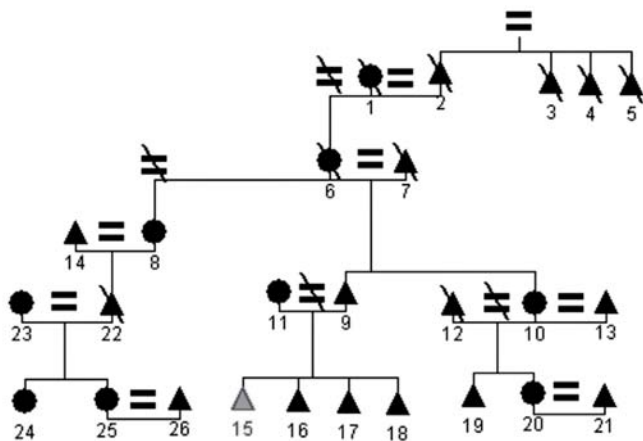

ESETTANULMÁNYOK

Cipő és talizmán. Egy megszállott fiatalember története¹⁵⁹

Ebben az esettanulmányban Vári János megrontásának és gyógyulásának történetével foglalkozom. Először a családi környezetet, majd a tágabb társadalmi és kulturális kontextust veszem számba, ezután pedig a megrontás történetével, a fiatalember hosszas szenvedésének és gyógyulásának történetével foglalkozom.

Családi, társadalmi kontextus. Élettörténetbeli előzmények

Geneológia 1. Vári János családfája

Vári János (a 15-ös számú személy az ábrán) egy nagycsaládi környezetben nevelkedett. Külön háztartásban, de egy udvaron éltek az apai nagyszülők (6–7) és szülei (9–10), valamint három kisebb testvére (16, 17, 18). A lakások egyazon hosszú egyszintes ház részei (egy szoba, konyha, tornác

¹⁵⁹ Az esettanulmány rövidített, kissé átdolgozott változata megjelent korábban: Komáromi 2007.

a szülőknél az utca felőli részen, és egy szoba, konyha a nagyszülőknek hátul. Az utóbbiak egy melléképületet is használtak, a hajdani gabonást, nyári konyhaként. Itt bonyolították le a főzés nagy részét¹⁶⁰. A nagymama (6 – Trézsi néni) a környék egyik legismertebb népi specialistája, kártyajós, öntő, kenőasszony, a szomszédos városból is tömegesen felkeresték.¹⁶¹

A falubeliek tudomása szerint a család egyetlen tagja nem falubeli: a velük egy udvarban élő apai nagyapa (7). Ő egy nyárádmenti faluból származik, dolgozni jött a háború után a szomszédos városba, ott ismerkedett meg a nagymamával, aki idősebb volt nála, és már volt egy szerelemgyereke (8). A dédnagyapa viszont falubeli volt, testvérei (3, 4, 5) is itt éltek, leszármazottaikat én is ismerem (a családfának ezen ágait nem rajzoltam meg az ábrán, mert ezeknek a rokonoknak nincs szerepük ebben az esetben). A dédnagyapa (2) mészáros volt. A dédnagyanyáról (1) az az általános vélemény, hogy *értett a csinálmányokhoz*. János anyja szerint a nagynya (6) tőle tanulta az öntést (az ijedtség helybéli gyógymódját), de azt senki sem állította, hogy a kártyavetéshez is értett volna.

A János anyjának családja falubeli. Bár mindkét család a falu szegényebb rétegéhez tartozik, az anya családja talán egy fokkal alacsonyabb státuszú, mint az apa családja.¹⁶²

A telek, amin János felnőtt, keskeny, alig szélesebb, mint maga a ház, és nem is sokkal hosszabb, éppen csak elfér mögötte a sertésöl és néhány méternyi kert után már a szomszéd telke következik. A telek a Főúton van, és nem régen kerülhetett a család tulajdonába, hiszen a dédszülők még egy mellékutcában laktak.¹⁶³

János szülei gyári munkások voltak. Az apa lopás miatt többször is börtönbüntetést töltött le,¹⁶⁴ most már évek óta munkanélküli, alkalmi keresetből, napszámából, illetve fiai támogatásából él meg. Nem tekintik alkoholo-

¹⁶⁰ A későbbiek szempontjából fontos megjegyezni, hogy a szomszédok elbeszélése szerint sertést tartottak, és általában a közeli vágóhídról származó belekkel etették. A beleket megfőzték az említett – nyitott – nyári konyhában, amitől förtelmes bűz terjengett a szomszédság felé. A szag és az állati táplálék eredete, tisztátalansága egyetlen beszélgetésben sem került kapcsolatba mágikus praxissal vagy valamelyik családtag úgynevezett „tisztátalanságával”, de mint velük kapcsolatos képzet, mégis fontos, hiszen bizalmatlanságot, negatív ítéletet jelez.

¹⁶¹ A következő esettanulmányom róla szól.

¹⁶² Ezt talán azzal is lehet szemléltetni, hogy az anya családjából kerülnek ki a pásztorok, és ez egy nagyon alacsony presztízsű foglalkozás a faluban.

¹⁶³ A Főúton nem is jellemző az ilyen kis telek, még félszázaddal ezelőtt nagygazdák laktak itt, nagy telkeken, nagy udvarral, hatalmas kertekkel.

¹⁶⁴ Tudomásom szerint tyúkokat lopott, néhány szomszéd szerint anyja buzdítására.

listának, de részegesnek igen, és általában az a vélemény róla, hogy *semmi ember*, aki egyrészt nem szeret dolgozni, másrészt családjáról nem gondoskodott¹⁶⁵. Ebben a véleményben felesége is osztozik.

Történetünk idején a nagymama már nem él, de még mindenki nagyon jól emlékszik rá (én is), a nagypapa akkor még élt (ma már halott), a szülők élnek, de az anya anyósa halála után két fiával elköltözött a szomszéd utcába, a nagyanyja házába. Így oldotta meg a konfliktusokkal teli családi életet. Hivatalosan nem váltak el, de már legalább 15 éve külön élnek, semmivel sem segítve egymást.

János anyjával lakik, akárcsak legkisebb, még gyermekszámba menő öccse. Beszélgetésünk – és az itt szóba kerülő események – idején 34 éves volt, a falubeli nézetek szerint már vénlegénynek számított. Ebben nem volna semmi rendkívüli, a faluban sok a vénlegény (30 és 60 év között)¹⁶⁶, ráadásul ezek mindegyike anyjával egy háztartásban él, és támogatását élvezzi a mindennapi életben.

Az anya talpraesett teremtés. Lévén elég ledolgozott éve, korán nyugdíjba ment. 1989 után előbb mások földjét dolgozta meg a termés egy részéért, majd mihelyt elég pénze gyűlt össze, földet vásárolt, és abból elég jól megélnek. Fiai mind dolgoznak, a legkisebb kivételével, aki asztalosinasként tanul. János gyárban dolgozik, és jellemző, hogy egyedül ő az, aki soha sehol nem utazott el sem dolgozni, sem munkájánál fogva, tehát a legkevésbé mobilis.¹⁶⁷ Testvéreivel szemben az is jellemző rá, hogy munkahelyét még soha nem változtatta, és hogy gyári munkáját leszámítva csak a háztartásban és anyja földjén dolgozik. Míg a testvérek munkája nagyobb fokú kommunikációs készségeket, több emberi kapcsolatot feltételez, az ő munkái meglehetősen elszigetelt, kapcsolatokban szegényes életet engednek meg számára. A családon kívül tulajdonképpen egyes szomszédokkal, katoná-

¹⁶⁵ Fontos megjegyezni, hogy a nagypapa ezzel szemben rendes ember hírében állt. Tempomba járt, dolgozott gyárban és mezőn egyaránt, és otthon végzett alkalmi munkákkal is kiegészítette a keresetét. Még 80 éves kora után özvegyen is önálló volt, sőt a szomszédok szerint fiát is ő látta el, még főzött is neki.

¹⁶⁶ A vénlegények közül aránylag sokan alkoholisták lettek és/vagy öngyilkosok. Az idős emberek nézete szerint a falu nagy családjai hanyatlóban vannak. Az általuk észlelt hanyatlás az utóbbi fél évszázad változásaival (migráció, kollektívizálás, iparosítás) időben egybeesik, és talán ennél mélyebben is összefüggenek.

¹⁶⁷ Egyik testvére külföldön vendégmunkás, de mobilitását az is jelzi, hogy itthon is újfajta megélhetési móddal foglalkozott: fajkutyák tenyésztésével. A másik testvér kamionsofőr, de emellett a mézsáros nagypapa örököse: állatok szolgáltatászerű levágásából és feldolgozásából él meg. Annyira népszerű, hogy a klienseknek fel kell iratkozniuk hetekkel az esemény előtt.

társaival és gyári munkás kollégáival volt közelebbi kapcsolata. Ezek a kapcsolatok a rontással kapcsolatos képzeletre, állapotának értelmezésére és a kezelési mód megválasztására is nyilvánvalóan kihatottak.

Mivel a falu lakossága erősen szegregált, Jánosnak származásánál fogva leginkább a bevándorolt román családokkal és a hasonlóan alacsony státuszú magyar családokkal van módja közeli kapcsolatot kialakítani. A gyárban főleg román fiúkkal ismerkedett meg, közülük egy ezoterikus érdeklődésű fiatalemberrel elég sokat beszélgetett. Gyakran osztottak meg egymással rontással kapcsolatos történeteket, és ezekben általában előfordult egy ortodox pap, mint ellenvarázsló.

János iskolai végzettsége az ő korosztályában alacsonynak számít: csak szakiskolába járt. Nem túl szociálbilis, alacsony, vaskos termetű¹⁶⁸, nem tartják vonzónak, és a szomszédok szerint kissé bolond. Majd látni fogjuk, hogy ennek az ítéletnek egyik fő oka János és családja, illetve az ő(ke)t elítélő szomszédok mágiával, rontással kapcsolatos nézeteinek különbségében keresendő.

János későn kezdett udvarolni, mintegy anyai noszogatásra, és kapcsolatait is végigkísérik az anyai észrevételek, hiszen egy háztartásban élnek. A faluban nem udvarolt egy lánynak sem, csak városbeli román lányoknak. Kapcsolatairól ő semmit sem beszélt, csak az anyja, és ő sem tudott sokkal többet, mint hogy a lányok a havasi származásúak lehetnek és a gyárban dolgoznak. Az anyának erős előítéletei vannak egyrészt a havasi románokkal¹⁶⁹, másrészt a blokklakókkal szemben, akiknek „van idejük” kitanulni a csináltatásokat, hiszen nem „kell” a földet megdolgozniuk.¹⁷⁰ Nem csupán János anyjára jellemző előítélet, sok falubeli magyar vallja, hogy a románok,

¹⁶⁸ Fiatal legényként évekig testépítéssel foglalkozott, főleg súlyokat emelt (otthon, nem intézményes keretek között).

¹⁶⁹ A: *A muntján, fenn a muntján nagyon-nagyon boszkonyáznak, csináltatnak. Ott nagyon. Nem is tiszták az emberek se, még a vérek se tiszta. Sze mikó vót ott valaki milicista, egy kolléga, vót milicista, azt mondta, hogy régebb kellett, hogy vitték őket a doktorház, má kereszt vót a vérekbe, nem vót jó, s nem mentek a izéhez, a fehérnépekhez, azt is mondták, hogy ne járjan, me nagyon teli vannak betegséggé. Fenn a muntján. Nem is normálisak az emberek! Nem láttad, hogy milyen bolondak Kolozsvárt is a rományok? Na. Aztán a muntjára sokat, a muntján legtöbbet tudnak csináltatni. Vagy eviszik a tehénnek a tejit. Azt is tudják.*

¹⁷⁰ A falu bennszülött lakosai szerint a legértékesebb munka a földművelés. A városiak szerintük „lazsálnak”, nem dolgoznak, lenézik őket (és persze, a városiak a „parasztokat” viszont). Nem csupán a falura, de a vidékre is jellemző, hogy sok felsőfokú végzettséggel rendelkező lakos is földművelésből él meg.

de különösen a havasiak *nagyon értenek a csináltatásokhoz*¹⁷¹. Tehát azok a lányok, akiknek János udvarolt, már származásuknál fogva is különösen sokat tudnak a mágia terén, és ezt a tudást alkalmuk volt (és feltételezése szerint érdekükben is állt) gyarapítani a városban.

János testvérei sem különbek az anya véleménye szerint: mind román lányok után járnak. Az anya nagyon ellenzi a fiúk kapcsolatait, és nem győzi mondogatni nekik, hogy házasodjanak „fajtájukból”. A románok, és implícite a szeretők mágikus tudása veszélybe sodorhatja véleménye szerint fiait. Egyrészt maga a kapcsolat kialakulása probléma számára, mert előreláthatólag a mennyel is egy háztartásban kellene élnie az anyának házasságkötés esetén, és családbeli precedens miatt feltételezi, hogy nem beszélhetné anyanyelvét zavartalanul fiával, illetve unokái már meg sem tanulnák. Másrészt, amint azt látni fogjuk, feltételezi, hogy a kapcsolat megszakítása esetén fia komoly veszélynek van kitéve. Míg az anya egy magyar lánnyal kötendő házasság esetén hajlandó az ifjú párral házát megosztani, vegyes házasság esetén városra küldené őket: *Nekem románynem ke az udvaramra. Aztán, ha eveszi, menjenek, vegyenek blokkat, nekem nem ke! Azt mondam, te, akámijent vegyetek, de vegyetek fajtátokból, én azt mondam neki. Látod, ...nál is hogy van, a léányka egy mukkot se tud magyarul, mind románnyul beszélnek.*

Az itt elemzendő rontástörténetnek nem része, de a kontextus szempontjából fontos, hogy az anya saját bevallása szerint nem passzív szemlélője fia sorsa alakulásának. Már egy következő udvarlás történetét meséli – az akkor éppen aktuálisat –, és bevallja, hogy imádkozik, hogy a fia utálja meg azt a román asszonyt, akinek udvarol. Egy falubeli kétgyermekes elvált asszonyról van szó, és az anya imádkozását kétségtelenül úgy értelmezhetjük,

¹⁷¹ A következő párbeszéd egy falubeli magyar és egy havasi származású román asszony között zajlik: A: *Păi, așa, să știți că, mai bătrîniî și mai la munte, sau satele astea mai retrase. Acolo încă și acuma mai este așa ceva! Acolo este. La ei o mers de la unu la altu și, din tată-n fiu și din fiu-n ... așa!* [Hát, tudja, inkább az öregek és fenn a havason, vagy azokban az eldugottabb falvakban. Ott még most is van ilyesmi! Ott van. Ott egyik embertől a másikra szállt, apáról fiúra, és a fiúról... úgy!]

E: *Apăi sînt surorile și pă la munte, care unu face di pă ăstalantu, să – să nu mai trăiască, să moară și să facă. Am văzut acuma, cîtă vreme am umblat acolo...* [Aztán a havason is vannak lánytestvérek, akik közül az egyik csináltatja a másikat, hogy – hogy ne éljen többet, hogy haljon meg. Láttam én, amikor jártam oda...] Na. *Egyik eszi meg a másikat. Csinálja meg, hogy dögöljen meg, hogy essék az ágyanak... S a léányka is, olyan ... csak happat csinál, mind kukkat szökik! Na. Nincsen itt a... a Havasan ott valahol meg tudnák mondani, hogy csinálják a sok rossz csinálmányakat!*

hogy igyekszik megrontani fia kapcsolatát. Mindazonáltal, amikor a fiú elmondja anyjának, hogy a szeretője szerint az anya csináltatja őket, ő hevesen tiltakozik.

A: *Hát én azt nem tudam. Én aféle nem foglalkoztam soha. Istenem őrizzen meg. János azt mondta, hogy valaki mondta, hogy én járok boszkonyálni. Én?! A Jóisten őrizzen meg, mondam, én hogy járjak?*

T: *Hát sok hülyeséget beszélnek...*

A: *Én nem járok, Istenem, őrizz meg. Én egyedül a templomba megyek, s vissza. De menjek, nem tudam én, nem mentem soha, én kérelem a Jóistent, én nem mejek sehova. Isten őrizz, hogy én járjak ilyen ördögi dolgakka.*

A: *A fiam, a is mind jár a kurvákhoz, hogy azt mondjam, akik mind csináltatnak, s mind romának kellene neki. Őrizzen az Isten, én mind imádkozom, [...]. S látod, hogy ement a fehérnéphez, s azt mondta, hogy anyád engemet is megcsináltat. Én nem csináltatok, me én imádkozak. Hogy utálja meg, többet neki ne kelljen. Csak nehogymondd nekie.*

A cipő érintése

Jánosnak a testépítésen kívül még volt egy magányos szenvedélye: a motorozás. Nem is egy motorbiciklit vásárolt, hanem kettőt, egy kisebbet és egy nagyobbat. Szabad idejében, és főleg vasárnap, miután az Úr szerencsétlenségek révén tudtára adta, hogy nem illik dolgozni¹⁷², motorozott. Száguldo-

¹⁷² J: *A templomat, azt ke, ha nem mondjuk frekventálád, minden vasárnap, de bá két hónapba kétsze e ke menni, s az ünnepnapokat be ke tartani, ki van írva késsel, pirossal. Tudod mit, csinálhatsz egy jót, vasárnap regge a legjobb, megseperhatsz egy utcát, vagy valamit, igen, de mikó má a templomba bement a pap, te is legyé a templomba, s ha hazajössz, ne állj kalapálni, hogy üssed a hogymongyákat! Ha vasárnap éppen a határon talált, kapálni a töröbuzát, mondad, édes Jóistenem, bocsáss meg, má a Jóisten megbocsát, a hogymongyákat, a terményt, amit ad neked, más, ha kalapálsz, és ütöd a hogymongyákat, és nem tom, milyen dolgokat csinálsz, én is csináltam eleget. Eljött a másik vasárnap hozzám, én itt hogy vágjam a vasat, betettem a flexet...*

A: *Rögtön kiégett a motor, két perc alatt!*

J: *Ahogy betettem a flexet, kiégett a motor!*

A: *... vót máma nálad, hogy kéne a flex, mondtam ki van égve a motor. Azt mondja megfizetné neked, hiába fizeti meg, má e van égve. Annyian jönnek...*

J: *És azé mondom, hogy nem jó, hogy dolgozzá vasárnap, me a Jóisten, ha hisze benne, megmutatja, ha vasárnap dogoza, nincsen hasznad semmibe sem. Kiment a flexem, a multkó nem tom, mit pacáltam vasárnap, csináltam a motorbiciklivel egy hogymongyákat, széttört minden benne. Aszongyák, me hogy írja a tálizmánba, 6 napot, 7 egész napot mással, mit dógozzá vasárnap, úgy... ha titokba, gyere haza, de másképpen dolgozzál, hogy csinálj valamit.*

zott a falvakon keresztül fel a hegyek felé. Egy ilyen alkalommal balesetet szenvedett. Sérülései nem voltak komolyak, csak felületi horzsolások. De erősen bánta, hogy bár figyelmeztetve volt álmában, hogy valami baja esik, az álmot nem tudta megfejtteni, és a bajt nem előzhette meg. Álmában egy másik, sokkal nagyobb bajjal kapcsolatban is figyelmeztetve volt, de ezt is csak utólag értette meg.

J: Má eküdtet a, ott vót a, oda állítottam le, s bédobta a vénemberhez, a motorbiciklit. S az éppeg úgy vót megcsinálva, bédobta a másik s oda hívutt! Én mikó eindultam itthonró, mintha mondtam vóna: Állj meg, ne menj! Állj meg, ne menj! S azt akaram mondani, na, eteltek a csináltatásak, ez a csináltatás, én megálmodtam, hogy még pacálok valamit. Például a csináltatás, me az nem tudod [...] úgy maradni. És megálmodtam, hogy: ne ülj fel a motorbiciklire, s ülj szépen. Ementem előtte vasárnap, ementem tekeregni a motorbiciklive, kijukadt a kereke, [...] hazajöttem, bétettem a motorbiciklinek a kereket, még itt vót az unokatestvérem, s álljatak meg, me most veszem a kicsi motrat, s mikó visszafordulak, most a magy motrat. Igen, de ementem a nagy motorbiciklive. És békapcsoltam a sebességet – akkorát estem egyet! Aztán tetőtő talpig lehúzta az egész bőrt az a hogymongyák, tudad, az, me az az én hibám is vót [...], hogy te vigyázz, me te pacálsz valamit. Érted? Nem akárki tudja, komojan...

János nem saját elhatározásából ment motorbiciklijét letenni nagyapja és apja házához. Valaki manipulálta. Az udvarra csinálmányt dobott, majd odaküldte, hogy útjába kerüljön és megérintse. János hisz abban, hogy azon az estén, amikor egy rejtélyes cipőt kézbevett apja udvarán, csak eszköz volt valaki kezében. Ötödmagával volt, és azt állítja, a többiek is látták a cipőt, de mindenki másfajta cipőnek látta. Az anya elbeszélésében *teniszcipőről* van szó¹⁷³, és másnap a gyerekek, akik vele voltak, keresték, de nem látták meg, így nem is hitték el, hogy valamit megfogott, és az egész jelenetet annyira abnormálisnak találták, hogy azt állították Jánosról, hogy bolond. János elbeszélése szerint azonban, bár késő este volt és sötét, mindannyian látták a cipőt, és más furcsa dolgokat is észleltek. Egyrészt ő nem tudott mozdulni, amíg fogta, másrészt a kaput nem tudták kinyitni:

J: De azt akaram mondani, akkó, mikó pacáltam én, azt akaram mondani, nem is gondoltam, hogy ilyesmit pacálok, soha. Bédobatt egy cipőt – én cipőnek láttam, a másik esizmának látta, a másik nem tudam, mi-

¹⁷³ *Má János is úgy járt, hogy fevette a teniszcipőt a fődrő őste, s abbó jött a baj.*

nek látta, mindegyik különben láttuk – és én fevettem. Úgy, ahogy tudam, feemeltem a levegőbe, és mondtam a gyermekeknek, hogy fussatok! Mikó futattak a gyermekek, a kapu – öt gyermek vót, Imi, ez a hogymongyák, né, a Gál Sárié, ötön vótunk bent, nem vagyok biztos abba, a másik a Pálé, az a Pál, túl rajta, Gál Sárin, hogyhiják...

T: Ferike.

J: Ferike – ötön vótunk. Bézáródatt az ajtó. Húzták az ajtót, nem tudták kinyitani. Amég nem eresztettem le a cipőt. Mikó leeresztettem a cipőt, én is kifutattam. De – tudad, hogy mi vót a hogymongyák? Egybe vótam biztas, meg vótam az álmomba, meg vótam hogymongyákolva, hogy vigyázz, má pacálsz valamit! Nem tudtam én biztasan, hogy mit; van, aki ki tudja fejteni az álmat, de nem mindenki tudja kifejteni, és azt akaram mondani, fut – akkó én is kifutattam – én tudtam, hogy pacáltam valamit, én akkó má éreztem, hogy tudtam, pacáltam, s azt akaram mondani, hogy megálltam, és letérgyepeltem. Visszafordultam, s letérgyepeltem, s emondtam a Miatyánkat. Mégis, van bátorságam!

A szokatlan jelenségek helyben tudatára ébresztették, hogy valami rendkívüli történt vele¹⁷⁴. A veszélyt felfogta, hiszen elkialtotta magát a gyermekek felé, hogy fussanak. A kapu azonban nem nyílt ki¹⁷⁵, csak akkor, amikor eldobta kezéből a cipőt (a varázsnak tehát volt egy olyan része, ami az érintkezés megszűntével feloldódott). Ekkor azonban János szerint még jelen volt egy veszélyes entitás, aminek letérdepelve és Miatyánkot mondva próbált ellenszegülni. A reakcióból ítélve már ekkor úgy értelmezte, hogy valami ördögi, illetve tisztátalan dologról van szó, de még nem sejtette, mi vár rá.

A rontás gyanúja reggelre érlelődött meg benne. Este az esemény után munkába ment, éjjeli műszakba. Reggel, amikor hazaérkezett, nem feküdt le aludni, ahogy máskor szokott, hanem rögtön a paphoz ment, tudva, hogy a dolog halaszthatatlan.

J: De azt akaram mondani, másnap e is mentem a paphaz, az, hogy ne hagyjad magadat. És, kiolvasatt a pap – túl rosszul voltam – azt én mondam, me csak én tudam, vagy hat hónapig húztam vele, nagyon rosszul vótam, a ijesmi dógaké rosszul vótá, és aztán mind hülye álmokat ál-

¹⁷⁴ Az anya elbeszélésében – mint numinózus elem – a fény jelenik meg: gyertyák, illetve villany gyúl meg, majd kialszik apja házában, mialatt ő a cipőt felveszi.

¹⁷⁵ Az anya elbeszélése szerint a gyermekeknek megfájdult a lába és nem tudtak mozdulni, és jelen levő két fia azt mondta, hogy *Verje meg a szentkereszt!*

modsz, előszó, ameddig nem olvas ki a pap. Mikó olvas ki a pap, mikó veszi ki belőled a hogymongyákat, mintha valaki fullasztana meg éjjel álmodba. Rossz álmok...

A: Fojt meg, úgy érzed.

J: Igen, úgy érzem, fojt meg. Rossz, tudad, ameddig kimenyen a rossz lélek belőled. Má én ha nem vettem vóna fe a cipőt, semmi se lett vóna.

Mivel János elbeszélése át-átugrott a történet néhány mozzanatán, és az értelmezés folyamatát sem tükrözte, csupán következtetni engedett implicit tartalmakra, sokat segített a történet rekonstrukciójában és az értelmezések követésében az anya elbeszélése (vele előzőleg beszélgettem, míg János a szomszédos szobában aludt egy éjjeli műszak után). Az anya elbeszélése több dologban is különbözött a fiától. Amint azt már fennebb említettem, más csodás elemeket nevezett meg és másként mesélte el a cipő érintésének következményeit. Emellett, míg János csak általánosságban beszélt arról, hogy szomszédok, illetve fehérnepek csináltathatnak meg (tehát a tettesre nézve csupán sztereotípiákat sorolt fel), az anyja két jól kiérlelt feltételezéssel is előrukkolt. Egyrészt azt állította, hogy a rontó az a román lány lehet, akinek János a gyárban udvarolt egy ideig, aztán elhagyta. A lány szerinte bosszút állhatott, amiért nem vette feleségül¹⁷⁶. Az anya másik hipotézise nem a cipővel és a megrontással kapcsolatos, csak János szenvedéseit magyarázó alternatíva. János nagyanyja az anya és egyes falubeliek véleménye szerint rontással foglalkozott, és mint ilyennek, kapcsolata volt az ördöggel. Az ilyen kapcsolat az ő elmélete szerint kihatással van a családra, például későbbi generációkra is. Következésképpen János szenvedéseit a nagyanya (és az ugyancsak csinálmányos dédnagyanya) által a családra szabadított ördögnek is tulajdoníthatjuk¹⁷⁷. A beszélgetés egészéből nyilvánvaló, hogy ez az elképzelés általánosan vonatkoztatható János életére, különös érzékenységre a „szellemekkel”, illetve az „ördöggel” kapcsolatban, de magát a cipős esetet nem magyarázza, és János elejtett szavai is arra engednek következtetni, hogy bár előttem semmi ilyent nem mond, ő is anyja első, a lányra vonatkozó elképzelésében osztozik.

De lássuk, mi is következett a cipő érintéséből, és mit tettek ellene.

¹⁷⁶ A feleségül nem vett lány által megátkozott férfiakról lásd például Blum R.–Blum E. 1989: 210. Arról, hogy a fogarasi Drăguș faluban hogyan csináltatták meg a vénlányok a legényeket, hogy feleségül vegyék őket vagy a hosszú udvarlás után elhagyott lányok bosszúból a régi szeretőjüket, lásd Golopenția 2002: 84–85.

¹⁷⁷ A nagyanyáról és az anya vele kapcsolatos nézeteiről az *Gyógyító, jós, boszorkány: egy komplex népi specialista* című esettanulmányban lesz bővebben szó.

Csináltatás és megszállottság

Anya és fia véleménye megegyezik arra nézve, hogy Jánost valaki csináltatja, a cipő tehát egy csinálmány, vagyis egy mágikus „üzenetet” továbbító tárgy, aminek érintésekor aktivizálódik a küldő, illetve odahelyező személy szándéka. János élménye és reakciója a család számára nem olyan értelemben nem normális, mint ahogyan néhány szomszéd számára, akik, legalábbis deklaráltan, nem hisznek a mágiában, és bolondnak nézik Jánost, ha nyíltan vállalja ilyenfajta nézeteit. A család számára a mindennapi élet normális menetébe való beavatkozás a szokatlan és félelmetes, és mivel ennek súlyos következményei lehetnek, cselekvésre buzdítja őket.

Az érintkezésen alapuló rontás a család számára otthonos képzet. Anya és fia egyaránt mesélnek elhelyezett, illetve bedobott csinálmánnyal kapcsolatos történeteket. Érdekes, hogy a családbeli elbeszélésekben csinálmányként nem egyveleg (anyagok, tárgyak tisztátalan keverékei) jelennek meg, hanem csupán egyetlen tárgy – mint a cipő esetében. Idéznék egy olyan elbeszélést, amiben a csináltatás János nagynénjét célozza meg, a megtaláló János anyja, és a csinálmányt a nagymama semmisíti meg, tehát ő veszi fel a harcot szóban és tettben a mágikus agresszorral. Az elbeszélő János anyja. Láthatjuk, hogy anyósáról úgy beszél, mint aki nem mindennapi tudással rendelkezik a csinálmányokról. Az anya és János történetének közös eleme a rémület, ami a csinálmány megtalálásakor lobban fel. A tapasztalat számukra horrorisztikus. Nyilvánvaló, hogy a hétköznapi világ dolgaitól különböző jelenséggel találkoznak, hogy a helyzet veszélyekkel teli, hogy védekezniük kell, a szó szoros értelmében meg kell védeniük határaikat. *Megint, Jutka járt egy másíknak az urával, az tudam, hogy járt, és annak a felesége megcsináltatta. S egy nagy hosszú haj vót összefonva, és újságpapírba bédobva. S akkor – reggel volt, s felkelek – terhes vótam Jánossa. Látom, né te, milyen szép újságpapír, s én belérugak a lábamma’. S kibomlik az újság, akkora hosszú haj, összefonva, s a végén összekötvé. És bé vót dobva anyósaméknak az udvarra. Hívam anyósamat, hogy nézze meg. Kiátatta, hogy „aj, Jutka, Jutka, azt mondja, ne nyúlj hozzája...” Jutka vót csinálva. S akkor anyósam evette, és szidta. Hogy „a fene a pofád egye meg”, mind szidta anyósam, me tudta, mit mondjan. S meggyutatta, Tünde lelkem, s elégett a haj... S tudad, micsinált? Megfogta a vénasszan, fevette a személapátra, s bédobta a temetőbe. Ez úgy igaz, fényes nappa, oda dobta bé. A temetőbe.*

Míg a fenti elbeszélésben egy stabil képű csinálmány jelenik meg (hasonlóképpen minden más általam ismert történetben), János történetében a cipőnek tűnő valami egy képét változtató, illetve különböző személyek számára más és másképpen megjelenő tárgy. A falubeli hiedelmek kontextusában ami az alakját képes változtatni¹⁷⁸, az mindenképpen tisztátalannak számít, tehát kerülendő és félelmetes.

A cipő érintését egy hosszasan eltartó, nagyon nehezen elszenvedhető állapot követi. Jánost hosszú időn keresztül rossz álmok gyötrik, fulladásérzete van (nyomják) vagy állati hangokat ad ki. Reggel kialvatlanul, elkínzottan ébred. Máskor álmatlansággal küszködik, nyughatatlanul jár le s fel éjszaka az úton. A családot elborzasztja a János viselkedése és a furcsa jelenségek tömkelege: hol hatalmas fényt észlelnek éjszaka a házban, hol rossz álmaik vannak, főleg az anya panaszkodik arra, hogy ha fia ágyába fekszik, nem tud pihenni. Tehát nem csupán János állapota és viselkedése változik meg, hanem a család élete is. Ébren és álmukban egyaránt szokatlan jelenségeket tapasztalnak. Mindegyiket a házon belül észlelik, és valami arra indítja őket, hogy láncba fűzzék élményeiket és egyazon oknak tulajdonítsák, a János megrontásának, hiszen a cipő érintését követő napon, miután János a gyárból (és a paptól) hazajött, a család tagjai egy elviselhetetlen szagot¹⁷⁹ tapasztaltak a házban: *dőghalál szagot*, ahogyan az anya fogalmaz.

A: *S aztán úgyhogy én is mondam, hogy megjártam Jánossal, s olyan büdesség vót a házba, mint egy dőghalál. Me – ementünk munkába – és János éccakás vót, s ahogy hazajöttünk, olyan büdesség vót, aszittük, hogy*

¹⁷⁸ A falubeliek elbeszéléseiben a visszajáró halott szerető kísértete változik át *minden állatba*. Egy megszállott asszony *mindenféle állat* hangját hallatta (a kígyóét is!). Az alakváltoztatásra képes élő embereket prikulicsnak tartják, leginkább kutyává alakulnak, de előfordul még a béka és szamár is, illetve egy asszony szerint *mindenféle állat* formáját felveheti. Alakváltoztatásra a falubeliek szerint még az ördög képes (megjelenhet kutya, fekete macska, fekete labda stb. formákban). Ugyanígy a *rossz szellemek* (a kontextus alapján legvalószínűbb, hogy halottak szellemei) például fehér ló formáját vehetik fel. Illetve egy elbeszélésben az ijedséget okozó halott szelleme *kocogós lódobogás* formájában távozik el.

¹⁷⁹ Az elviselhetetlenül rossz szagnak a boszorkányság terén több kultúrában is jelentősége van. Kari G. Telle írja, hogy Lombok szigetén (Indonézia), ha a szomszédság körében lopás történik, a lopás színhelyén szörnyű bűz kezd terjedni. A szag különösen akkor erős, ha a tolvajt nem érték tetten. Bizonyos idő múlva a tolvaj maga is bűzleni kezd, hasa felpuffad, a helybeliek szerint olyan lesz, mint egy terhes, akinek méhében nem gyerek, hanem a halál érlelődik. A szagot rothadó hús szagához hasonlítják. Telle úgy látja, a szomszédság köréből való lopásnak és a boszorkányságnak közös tulajdonsága, hogy láthatatlan és ellenőrizhetetlen módon sértik meg a térbeli és szimbolikus határokat, akárcsak a szagok. Megszállottság és szag kapcsolatáról lásd még Certeau 2000 (1970): 33. Kolozsvári boszorkányperekben a szag jelentőségéről lásd Komáromi 2002: 15–18.

foly a gáz. Mózsai rögtön elóttatta a gázat. Nézte a gázat, de nem égett a gáz. „– Drága Jóisten, milyen büdes döghalál szag van.” Kinyitattuk az ajtót, kiszellőztettük, persze, János ement a román paphaz regge’ korán, miko’ hazagyütt; nem is feküdt le. S ement, s hazajött, s lefeküdt. S ementem túl Oliviához, má átkiáltott, valami anyagot osztottunk el, s mire visszajöttem, olyan büdesség volt a házamba, akár mintha rothadatt volna valami a házamba; mintha teljes – állat-dögszag, büdesség volt a házunkba.

A tisztátalan jelenléte tehát érezhető formát öltött, sőt, olyan módon igyekezett beékelődni a tudatukba, hogy el sem vonatkoztathattak tőle. A szellőztetés mit sem segített, a hétköznapi magyarázatok, hogy gáz folyik vagy romlott hús szaga, lassan ki lettek zárva, és egyre érett a többiekben is a félelmetes gyanú, ami János számára az első pillanattól nyilvánvaló volt, hogy a szag vele kapcsolatos.

J: Azt akaram mondani, akkó a csináltatással, ekezdem, akkó mikó az ötöt, bészáródatt az ajtó, akkó menjek, hogy keressem? Aztán ementem másnap a házba. Csak épp annyi eszem vót. Mikó hazajöttek ezek, az egészen érezték a szagat! Én tudtam, hogy milyen szag van, erős szag érzett a házba, aztán etőt – s a, hat hónapig húztam vele!

János másnap utánanézett a nagyapja házánaál a cipőnek. Tudta, hogy merre dobta el, de semmit sem talált. Nem tudjuk, hogy a szag a cipő keresésének következtében jelent-e meg a házukban, de az nyilvánvaló, hogy a másnapi visszatérést a színhelyre veszélyesnek látja. Már az azelőtt való napi visszafordulás is bátorságot követelt, amikor letérdepelt és imádkozott (*Mégis, van bátorságam!*).

János csak addig engedi magát kísértetni, amíg meg nem bizonyosodik róla, hogy az ördöggel (illetve rossz lélekkel, szellemmel) van dolga. Az értelmezés szerint a csináltatás következtében (a cipő érintése révén) Jánost megszállta az ördög. Kínjait az okozza, tünetei tipikus megszállottságtünetek¹⁸⁰. Gyógyítása hosszú ideig tart, és nem csupán a pap ördögűző miséjéből, ha-

¹⁸⁰ Megszállottságra utaló neurofiziológiai és pszichológiai jelekről lásd Goodman 1988: 96, a megszállottság tünetei a kora újkori demonológiai traktátusok szerint, illetve a megszállottság „mai hivatalos tünetegyüttese”: Pócs 2001c: 143–144 és 165. Megszállottságot akkor feltételeznek, ha a lehetséges tünetek közül legalább néhány egyszerre jelen van. Jánosnál a következők vannak meg: álmatlanság, nyugtalanság, kóborlás, elviselhetetlen bűz, állati hang, illetve visítás, szent dolgok és a templom kerülése (és az érintett házakban fények jelennek meg). Az anyja emellett másokkal kapcsolatban még két megszállottságra jellemző jelenséget említ: a káromkodást (és istenkáromlást) és a fogcsikorgatást, tehát elég jól ismeri a megszállottság tüneteit.

nem az általa végzendő tisztító és erősítő rítusok sorozatából áll, és az anyja segítségét is megkívánja.

Nem derül ki az elbeszélésekből, hogy a megszállottság diagnózisa kitől származik. Talán joggal feltételezhetjük, hogy a paptól, hiszen a János tüneteire az ortodox egyházi gyakorlaton belül kézenfekvő ezt a magyarázatot adni. Mindaz, amit az elbeszélés a pap felkeresése utáni eseményekről tartalmaz, természetesen már a pap ítéletei által van befolyásolva, hiszen az nyilvánvaló, hogy nagyon nagy tekintélynek örvend.

Az ördögi megszállottság képzete csak akkor jelenik meg az elbeszélésben, amikor a pap gyógyításáról beszélnek. Tény, hogy számukra otthonos képzetről van szó, és az a gondolat is elfogadható, hogy a csináltatott emberbe beleszállhat az ördög. Legalábbis az anya elbeszélésében több, ezzel harmonizáló képzet fordul elő: így például, hogy a lány, ha megcsináltatja a fiút, *ördöggel csináltatja meg*, vagy hogy az tud csináltatni, akinek *ördöge van*. János elképzelése szerint ahhoz, hogy csináltatni tudjál, *kell kössél szövetséget a rossz lélekkel*¹⁸¹.

Mind ijenedre több fehérnép foglalkazik, mind férfi. Függs, hogy mit tudam én, mi történhet vele... Hogy hogy tudnak csináltatni, én se tudam elképzelni! Mégis, akáhogy, ke kössé szövetséget a rossz lélekkel, s aféle, hogy ojasmiket csinálj. Aki tud kötni, hogymongyákat, akámejik tud kötni. Ha hisz benne, tudad? S akkó az jön, és ke olvass, ke hogymongyák, hogy tuggyad, hogy mikó kössed – de aztán, azt akaram mondani, mikó emész a templomba, ha te emész a templomba, úgy rázódik a házad, hogy csak na! Ojasmik ellen nem tudsz menni te, hogyha ava kötetté, ava a rossz léleke kötetté hogymongyákat.

A csináltató személynek tehát kapcsolata kell, hogy legyen az ördöggel, függetlenül attól, hogy specialista, vagy egyszerű halandó. Innen már csak egy lépés azt elképzelni, hogy a csináltató ördögöt küld az áldozatra, tehát megszállottságot okoz¹⁸².

¹⁸¹ János nagyon ritkán használja az ördög kifejezést, valószínűleg kerüli a szó kiejtését. Ennek ellenére itt biztosak lehetünk benne, hogy erre gondol. Anyjával szemben jellemző rá, hogy a csináltatással kapcsolatban általában is nem ördögökről, hanem *szellemekről* beszél, illetve *rossz lélekről*. Csak feltételezhetem, hogy a román pap hatásáról lehet szó, hiszen az ortodox egyházi diskurzusban gyakran emlegetnek „tisztátalan szellemeket”. A kifejezés a román folklórgyűjtésekből is ismert, lásd „duhuri necurate” például Densuşianu gyűjtéseiben (Fochi 1976: 120–121).

¹⁸² Az anya szövegéből idézem: *Emejen valakihez, aki tud csináltatni, ördöggé. Az igen, aki ördöggé foglalkazik! Má azt csak az tudja – vele dógozni. Hát a házba bójön az ördög, s akkor nem tud nyugodni, nem tudsz nyugodni a házba. Akit csináltatnak, az nem tud.*

A fenti idézetből is kiderül, hogy az ördöggel kötött szövetségnek maradandó következményei vannak. Képzeteikben szétválik az istenes és az ördögi (tisztátalan) élet, de talán Isten és ördög világa is, és ha a szövetség az ördöggel a kettő közti mezgyén kötődik, akkor utána nem lehet semmi olyant tenni, ami Istenhez kapcsolódik, így például templomba menni sem, mert abban az esetben az ember háza rázkódni kezd. A ház, ami újfent a gazdájával (illetve a benne élő emberrel) szoros kapcsolatban jelenik meg, képzeteik szerint tisztátalanná válik, ha olyan ember él benne, aki csináltat vagy csináltatva van. Ez az állapot azonban a gazda halála után is fennmaradhat, és a következő lakók istenes élete, kegyes imádkozása által megtisztulhat.¹⁸³

János esetének specialitása, hogy nála megszállottságot tulajdonítanak rontásnak. Ez a falubeliek elbeszélésében ritkán fordul elő. Sokkal gyakrabban beszélnek a visszajáró halottak által háborgatott személyekről, tehát halotti megszállottságról (vö. Pócs 2001c: 151–154). A megszállottságnak ez utóbbi válfaja tulajdonképpen a gyász ideje alatt jelentkezik. A hagyási nézetek szerint a halott társ¹⁸⁴ visszajáró szelleme kínozza, sorvasztja, beteggé teszi az áldozatot, akin mai tudományos fogalmak szerint depressziós tünetek érzékelhetőek (semmiben sem leli kedvét, nem jár sehova, nem dolgozik, nem ápolja kapcsolatait).

A halotti megszállottságnak van egy másik típusa is, a „halott átka”. A halott végső kívánságát be nem tartó hozzátartozót a visszajáró szellem zaklatja. Ilyesmi előzőleg Jánossal is megtörtént, az anyja mintegy mellékesen meséli el. Esetünk szempontjából azonban egyáltalán nem mellékes. Hiszen így derül ki, hogy a tünetek egy része már máskor is jelentkezett, és már akkor is a román paphoz fordult velük. A papnak tehát nem új kliense, már is-

¹⁸³ Egy házat az anya elbeszélése szerint a *hivők* (Jehova Tanúi) tisztítottak meg a csináltatás következtében szellemektől háborgatott vénlány halála után. Egy másik, számukra nagyon fontos esetet a tévében láttak: ez esetben egy gyanútlan férfi frissen vásárolt telkén házat épített, de nem tudott élni benne, mert elmulasztotta a helyet megszenteltetni, mielőtt az építkezésnek nekifogott volna. A házhely valami múltbeli esemény miatt tisztátalan volt, a sejtetés szerint olyan ember élt ott, aki csináltatott. Ördögmegszállta házzal, hellyel kapcsolatban lásd például Pócs 2001c: 160.

¹⁸⁴ Ezen belül van udvarló és férj vagy feleség, s a pusztítóbb hatású mindig a fiatalon, beteljesületlen szerelemben elhunyt udvarlóé. Érdekes, hogy az elhunyt szülőt sirató gyermek esetében az a képzet, hogy a könnyek a túlvilágra jutnak, és ott okoznak szenvedést a halottnak. A gyászolót ilyenformán egy altruista álláspontra készítetve gyógyítják: meggyőzik, hogy jót tesz azzal, ha nem siratja többet a halottat, hiszen az nem tud nyugodni, és fuldoklik a könnyektől. A halott szülő tehát nem háborgatja gyermekét, megjelenésének tulajdonképpen terápiás célja van.

merik egymást, sőt, már a gyógymódot is ismeri. Mindez azért fontos, mert türelemmel és optimizmussal várta fel a szabadulás hosszas folyamatára.

„István, vigyél ki a lovaimma’, ha meghalok... Átokul hagyom.” S nem vitte ki; a lova is megdőglett Istvánnak, megátkozta Istvánt, s látod, semmi szerencséje nincs. Má István kellett mossa a lábát, s nem mosta meg – János magyarázza el, hogy mondta az anyja, hogy mossa meg a lábát [...] mucskas vót a lába, s István nem mosta meg a lábát [...]. Sokat szenvedett a vénasszony. Olyan betegen, s annyi állat ott van. S Jánosra is átokul hagyta, hogy engemet, hogyha meghalok, azt mondja, bá te, János, vigyetek ki. S tudod, hogy János, meghalt a vénasszony, etemették, nem tudatt menni a temetésre, me [...] bément a munkába. Vót a virrasztóba János, a temetésre nem tudott elmenni. S nem aztán János nem tudatt pihenni, s e kellett menjen a román paphoz, me mind a rossz szelleme jött Jánoshoz, hogy nem vitték ki a lován. Igen biza! János annyit járta a román papat! S úgy mondta el János, hogy ez – elmondta a héten – takarítottuk a diót meg, má János segít, dióba – segít, vagy úgy a hiúba, ha van valami, ojasmit segít, nem mondhatam, me megver az Isten. Hogy néha – menj, hozzá pityókát, hoz; hozzá lisztet, hoz. Aztán így most is segített a dióba is, és emagyarázta, hogy biza szegény asszony mind kérte, hogy segítsen, és János sajnálta, s mit le segítette Istvánt. És azt mondta, hogy [...] hagyta a lóval, a csikóval, az átok, má az anyja kérelte, hogy „István, ha meghalok, az én lovaimmal vigyetek ki.” Igen, de nem az ő lovával vitte ki, pedig kivihette vóna. Látod, hogy István is – aztán egy időbe István azt mondta, nem tud otthon hálni, hanem mind járt éjje’, mind a bolond! Ő magyarázta ezt e’ (me nem lett vóna honnan tudni?) Nem álltam ki vele, má annyit káromkodatt, hogy káromkodjon, szidja az Istent, az ijenben nincs lélek! Hanem ördög fekszik benne, aki annyit szidja az Istent. Egy cseppet meggondolam, hogy mé hogy vegyem az Isten nevit be hiába, hogy állandóan csak [...]. Aztán – azt mondta István, hogy nem tud otthon hálni, ke járjan éjje, nem tud ealudni. János emagyarázna sokmindent, me ő azt mondja, annyit [...] gyüitt ki a házbó, igen azt mondja, s még engem is megtámadatt az átka, pedig én nem vótam fia! Utoljára aztán János a paphoz került.

A fenti idézetből más dolgok is kiderülnek: így például, hogy János baráti kapcsolatot ápolt egy ma már távol tartott személlyel, Istvánnal, aki ugyan csak vénlegény. Anyja halálát követően szenved az átoktól, megtámadta a szellem, de mint kiderül, más gond is van vele: rengeteget káromkodik. Az anya szavai szerint nincs lélek benne, helyette az ördög szállta meg. Ezek a számunkra különböző megszállottságok sem időben, sem fogalmilag nem

válnak teljesen szét az anya elbeszélésében, de azt a fontos funkciót, hogy István tisztátalanságát jelezzék, betöltik.

Az Istvánnal és anyjával kapcsolatos esetnek tanulságai közé tartozik, hogy az átok (és a halott szelleme) megtámadhat mást is, mint akihez a kívánság elsőrendűen szólt, ez a valaki viszont szintén elég közeli kapcsolatban volt a családdal. A megszállottságnak „ragályossága” János és anyja esetében is megmutatkozik: az anya „segít” fiának bőjtölni, hogy megszabaduljon a csináltatástól és implicite az ördögtől, az ördög emiatt őt is megtámadja, megjelenik *képezetekbe*¹⁸⁵. Másrészt a János ágyával érintkezve is támadja az anyát az ördög, ha ide fekszik, nem tud nyugodni és szintén ijesztő látomásai vannak. A kontamináció újabb fajtájára hívja fel a figyelmet az anya István példája által: a káromkodó ember kerülendő és a házból kizárandó, hiszen vele együtt az ördögöt is beengednék. Ha biztonságban akarják érezni magukat, meg kell szakítani vele a kapcsolatot¹⁸⁶.

A következő bekezdésekben néhány megszállottsággal foglalkozó szerző gondolataihoz viszonyítanám János esetét¹⁸⁷.

A megszállottság illusztrálására gyakran használják az emberi test mint egy edény metaforáját¹⁸⁸. A test, mint egy burok, magában rejtja a lelket, amely kiszállhat, más lélek szállhat a helyére vagy mellé. Goodman egy nagyon egyszerű metaforával szemlélteti, mi is történik az emberrel megszállottság esetében. Ha az embert egy autóként képzeljük el, amelyben egy sofőr ül, akkor az autó a testet, az autóvezető a lelket jelképezi. Goodman olyan autóhoz hasonlítja a megszállottat, akit vagy kölcsönként valaki, vagy egy idegen vezet, akit a gazda a hátsó ülésen ülve szemlél (Goodman 1988:

¹⁸⁵ Vö. *circumpossessio* vagy *obsessio*: Pócs 2001c: 137–138.

¹⁸⁶ Ezt meg is teszik, az ajtót ismételten bezárják, amikor hozzájuk jön, így leszoktatják a látogatásról. Ők sem látogatják, és az anya elborzadva adja elő, hogyan is él István anyja halála óta: életmódja és lakása maga a tisztátalanság.

¹⁸⁷ Mivel dolgozatom szempontjából a megszállottság csupán egy részjelenség, nem lehetett célokom a téma hatalmas szakirodalmát összességében sem áttekinteni, sem bemutatni. Tá-jékoztatóként a következő szerzők műveihez, illetve tanulmánygyűjteményekhez fordultam: Bourguignon 1976, Crapanzano (ed.) 1977, Goodman 1988, Lehmann–Myers (eds.) 1997, Levack (ed.) 1992, Pócs 2001c, Worobec 2001.

¹⁸⁸ Lásd például Kamppinen 1989: 58. (N. Scheper-Hughes – M. Lock 1987: *The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology, Medical Anthropology Quarterly* 1.)

1–2). János esetét is valahogy így képzelhetjük el: lelke bent maradt, de idegen lélek is került testébe¹⁸⁹. Ha éjjel ijesztő hangokat ad ki, *csúful csinál*, tudatában van, hogy ezt csak akkor teszi, amikor csináltatják. Nem ura cselekedeteinek, és nyugalma sincs, mert bolygatja a szellem, ami megszállta.

A megszálló lélek pontos meghatározása nem fontos sem Jánosnak, sem az anyának, bár mindkettejük szóhasználatában felfedezhető egyfajta következetesség. Az anya ördögről beszél, de többes számban ördögökről is, János pedig rossz szellemről, szellemekről és ördögről. Nyilvánvalóan az egyház ördöggépzete és a népi démonikus lények képzetei mosódnak össze szóhasználatukban, aminek a világgépükben elfoglalt hely közelsége és funkcióik hasonlósága lehet az oka¹⁹⁰.

Az anya elképzelése szerint a megszálló ördög az emberek gyomrában székel¹⁹¹. Ezt a nézetet más falubelieknél is felfedezhetjük¹⁹². Fia ugyanakkor arról beszél, hogy a megszállottaknak, és neki is az ortodox pap *kiéneke-li a fejét, olvas a fejire* (ráteríti a palástját, hozzáérinti a Bibliát, van, amikor üti is vele a beteg fejét). Az ő képzetei szerint tehát az ördög vagy szellem székhelye a fejben található, és ez számára a józan ítélőképesség, a nyugalom elvesztésével és a rossz álmokkal is összefügg¹⁹³.

Goodman megkülönböztet afrikai és eurázsiai típusú megszállottságot. Az eurázsiai variánsban a démonok azért szállnak meg, mert lényegüknél fogva

¹⁸⁹ „A testen lakozó ördög” képzete Pócs Éva szerint elsősorban a magyar nyelvterület keleti részeiről dokumentálható napjainkban: Pócs 2001c: 161–162. „Ördögre vonatkozó néphitadatokból kétféle megszállottság-értelmezés rajzolódik ki: a megszálló vagy a testébe megy az embernek, miáltal az »ördögiesül« – ez a *possessio*; vagy csak kapcsolatban van vele, »kívülről« tartja állandó befolyása alatt – ez az *obsessio* vagy *circumpossessio*.” (uo. 157)

¹⁹⁰ Charles Stewart a Naxos-szigeti hiedelmeket kutatva azt tapasztalta, hogy az ortodox egyház ördöggépzete és a népi démonikus lények (exotiká) egyfajta kontinuumként jelennek meg az emberek tudatában. Az általa készített, ember és természetfölötti viszonyát leképező ábrán az ember középen található, fölötte az Isten, és köztük a szentek mediálnak. Ez az ábra pozitív irányba. Negatív irányban az ördög és az ember között a démonikus lények (exotiká) mediálnak, megszelídítve, felfoghatóbbá téve a vallás filozófiai jellegű rossz-fogalmát (Stewart 1991: 153). Lásd még Pócs 2001c: 156–157: „Linda Ivanits 1989-ben megjelent orosz néphitében írja, hogy a 19. századi orosz parasztság a »tisztátalan erők« (nečistaja sila) fogalmát kétféle értelemben használta, egyrészt általában az ártó szellemekre, másrészt a szorosan vett keresztény ördögre, és a kettő közti határvonal bizonytalan.” A tisztátalan fogalmát – ebben az értelemben – a faluban is használják.

¹⁹¹ Az anya ugyanakkor úgy vélekedik, hogy például az öngyilkosokat az ördög nyeli el. Az ördög gyomra egyfajta pokol az ő esetében.

¹⁹² Vö. Caciola 2002: 117–132: az ördög az emésztőrendszerben lakik, és főleg a gyomorban.

¹⁹³ Vö. Dubisch 1990: a megszállott görög (ortodox) asszonyról azt mondják, hogy az ördög a fejében van.

aktív ellenségei az embereknek. A megszálláshoz azonban szükségük van belépési lehetőségre: a varázslás vagy boszorkányság, az átok, egy tabu megsértése vagy egy komoly bűncselekmény megnyitja az utat a démonok számára. Ha már veszélybe kerül az ember, látomásai lesznek a körülötte lézengő, lebegő ártó lényekről. Az eurázsiai típusú megszállottság esetében a démonoknak személyisége van. Mint csaló, félrevezető lények, az embereket a társadalom által becsmért, elfogadhatatlan tettekre csábítják (Goodman 1988: 97–98). Goodman felosztása szerint János megszállottság esete eurázsiai típusúnak tekinthető. Figyelmeztető álmai is beleillenek ebbe a típusba. Az anya véleménye szerint János azért szállhatta meg az ördög, mert *hibás* volt (elhagyta a lányt, akinek udvarolt), mert gyenge a hite (illetve a családi örökség miatt: rontó nagyanya, dédnagyanya, következképpen a család hosszú távú kapcsolata az ördöggel). Illetve: mert egyszerűen *belémeget az emberbe*, ha csináltatják.

Bourguignon szerint a keresztény hagyományban a megszállottság-képzetek a boszorkánysággal kapcsolódnak össze. A boszorkány szövetséget köt az ördöggel, hogy ereje legyen másoknak ártani (Bourguignon 1976: 52). Pócs Éva a kérdéssel még árnyaltabban foglalkozik: „a boszorkány feltételezett rontását megszállottságtünetekkel is összekapcsolták, legegyszerűbb módon úgy, hogy azt hitték, a boszorkány küldte a testbe belépő gonosz szellemet, de úgy is, hogy magát a boszorkányt tekintették megszállónak. Nem feltétlenül »megszálló« azonban a boszorkány. [...] A közép-, délkelet-európai néphitben mind a boszorkány őrző- és segítőszellemeinek, mind az egyes rontástüneteknek és rontástevékenységeknek megszállottságként való értelmezése mindig, mindenütt csak alternatív lehetőség.”¹⁹⁴

A megszállottságnak Bourguignon két formáját különíti el aszerint, hogy milyen változást okoz: (1) *nontrance possession belief*: a test működésében idéz elő változást (például betegség, szokatlan erő); (2) *possession trance*: a tudatállapot, a személyiség, az akarat változását idézi elő (Bourguignon 1976: 2, 46). A János esetében *possession trance*-ről beszélhetünk, és érdekes megjegyezni, hogy Bourguignon szerint ez a fajta megszállottság az

¹⁹⁴ Pócs 2001c: 174. Vö. Worobec 2001: 67: az orosz parasztok azt hitték, a megszállottságot rontással idézik elő, de más eredete is lehet, például az Isten így bünteti az embereket bűneikért. Ugyanígy, a rontásnak sem minden esetben megszállottság a következménye. (Worobec idézett könyve a rontással okozott megszállottság, a *klikushestvo* jelenségével foglalkozik.) Lásd még Mauss 2000: 103: „Azt is mondják, hogy a megrontott személyt a varázsló, annak lelke vagy démona uralja; így keríti hatalmába az áldozatát. A varázsló és rítusa tárgyát képező személy között kialakuló kapcsolat legerősebb kifejeződése a démonikus megszállottság, míg a leggyengébb az egyszerű elbűvöltség.”

olyan társadalmakra jellemző, ahol erősen elvárják a szolgálatkészséget, engedékenységet¹⁹⁵. Mind a népi, mind a vallásos nézetekben a megszállottságot önkéntelennek (akaratlanak), nemkívánatosnak, ártalmasnak tekintik, olyasminek, amitől meg kell szabadulni (Bourguignon 1976: 3–4).

Lewis szerint a megszállottak marginális, hatalommal nem rendelkező személyek, akik így tudják felszínre hozni problémájukat. Ezt az elméletet Lewis és követői főleg férfiuralmú, például muzulmán társadalmak nőire alkalmazták, akik a férjüktől ebben a kulturálisan tolerált formában próbáltak ajándékokat és egy kis figyelmet elnyerni¹⁹⁶. Talán János esetében sem mellékes a státusz illetve a hatalom kérdése. Ebben az esetben nem is annyira a falun belüli státusz a fontos, mint a családon és háztartáson belüli státusza. János egy anyja által irányított háztartásban él végső soron gyermekstátuszban, holott már régen önállósulhatott volna. Az a tény, hogy még 34 évesen vénlegény, mindenképpen egy nagy kudarc számára és a család szemében is. Öccseivel ellentétben a munka terén sincsenek különösebb sikerei. Megkockáztatható a feltételezés, hogy valóban szüksége lehet arra a megkülönböztetett figyelemre és segítségre, amit a megszállottság állapotában biztosítanak neki.

János gyógyulása

János gyógyulásában két személynek van fontos szerepe: a helybeli ortodox papnak és az anyjának. Bár a gyógyításnak részei a pap által végzett egyházi rítusok, a gyógyulásban nagyon nagy szerepe van egyrészt a pappal való kapcsolatnak, másrészt annak a rengeteg apróságnak, amit a család az ő tanácsára tesz János gyógyulásáért, és amelyek tulajdonképpen az életmód változását idézik elő.

Jeanne Favret-Saada *Unbewitching as therapy* című tanulmányában írja, mennyire meglepte, hogy az ellenboszorkány¹⁹⁷ varázsló műveletének (amivel a rontást visszaküldi a boszorkányra) milyen kis szerepe van a rontás feloldásának folyamatában. Ezzel szemben borzasztó fontosak azok a dolgok, amelyeket ezen kívül tesz, és amelyeket klienseivel elvégeztet annak érdekében, hogy a krízist enyhítse. Ezeknek a dolgoknak az összességét csa-

¹⁹⁵ Bourguignon 1976: 47. A másik típus ott jellemző, ahol a teljesítmény, az önbizalom, a függetlenség fontos, itt fizikai elváltozást okoz a megszállottság.

¹⁹⁶ Lewis 1992. A máréfalvi szentasszonyról hasonlóan ír Gagyí József (Gagyí 1998).

¹⁹⁷ Az *unwitcher* (francia *désorceleur*) kifejezés fordításaként Boross Anna megoldását vettem kölcsön, így fordította magyarra Ginzburg szövegéből a *benandante*-t (Ginzburg 2000: 151). Az *unbewitching* kifejezést a rontás feloldásának fordítottam.

ládterápiaként foghatjuk fel, mivel a rontás feloldásának folyamatában az egész család implikálva van (Favret-Saada 1988).

Favret-Saada tanulmánya, akárcsak korábbi könyve (Favret-Saada 1980 [1977]) az északnyugat-franciaországi parasztokról szól, ahol a boszorkányság áldozata mindig egy gazda, egy családfő, a boszorkány pedig egy másik gazda. Az áldozat általában fiatal férfi, aki kezdő a gazdálkodásban. A boszorkányság ideológiája tulajdonképpen a kudarcainak a sorozatát magyarázza, és mivel az ellenboszorkány finom manipulációja következtében mindig egy családon kívüli boszorkányt jelölnek ki, alig lehet rájönni arra, hogy tulajdonképpen családi feszültségek és konfliktusok oldódnak meg az ellenvarázslás során¹⁹⁸.

János esetéhez viszonyítva itt nyilvánvalóan nagy különbségek vannak (János nem készül átvenni a gazdaságot, még meg sem házasodott, a szerencsétlenség nem az egész családot éri, hanem csak Jánost személyesen, a rontás felbontása érdekében nem egy ellenvarázslóhoz (illetve a helyi terminológia szerint kuruzslóhoz) fordulnak, hanem egy paphoz. A különbségek ellenére fontosnak találtam ilyen hosszasan hivatkozni erre a tanulmányra, mert azt gondolom, a terápiákban lényeges hasonlóságok vannak. A gyógyítóval itt is hosszas és bizalmas, sok információ átadásán alapuló kapcsolatról van szó. Láttuk már, hogy János nem most fordul először a paphoz segítségért, tehát egyrészt már ismerik egymást, másrészt ez némiképpen garancia is a sikerre. János nagyon nagy bizalommal fordul hozzá, mint vallásos gyógyító személyhez. Tudja, hogy foglalkozik az ilyenfajta problémákkal, és szemben a protestáns vagy a katolikus pappal, nem válik nevetségessé előtte, ha rontásról beszél¹⁹⁹. Ugyancsak az előbb említett papokkal szemben itt

¹⁹⁸ A családi gazdaságot a szülőktől csak egyvalaki veheti át (fiúgyermek vagy vő), és aki átvézi, mindig nagyon előnyös gazdasági helyzetbe kerül testvéreivel szemben, viszont bizonyos mértékű agresszivitásra van szüksége ahhoz, hogy saját érdekét a többiekével szemben érvényesítse. A kezdő vállalkozónak ugyanígy egyfajta agresszivitásra van szüksége a siker érdekében. A terápia során a félnék, passzív fiatalember személyisége változik meg, a családi helyzet javulása pedig tulajdonképpen az újfajta hozzáállásnak köszönhető (Favret-Saada 1988).

¹⁹⁹A katolikus és protestáns papok az ortodoxokkal szemben hitetleneknek számítanak, éppen ezért az emberek nem is beszélnek előttük rontásról (vö. *unbelievers*, az olyan papok, akik nem hisznek a szentek gyógyító erejében, a boszorkányságban, a farmokat nem akarják megáldani, világi öltözetben járnak, motoroznak: Favret-Saada 1988: 42). Az ortodox papok sem mind megfelelőek ilyen célra, nem egyforma az erejük, nem egyformán tiszták, vö. Blum R.–Blum E. 1965: 206–216. Ortodoxia és katolicizmus összehasonlításáról (papok státusa, katolikus papok elitizmusa, egyházi elit és nép viszonya) lásd Badone 1981: 9–17. Badone szerint a görög ortodox népi vallásosság jóval közelebb áll a hivatalos vallásossághoz, mint a katolikus népi vallásosság, és a katolikus környezetben babonásnak ható vallásos gyakorlatok itt be lehetnek épülve a hivatalos vallásos gyakorlatba.

megtalálja mindazokat a vallásos ellenszereket (tömjén, szentelt olaj, gyertyák, imádságszövegek, amiket lemásolhat, talizmán), amelyekre a rontás elleni harcban, illetve a ördög elűzésében és távortartásában szüksége van.

J: *S még vannak még a románakná, még vannak, má, a magyarakná, a magyarak nem foglalkoznak ijesmi dógokka²⁰⁰! Én láttam a mútkó is: emész a templomba, hát a katolikus pap, pedig pap [szinte felháborodva mondja], tömjént – nem láttam soha nála! Na, igaz, nem is kértem – de nem láttam sohase! Tömjénne. Se hogymongyákka – ijen olaj – mijen olajnak mongyák aztat, te? Ápa – nem ápa sfintita, hanem mijen, „mir”, tudad? És az, megmondam, hogy mongyák magyarul, ijen, mondta a pap is, hogy mijen olajnak mondják, ijen...*

A: *Kőolaj, nem kőolaj?*

J: *Nem kőolajnak mondják! Az a legeslegjobb, érted? Hogy ojasmit...*

A: *Paraffinolaj!*

J: *Nem paraffin, nem tudam, hogy mongyák annak az olajnak. Azt csak a hogymongyákba lehet kapni, Tordán a katedrálába, a Míkróba. Amit akarsz te, azt veszel. Nem tudam, mennyi, nem kérdeztem még sohase, de azt akaram mondani, hogy azt veszel, amit akarsz te! És akkó megszkapálsz mindentő.*

²⁰⁰ Az anya véleménye szerint is csak a román pap segíthet ilyen esetekben. A: *Tusi néni nem, me ott felakasztatta a vén Béni magát. A nagyapja – mostohanagyapja. S azt mondja, az ollót ledobta a varrógéprő. Úgy megijedett, hogy aztán nem tudatt nyugudni, s a papat kellett ehívja, a román papat, hogy kiszentelje a házat.*

T: *De miért a román papot kell hívják? Ez a szokás vagy...*

A: *Hát – csak ez úzi ki. Ugyé, a tömjént teszi a plattenre, az az Úr Jézusnak a – s ava tudja kiirtani a házbó csak. S imádsággá.*

T: *S a katolikus pap nem tudja kiirtani?*

A: *Hát és azt – lehet, hogy tudja ő is kiirtani, én azt nem hallattam, én mindig a román papat hallattam. Akárhó hallottam, mindig a román papat.*

T: *Igen.*

A: *Soha nem hallottam a katolikus papró, soha-soha. Csak a román papró. Me az – ez a román pap is nagyon kiűzi az emberbő az ördöget... Imádkazik, s hogy mondjam, ő bőtől is. Bétartsa a Biblia után a parancsat. Belément a bötbe is, tehet akárki, de ő nem eszik senkitő, csak bötés ételt.*

T: *Ez az itteni pap fiatal, vagy idős?*

A: *Há, egy negyvenvalamennyi, nincs ötven éves. Fiatal pap. Nem tudam, honnat jött ide, nagyon rendes. S nagyon is mondja az embereknek, hogy „(ca la ...) să nu porniți” és higgyék az Istent, s ne csináljanak az emberek, amit nem ke. Hogy csináltassanak, meg nem tudom mi. Nagyon is [...]. S hogy koprédikálta, hogy Isten csak egy van, nem hogy magyar, román vagy nem tudam mi. Egy Istenünk van, s kérjük az Istent.*

Ha tanácsait követi (tömjént szór a „plattenre”, gyertyát gyújt, térdepelve imádkozik, illetve olvassa a talizmánt és a Bibliát, a megszabott napokon böjtöl, templomba jár), akkor bízhat benne, hogy idővel sikerül megszabadulni az ördögtől (illetve hosszú távon távol tartani, megelőzni a rontást). Ugyanakkor a pap segítségének (mise, imádkozás a kliensért) hatásosságára számítani lehet, mert ez a pap *tiszta* (János magyarázata szerint a tisztaságot egy pap úgy érheti el, ha mindig böjtöl, amikor a vallásos előírások megkövetelik, illetve ezen kívül még azokon a napokon, amikor valakiért szolgálatot végez).

Ez a gyógyítás is felfogható családterápiaként, hiszen implikálva van az egy házban lakó nukleáris család minden tagja. János változásait a legapróbb részletekig mindannyian figyelemmel kísérik, ezeket egymás közt is és a pappal is megbeszélik. (János például kéri a család tagjait, hogy éjjel, ha *csúful csinál* (ijesztő, állati hangokat ad ki), üssék meg, hogy ébredjen fel. Támogatják azoknak az apró személyes rítusoknak az elvégzésében, amelyekről a gyógyulását remélik (például az egyetlen szobában biztosítják számára a magányt, amikor imádkozik vagy szent szövegeket olvas). Éjszaka mindannyian felkelnek, amikor furcsa fényjelenséget észlelnek, hogy imádkozzanak és a Gonoszt elűzzék. Másnap, megdöbbenve és segítséget kérve az Istentől együtt mennek a katolikus templomba, ahol a református anya belemártotta kezét a szentelt vízbe és rendkívüli módon még keresztet is vett. Tudjuk, hogy mások sugallatára az anya is segített fiának böjtölni (vagyis a gyorsabb és biztosabb hatás érdekében a kijelölt napokon ő is böjtölt). Tehát a terápiában itt is részt vesz egy asszony, az anya, aki fiát cselekedeteivel, véleményével aktívan támogatja. Annyira együtt érez fiával, hogy ő is megtámadottnak érzi magát (rossz álmai vannak, amit ő úgy értelmez, hogy az ördög kísérti).²⁰¹

János maximálisan felhasználta a gyógyulás érdekében ajánlott lehetőségeket. A paptól gyertyát, tömjént, imádságokat kapott. Egyéni rítusai mindenre kiterjedtek. Testét böjt által tisztította (a megfelelő napokon böjtölt, szerdán és pénteken, ahogy a pap ajánlotta, különösképpen vigyázva arra, hogy alkoholt „ne tegyen a szájába”), lelkét imádságokkal, bibliaolvasással.

²⁰¹ Népi gyógyító specialisták, vallásos gyógyítás esetén nem gyógyító és páciens, hanem család és gyógyító viszonyáról beszélhetünk (family-practitioner relationship: Kleinman 1980: 206). A betegség kihat a családra és a társadalmi kapcsolatokra, a gyógyító ezzel is foglalkozik. Mivel a beteget sokszor családtagjai is elkísérik, és legtöbbször az anya, a gyógyító sokszor hozzá intézi szavait, függetlenül attól, hogy ki a beteg, mivel a gyógyulás folyamatában az anya kulcsfigurának számít.

És birtokába jutott a paptól egy számára különösen értékes szöveg, amit lefénymásolt. Ennek tulajdonította a legnagyobb erőt az összes szöveg közül, ami gyógyulásában szerepet játszott. A *Talisman*²⁰² című vékony fűzött broszúra egy Krisztus és a hit csodás erejéről szóló kompiláció. Leghatásosabb térdepelve olvasni, de az ember a feje alá is teheti.²⁰³

J: *Ettő meg lehet szkapálni, legjobb, akit mondanak én, a román paphoz menjen e, ha akkáhogy, emejen, a Tálizmánt vegye meg, s azt olvassa e, térgyepeljen le s olvassa e, s tegye a feje alá...*

T: *Az egy imádság?*

J: *Igen; egy hogymongyák, egy imádság. Mikó a Jóisten a földön vót, úgy adta erőve, érted? Na de nem mindenki tuggya eztet a dógat, egyesek kacagják, nem mindenki tuggya eztet a dógot, ekezdem – má hiába emész, és olvasa a Bibliából, letérgyepelsz, hogymongyák – abbó is jó, de a legjobb, emondad a hogymongyákat, regge korán emondod a Miatyánkat, mindent, letérgyepelsz – de mégis a legjobb a Tálizmán: az egy erő [ezt nagy beleéléssel mondja]. Mikó a Jóisten a földön járt, hogy mindenkitő szkapáljan meg, minden rossztó, mindentő. És, azt akaram mondani, hogy ha elolvassa az ember, van kisebbbe, van nagyobbba is, nekem a kisebbbe van meg, nincs éppen meg az egész intrédzsimé, ekezded, ha megvan az intrédzsiméd, akkó még jobb. És van – éccaka akarsz alunni, van Visul Maicii Domnului, a akkó az imák... Azokat e ke olvasni, térgyen igaz, nem hosszú, kicsik.*

Láthatjuk, hogy a román pappal való kapcsolat eredményeképpen mindazokat a szövegeket, amelyeket tőle szerez be, román nyelven olvassa, használja (*Talisman*, *Visul Maicii Domnului*). A Miatyánk az egyetlen imádság, amit magyarul mond, ezt nyilván gyerekkorától fogva ismeri, és a családban tanulta meg. Mivel a rontással kapcsolatos élményeit amúgy is leginkább románul beszéli meg gyári kollégáival, ez számára még előny is lehet, hiszen azt látja, mások is ugyanezeket használják, és ez az autenticitás megnyugtathatja.

A gyógyítás/gyógyulás folyamatában a népi gyógymódok és a vallásos gyógyítás elemei kombinálódnak. A népi gyógyításban közismert dolog az írott szöveg felhasználása (mágikus hatást tulajdonítanak neki, bizonyos betegségek ellen ruhába varrva, testközelben hordtak apró cédulákat, sokszor érthetetlen szavakkal, szöveggel, írástudatlanok is). Ebbe a hagyományba

²⁰² Vö. Ofrim 2001: 190: *Talismanul*.

²⁰³ János anyja is tett imádságoskönyvet a feje alá, hogy ne háborgassa álmában az ördög.

jól beleillik a vallásos szöveg (ima, csodák elbeszélése) hasonló használata (fej alá tenni, rajta aludni, zsebben hordani stb. – tehát testközelben hordani). Írástudók esetében ez kiegészül a szövegek gyógyító és megelőző célú olvasásával, mint János esetében is²⁰⁴. De maga a tény, hogy olvasni tud, még nem jelent különösebb írástudói hozzáállást a szöveghez. Minden, amit mond, azt bizonyítja, hogy a szövegeknek elsősorban mágikus erőt tulajdonít, az olvasás elsősorban az erő megidézésére szolgál. János a rövid szövegeket kedveli, a Biblia számára áttekinthetetlen, talán félelmetes is,²⁰⁵ papi magyarázatra szorul.

A böjttel (legyen az rontó vagy gyógyító célú) a falubeliek tudatában ösz-szekapcsolódik egy érdekes nézet: hogy ilyenkor nem szabad kiadni semmit a házból, és nem szabad másoktól semmit elfogadni. Az alábbi idézet János anyjától származik: *Aztán addig, amíg jársz, imádkozal, bőtölsz, egy héten két napot, vagy szerda – melyiket mondja a pap – a szerdát és a pénteket. S akkor ne adj ki semmit a házból, bőtöljed, és tartsd bé, ne egyél semmit, s ne engedj ki se ne adgyál, senkitől. S úgyhogy azután megszabadul, de biza nehezen szkapál meg az ördögöt.*

Úgy tűnik, a kommunikáció megszakításának kulcsfontosságáról van szó: legalábbis bizonyos, látens veszélyt tartalmazó dolgokkal és személyekkel. Egyrészt nem szabad bizonyos dolgokat fogyasztani. Másrészt nem szabad semmit elfogadni, mert nyilván az ember az elfogadott dolog anyagi valóságán túl a ráolvasott bajhozó szavakat, a rontó gondolatokat is elfogadja. És nem szabad kiadni semmit, mert azzal a család, a személy „erőpotenciálja” gyengül²⁰⁶.

²⁰⁴ A román népi gyógyításnak is gyógyító eszközei közé tartozik az írás (a témával részletesen foglalkozik Ofrim, lásd Ofrim 2001: 203–206, 255).

²⁰⁵ Érdekes módon, egyszer nyelvbólalásból azt mondta, hogy a Bibliából *veszik ki*, hogy hogyan kell rontani. A következő idézetből az is kiderül, hogy János a bibliaolvasás hatásában nem bízik meg, valahogy úgy látja, hogy a gyógyulását késleltette: *Aztán – akkó aztán, tudad, minek húztam vele? Má eolvastam a Bibliát minden nap, s kilenc napot bőtöltem! De tudad, mit ke csinálni? És mikorrá férettettem a Bibliát, aztán herejöttem, tudad? De aztán úgy [...] egy darabig, de mostan nem éreztem, hogy olyasmiket csináljan valaki. A legjobb, mikó megszkapálsz tőle, látad, hogy nem mejen e sok időre, tedd fére a Bibliát, emondsz egy Miatyánkat, ketőt, az a legjobb dolog, és azt féreteszed, a Bibliát – mikó ehatta ő a hogymongyákat, má ő nem tud pihenni. Miko ehagyta ő a hogymongyákat, ezeket a [...] dogákat, aztán ha látad, hogy ojasmit pacáltá vele, hogy már egy könyvet is olvas [...], meg vagy ávertizálva, akkó is megpacálhataad, má a Jóisten rajtad próbál, ha visszatérsz hozzája, vagy nem.*

²⁰⁶ Vö. Favret-Saada 1980. Érdekes hasonlóságot említenék: Favret-Saada példáiban a rontás felismerése után meg kell szakítani mindenféle kapcsolatot azzal a személlyel, akit boszorkánysággal gyanúsítanak (nem szabad vele kezét fogni, nem fogadják a köszönését, nem válaszolnak a kérdéseire).

János gyógyulásában az eddig említett elemek mellett, melyekben az otthon és személyesen (illetve családi körben) végzett rítusok dominálnak, fontos szerep jut a pap miséjének, ördögűzésének²⁰⁷. Nem tudhatjuk, hogy János résztvett-e valóban exorcista rítuson, de az elbeszélés bizonyos elemei megengedik ennek lehetőségét (a pap leteríti palástjával és *kiéneke*li a fejét, *olvas a fejére*, illetve este úzi ki belőle az ördögöt)²⁰⁸. A lényeg az, hogy a papnak tulajdonítottak ördögűzést mind a ketten (János is és az anyja is)²⁰⁹.

J: *De azt akaram mondani, másnap e is mentem a paphaz, az, hogy ne hagyjad magadat. És, kiolvasatt a pap – túl rosszul voltam – azt én mondam, me csak én tudam, vagy hat hónapig húztam vele, nagyon rosszszul vótam, a ijesmi dógaké rosszszul vótá, és aztán mind hüje álmokat álmodsz, előszó, ameddig nem olvas ki a pap. Mikó olvas ki a pap, mikó veszi ki belőled a hogymongyákat, mintha valaki fullasztana meg éjjel álmodba. Rossz álmok...*

A: *Fojt meg, úgy érzed.*

J: *Igen, úgy érzem, fojt meg. Rossz, tudad, ameddig kimenyem a rossz lélek belőled. Má én ha nem vettem vóna fe a cipőt, semmi se lett vóna.*

T: *A pap mit csinál?*

J: *A pap? Letérgyepelsz, és olvas a fejedre. Rád teszi a hogymongyákat, azt a hogymongyákat, és olvas a fejedre. Igaz – na, tudja, hogy mije imádságot mongyan, nem aká'ki tudja...*

T: *De leterít valamivel?*

J: *Nem terít le, csak a fejedre teszi azt a hogymongyákat...*

T: *A Bibliát?*

J: *Nem a Bibliát. Ami van neki itt elől, a palástja. Azt teszi elől a fejedre, s akkó – mond neked. Má többen vótak ottan. [...] Ő mond, mongya a hogymongyák, mondja, „Doamne, miluieste”, hogy a Jóisten bocsássa meg, és ne [nézzük?], tudad, vannak ojan pár imádságak, amiket – nem akárki tudja mondani! És azt akaram mondani neked, hogy azokbó, az a pap anynyit csinál, háramszó ke menjé hozzája! Mind ijen nap: kedd, péntek – nem – három nap egymás után, vagy, má nem tudam megmondani biztosan...*

²⁰⁷ Exorcizmusról lásd például Charles Stewart 1991: 211.

²⁰⁸ Vö. Ofrim 2001: 251, 254: a beteg feje fölött olvasott evangéliumról; exorcizmusokról (ieurgii – exorcisme); tehénre, vízre, lisztre olvas a pap; házszentelésről új ház esetén, illetve tisztátalan szellemek ellen (sfeştanie).

²⁰⁹ A: *Jánosbó kiüzte az ördögöt a pap. Belément az ördög Jánosba, hogy csináltatták, há belébújik az ördög az emberbe. S ha gyenge hitű vagy, s akkó el[ül?], s amire csináltat, arra halsz meg, [...] úgy csináltatja. Na. Órizzen az Isten...*

A: *Pénteken menté s kedden menté, vagy szerdán.*

J: *Pénteken, szerdán s pénteken. Háromszó ke menjé. Csak háromszó szabad énekeljen rád, többszó nem! S akkó te meg ke szkapálj. Nem akámijen pap tud énekelni rád! Má az, azt akaram mondani, ke legyen hite is. Na, s azt akaram mondani, hogy rádénekel, s akkó hazajösz, lefeksze, de – függ, hogy mikó mijen szag van a házba – csak nem tudja senki se megmondani, dögszag, vagy hogy mongyák, mikó úzi ki, má az megkezdi, s a legjobb, az megmondja, mikó ejött ez né, azt mondja neked, hogy italt a szádba ne tegyé, ameddig bötölsz, se, ha tudad, álld meg egészen amíg emondja ő a [...]. S akkó nem esze egész pénteken, azon a nap ke bötölj, pénteken, akkó nem tesze italt a szádba semmit, ételt tehetsz, csak egyé keveset. Mondom, amég megszkapálsz. Megszkapálsz, de kám nehezen.*

A „dögszag”, mintegy keretként, újra feltűnik, akárcsak a cipő érintésének másnapján, amikor hazatért. Ezúttal is a házban lehet érezni, miután az ördögűzésről hazatér. Mintha csak a vesztes ördög bosszúja volna.

A nehezen visszanyert nyugalmat János minden általa ismert úton igyekszik fenntartani. Megtért keresztényi életet él, imádkozik, templomba jár, tömjénnel füstöli a házat. Olvassa és magánál hordja a *Talizmánt*, amelyet továbbra is nagy erejűnek tart, de tisztában van vele, hogy a hit ennél is fontosabb. A szentséggel tárgyak és rítusok által állandóan kapcsolatot tartva óvja magát a későbbi rontásoktól. *S ekezdí, a legjobb, hogy né fogjan meg, a hogymongyák, ez né, hogy ne fogjan meg semmi sem – de hited ke legyen –, vegyé egy talizmánt magadhoz. Ottan írja, hogy hányszó olvashatad e, mongyuk, ha nem olvasad e minden nap, de ha minden nap elolvasad, miné jobb, de ha nem olvasad e minden nap, bá egy héten ecce olvasd e. Térgyepelj le a földre és olvasd e. Vagy lában is eolvashatad. De a legjobb térgyepelve. Eolvasad a Tálizmánt egy héten ecce, s nézd meg, hogy jól fog menni, egész valójában. Má az azt jelenti, mikó az Úr a földön járt, azt az erőt hagyta lenn. S senki nem tud, senki nem tud – belé ... működni. Ottan írja, a Tálizmánba, hogy mit lehet csinálni, ha nem hisze a Tálizmánba, ott írja, hogy feveheted a kutyát, fekötheted a nyakára a tálizmánt, és dobd belé a vízbe, s ne félj, nem hal meg. Igen, igen. De mongyak két szót is. Nem akáki veheti el a tálizmánt, hogy megcsinálja ezt a dógat. Má csak aki hisz benne. (János)*

Gyógyulása után kacérkodni kezd a gyógyító (szent gyógyító) szerepével. Használni kezdi a *Talizmánt* mások megsegítésére. Olvassa, vállukhoz érinti, megáldja őket. *Vótak egyesek, hogy nem tudtak aludni András*

napján²¹⁰, és a Jóisten úgy adta, hogy hozzám jöjjenek. És éppen olvastam a Tálizmánt, s rátettem, s ekezdí, János, ojan nyugodtan alszok, hogy csak na! Ezek, tudod, hogy – ke legyen hited is! Az ijesmi dógokka, hogy ijesmit tesze... Nem akáhogy, csak elolvasam kécce a Tálizmánt, és gátá, ráteszem valakinek, s eolvasam csak úgy né, ke tudni, hogy kérjed a Jóistent, amikó olvasam a Tálizmánt, van mikó valami [...]álja a fejedet, az embernek hozzák a rossz lelkek. Én rossz lelket nem hiszek, én csak egy lelket hiszek, egy őrangyalat – egy rossz, s egy gonosz – én csak egyet hiszek, az őrangyalamat. Az lehet, hogy ehúzódik az embertő, s lehet, hogy visszajő.

Gyógyító, jós és boszorkány: egy komplex népi specialista

Tudam, hogy babonás volt, me pénteken a háztó nem adott ki semmit, az udvart is csak béfelé septe, nem kifelé, s átlagba pénteken nem adott ki senkinek semmit a jószágró. Babanás asszony volt. (Kövesi Károly)

Ebben az esettanulmányban Vári Györgyné Balog Teréz (Trézsi) nénivel fogok foglalkozni, aki az utóbbi fél évszázadban a falu egyik legjelentősebb „tudományos asszonya” volt. A családi környezet rövid bemutatása²¹¹ után számba veszem foglalkozásait és az általa betöltött szerepeket, a tudománya eredetét, menyé és más falubeliek vádjait.

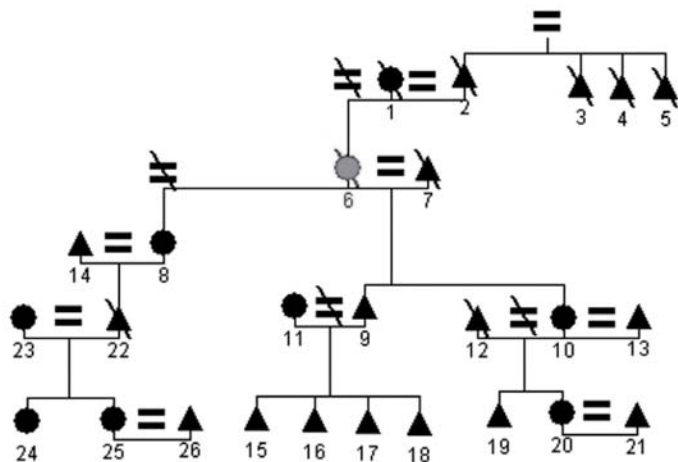
A családi környezet

Trézsi néni (a 6-os számú személy az ábrán) egy környékbeli faluban született 1910-ben. Az 1990-es évek elején halt meg. Szerelemgyerek volt²¹², anyja (1) az ő születése után ment férjhez a vén Baloghoz (2), ahogy a falubeliek hívták. Szülei Hagymáson éltek le az életüket, s bár csak a mészáros

²¹⁰ Vö. Ofrim 2001: 240: rontás alól feloldó imák vagy Szent András miséje (rugăciunile de dezlegare de blestem, sau slujba Sf. Andrei).

²¹¹ Trézsi néni a *Cipő és talizmán* című esettanulmányban bemutatott családhoz tartozik, ő volt János apai nagyanyja. A család tehát már ismerős, itt csak néhány dologra fogok kitérni.

²¹² K: *Pontosan nem tudam. Tudam, hogy úgy hallottam, szerelemgyermek volt, aztán pontosan, hogy itt született, vagy nem itt született, nem tudam pontosan. De tudam, hogy szerelemgyermek volt.*

Geneológia 2. Balog Teréz családfája

vén Balog volt falubeli származású, az emberek a családot falubelinek tekintik²¹³. Az öreg mészáros a falu megbecsült embere volt. Julcsa néni (1), a felesége viszont arról volt híres, hogy ért a csinálmányokhoz, kuruzsol. Leggyakrabban egy rontó módszerét emlegetik, ami szerimt felvette az áldozat lába nyomát (vagyis azt a földet, amire lépett), és az érintett föld révén manipulálta. Egy idős szomszéd (Vásárhelyi Károly), aki még ismerte Julcsa nénit, arra is kitér, milyen szörnyű véget ért az öregasszony, *mint egy igazi boszorkány*:

K: *Aztán az öregasszony még szokta aztat is mondani, az öreg Trézsi néni, hogy felvette a nyomát! Szóval a lábnyomát, ahol elment, aztán felvette a nyomát, s aztán ő ebből valamit kuruzsolt.*

T: *Hogy ő felvette valakinek a nyomát?*

K: *Igen. Azt a földet vagy sárt, ahová lépett, hogy azt felvette, s aztán annyit tudatt mondani reá, hogy...*

K: *Ő mondta [Trézsi néni], vette fe [a lábnyomot], de már, ahogy mondják, [...], hogy mikor az utolsó időbe vót, má nem sokára nekie is vége lett, vagy valami, olyan vót szerencsétlen, hogy ijedelmes! Úgy eltorzult, mint igazán, egy igazi boszorkány! De má nem tudott magáról, má nem tudott,*

²¹³ 1986-ban gyűjtöttem Trézsi nénitől időjárással kapcsolatos hiedelmeket, ekkor mondta, hogy nem itt született, és gyerekkorát sem itt töltötte.

etették, satöbbi, úgyhogy hagyott vóna ava félbe, aval a dologga, csakhát – csinálnak ilyen!

Trézsi néni menyje, Vári Anna (11) egy olyan családi történetet idéz fel, amelyben a meny és az anyós (ellentétes céllal) egyaránt csináltatásért fordult Julcsa nénihez, és a mágikus „harcban” végül az győzött, aki többet fizetett. Anna néni végül arra is kitér, hogyan csináltatott a pincébe bezárkózva Julcsa néni, és a csináltatásai milyen következményekkel jártak a család életében:

A: De igen, az ő anyja, s az övé tudatt csináltatni, az ő anyja. Julcsa nén, tudatt csináltatni, igen. Ő csináltatatt. Vót egy, Gergely, a mi utcánkó, nevezetű. Az anyja ment, hogy csináltassa meg, hogy ne járjan ahhoz az asszonyhoz. S közbe az jobban megfizette, s megcsináltatta, hogy evette; má a fehérnép is csináltatta. S aztán mind átkazta a léány Gergelynét, hogy a Jóisten azt adja, hogy éltesse a Jóisten, csak ne tudjan beszélni, és ne tudjan – éljen, mint egy mutuj. S úgy is élt, 88-89 éves koráig. 89 esztendőös vót, érte a vénasszony, de olyan vót, mint egy mutuj, nem tudatt beszélni, senkihez nem tudatt szólni.

T: Az asszony?

A: A vénasszany, amelyik csináltatatt, Julesa nénnél. De ő is csináltatatt a pincébe, kibontatta a haját és térgyen – azt mondják – fehér ruhába, s úgy. Mit tudam én, miket csinált ottan. Bé vót zárkozva a pincébe, s ott csináltatatt²¹⁴. Nem látad, hogy felakasztatta a vén Balog magát! Az ura – má ura vót. S akkó felakasztatta az unokája magát. Árpika. Felakasztatta magát.

²¹⁴ A pincében való csináltatás más falubeli elbeszélésében is előfordul. Kis Mancsi nénit idézem: *M: Én magam mentem rá az asszonyra. Lenn vót a pincébe egy nagy hosszú szál deckán vót lehintve só, s abba vót kilenc gyertya beléállítva a sóba. Égett, s neki a nagy haja ki vót bontva az egész előre, le vót térgyelve, s ottan imátkozott abba, s amikor én köszöntem, meglepődött, s akkor azt mondta nekem: »Maga mit keres itt?« »Lesz disznóvágás és vesz húst?« »Jaj – azt mondja – e'rontotta nekem – azt mondja – az életemet. Met amit itt csináltam, nem lett volna szabad lássa senki.« Nem is volt szabad látni, met mindenki dugva csinálja eztet, amit csinál.*

T: Elmondja még egyszer, hogy hogy volt ott lenn a pincébe?

M: Egy hosszú szál deckán só volt hintve, kilenc pár gyertya belé volt állítva a sóba s meg vót gyújtva. Ő oda meg vót térgyelve s ottan ő imátkozott. Biztosan boszkonyált valakit meg, vagy... egyébb nem lehetett, csak az. S mejik nap...szerda nap vót, azt is tudom [kacag] tisztára, és nem szabad hogy nézzék őtet. Julcsa néni és az itt szereplő aszony (aki egészen biztos, hogy más volt) csináltatása több azonos elemet is tartalmaz, amire érdemes felfigyelni: így például – emellett, hogy mindketten a pincében végzik a mágikus rítust – megegyezik a térdeplés gesztusa és a kibontott haj. A gyertya, a só, az imádkozás is gyakran visszatérő motívumok, ezekhez pedig bőjt szokott társulni.

A családban két öngyilkosság volt. Az öreg mészáros és az unokája (22) felakasztották magukat. Trézsi néni menyé számára ennek különleges jelentősége van, de erre később még visszatérek. A fenti idézetek azt szemléltették, hogy Julcsa néni szolgáltatásszerűen csináltatott. Olyan eset is volt, amikor ő maga szorult rá a csináltatásra, hogy gyűrűje tolvaját a bűn bevalóságára és az ellopott tárgy visszahozására kényszerítse. Ezúttal a felidézett módszer a bőjt.

A: *Anyósamnak az anyjának ellopták a gyűrűjít, a vitrinbő. És – vót, disznókadatt. S mondja a szomszédasszannak, jaj, te ellopták, azt mondja, a pohárba tettem a vitrinbe a gyűrűmet, valaki ellopta. S azt mondta a szomszédasszan: dehogyis, azt mondja, azt biztos, azt mondja, keverted a moslékat, odatőtötted a disznónak. S nem baj, azt mondja, má megkerül ő. Nekifogatt, és megbőtölte. S aztán az, hogy mit csinált attó, én nem tudam. Csak úgyhogy aztán, rá a kilencedik napra, visszahozta a gyűrűjít. Azt mondja, te, ne haragudj, má én vittem e a gyűrűdet, azt mondja, csak meg akartalak tréfálni. Na, s visszavitte a gyűrűjít. Ez igaz vót, má anyósam, éppeg az anyósam anyjátó lopták e. S ő biztos megcsináltatta, má tudott csináltatni. S a kilencedik naprá vitték vissza, a gyűrűt.*

Vári György (7), Trézsi néni férje más vidékről származott, és a szomszédok szerint jóval fiatalabb volt, mint ő.²¹⁵ Amikor megismerkedtek, már Trézsi néninek is volt egy szerelemgyereke (8 – Buba néni). Házasságuk elején albérletben laktak, később a faluban telket vásároltak a Főút mentén, és oda költöztek. Két gyerekük született, egy fiú (9 – Gyuri) és egy lány (10 – Jutka). Trézsi néni első lánya és fia a faluban élnek, második lánya a közeli városban. Mindegyiküknek családja van, a lányoknak már unokáik is. A lányok konszolidált életet élnek, elég sikeresek. A fiú mindig gondot okozott családjának, sokat iszik, munkanélküli 1989 óta, napszámából és a családtagok segítségéből él, a falubeliek nézetei szerint „semmi ember”.

A *Cipő és talizmán* című esettanulmányban már írtam arról, hogy milyen telken és házban élt a nagycsalád. Itt csak visszautalnék arra, hogy az öregek a ház hátsó részében éltek, és az udvarnak is a hátsó részét használták. A szobában csak vendéget fogadtak, életük a konyhában, nyári konyhában és az udvaron zajlott. Trézsi néni klienseit is a konyhában fogadta. Mivel a telek egy kanyarban van, a hátsó házhoz az útról nemigen lehet belátni. Ez némiképpen segítette a titkos tevékenységet. A szomszédok természetesen

²¹⁵ Valójában csak négy évvel volt fiatalabb, 1914-ben született.

sok mindent láttak és tudtak. És még inkább a menyé, akinek az ajtaja előtt volt kénytelen elmenni az összes kliens.

A telken élő két nukleáris család élete erősen eltérő volt. Az öregeknél nem voltak belső konfliktusok, egymással megelégedetten, békében éltek. Trézsi néni tudományát a férje nagyon tisztelte²¹⁶, tevékenységében támogatta, a kenést és a hátpecsenye felszedését meg is tanulta tőle²¹⁷.

A fiatalok közt mindennapos volt a perpatvar. A férj ivott, elhanyagolta munkáját és családját, felesége vállára hagyva mindent. Négy fiúgyermekük született, három egymás után (15, 16, 17), mindjárt a házasság elején, egy jóval később (18). A férj lopás miatt többször is börtönbe került. A feleség el akart válni tőle, beköltözött gyermekeivel a szomszédos városba, de gyermekei magaviselete ott nagyon megromlott, nem jártak iskolába, és attól való félelmében, hogy csavargók, nyomorultak lesznek, visszaköltözött férjéhez.

A két család közti viszony nem volt felhőtlen: az apa és fia közt is sok volt a konfliktus, némelyik verekedésbe torkolt. A meny rossz házasságáért anyósát okolta, csinálmányainak tulajdonította, hogy összeházasodott azzal az emberrel, aki egyébként „nem kellett volna” neki, és azt is, hogy amíg anyósa élt, nem tudott elválni tőle. Anyósa halála után hamarosan elköltözött egy szomszédos utcába nagyanyja házába két fiával együtt. Másik két (felőtt) fia az apával maradt, egyikük vele egy házban, a másik fiú hátul, a nagyszülők szobájában lakott. A fiúk anyjukkal is gyakran konfliktusba kerültek, és néha rövidebb időre a vele lakó fiúk is átköltöztek az apjukhoz. Körülbelül tíz éve a legkisebb és a legnagyobb fiú többnyire az anyjával lakik, a kisebbik még fiatal, a nagyobbik már túl van a 35. életévén.

A legkisebb kivételével a fiúk már régen dolgoznak, nagyjából önellátóak. Az anya kezdetben a kollektívben és napszámosként, később egy autóalkatrész gyárban dolgozott, mostoha körülmények közt, három váltásban. Nyugdíjaztatása óta földet vásárolt, és vele lakó fiai segítségével gazdálkodik. Új szomszédaival kölcsönösen segítik egymást.

²¹⁶ Amikor tüdőgyulladásal a kórházban fektült fiatal korában, a felesége által készített orvosság szerinte többet ért, mint az orvosoké. Bár tartalma mások számára elfogadhatatlan lett volna (*lógané* is volt benne), hamar levitte a lázát, és az eredménynek még az orvos is csodájára járt.

²¹⁷ Már gyermekkorában érdekelte a gyógyítás, szülőfalujában megfigyelte a kovács gyógyításait. Általában a népi specialistákat többre értékeli, mint az orvosokat, köztük kiemelt helyet foglalt el a szolcsvai füves ember. Ha felkereste, napközben segített neki, hogy addig is a betegekkel foglalkozhasson. Enni adott az állatoknak, kitakarította a pajtát.

Az asszonynak kétségtelenül nehéz élet jutott, megélhetéséért nagyon keményen meg kellett dolgoznia. Így nem csoda, ha neheztel anyósára, amiért nem adta át neki a tudományát, nem tanította meg semmire. Ez több okból is zavarja: élete szerencsétlenségét neki tulajdonítja (*anyósam állandóan csináltatott engemet*), nem tudott mágikus praxissal pénzt keresni, és nem tudja kedve szerint befolyásolni a családtagjait²¹⁸.

Trézsi néni unitárius vallású volt, és nem volt templomjáró. Ezzel szemben római katolikus férje rendszeresen járt a templomba. Ez praxisa szempontjából azért fontos, mert az önöntéshez szükséges templomba járó ruhát tőle kölcsönözte (az ő kabátjával terítette le a beteg gyermeket). A meny elbeszéléseiből kiderül, hogy Trézsi néninek volt Bibliája és írástudó volt²¹⁹. Ismert templomi énekeket, és öregkorában a meny interpretációja szerint úgy gyakorolt bűnbánatot, hogy fennhangon olvasta az udvaron a Bibliát és templomi énekeket énekelt²²⁰.

Trézsi néni tudománya

Trézsi néni a családon belüli hagyományok folytatója volt²²¹, de a falu társadalmában deviánsnak számított, egyrészt a családalapítás²²², másrészt a foglalkozás szempontjából. A falu legtöbb asszonya földműveléssel, háztar-

²¹⁸ Főleg fiai házasságkötését szeretné befolyásolni. Nagyon zavarja (legalábbis ezt vallja), hogy a fiai román lányoknak udvarolnak. (*Vegyétek fajtátokat!*...) A vegyes házasságtól úgy próbálja elrettenteni fiait, hogy azt állítja, a románok – és főleg a havasiak – nagyon értenek a csináltatásokhoz. Így az udvarlás során nagy veszélynek teszik ki magukat. Mivel sok a Havasról betelepült román lakos a faluban és a szomszédos városban egyaránt, ez hatásos érv lehet.

²¹⁹ Menye kb. harminc évesen a szocializmus idején felnőttoktatás keretében tanult meg írni, akkor sem jól, a magyar és román nyelv írásmódját keverve.

²²⁰ A: *Utoljára ő is má amikő kezdett meg boldogtalanodni, bőtölte a kedd napat, megbánta, miket csinált, bőtölte a kedd napat, és imá – olvasta a Bibliát. Ott künn a – hányszor olvasta ott künn az udvaran a Bibliát az asztalan. Sokszó egész nap úgy olvasta, hogy hallszott az egész udvaran, hogy ő hogy olvassa a Bibliát. S énekelt efféle templomi éneket, má a templomba nemigen járt. Ritkán ment, oppáj ná.*

²²¹ A mézáros apa mesterségét férjével együtt többörökítették a fiúunokáknak, az anyja kuruzslói tudományát ő folytatta, egyes falubeliek szerint ugyancsak anyjától tanulta a kártyavetést és az önöntést is.

²²² Nála fiatalabb és nem helybeli férje van és lánykorában „bitangot“ szült: M: *Trézsi csinált bitangot!*

T: *Buba néni?*

M: *Buba, Bubát. Buba bitang! Tudad, kitő? Vót egy postás! Egy Turcu postás. Hogy is mondjam? Postás vót, postás vót, s akkor bészerették. S megcsinálta Bubát.*

tással és a családdal (gyermeknevelés, betegek, öregek gondozása) foglalkozott. Volt néhány olyan asszony, illetve férfi is (és most is van), aki egy bizonyos betegségnek a gyógyításához értett, illetve abban sikeresnek számított, és ezt a tudását a falubeliek rendszerint igénybe vették. Volt kenő (nő is és férfi is, köztük két román), volt ónöntő, pokolvart leolvasó, ígézzést gyógyító és bába. De tudtommal egyetlen asszony sem volt a faluban, aki ennyi társadalmi szerepet halmozott volna, és foglalkozásai, illetve megélhetési forrásai közt ilyen sok lett volna az illegális. Munkáját titokban űzte, nem valószínű, hogy a rendőrség tudott róla. A titoktartásnak egyik legjobb bizonyítéka, hogy sok falubeli nem is ismerte mindenféle tevékenységét, bizonyos fajta szolgáltatásairól csak a kliensei tudtak. Esélye is csak annak volt kapcsolatba kerülni vele, mint gyógyítóval, aki a módszereit elfogadta és hitt bennük. A legtöbb falubeli számára Trézsi néni a vén Balog mészáros lánya volt, akit meg lehetett kérni, hogy levágja a juhot, kecskét. Mások számára mint kenőasszony volt ismert, de ez már egy szűkebb közösség. Még kevesebben tudtak róla, mint ónöntőről és kártyavetőről, és a legkevesebben azoknak a száma, akik mint csinálmányokhoz értő kuruzslót emlegették. Tehát a tudományait tekintve a nyilvánosság szférája azzal arányosan beszűkül, hogy megjelenik a mágikus elem. Érdekes ugyanakkor, hogy a kártyvetést a városiak sokkal inkább igénybe vették, mint a falubeliek, és úgy tűnik az elbeszélésekből, hogy azok a kliensek, akiknek jósolt, sokszor mint kuruzslót is igénybe vették. Hiszen a jósoltatás mozgatórugója nemegyszer a jövőbeli társ megismerése, vagy a házastárs hűségének megismerése, illetve a hűtlen házastárssal kapcsolatos kilátások felfedése. A csináltatni akarókat nem csupán mint kuruzsló szolgálta ki, hanem mint vezető is, elvitte őket „Kolozsvár mellé” más specialistához, minden valószínűség szerint román paphoz. Ilyenformán a tranzakciók titkossága is valószínűbb volt, hiszen annyi minden megoldódott két ember között (illetve egy távoli személy beavatásával), és mindketten el voltak egymásnak kötelezve. A kliensnek a szándéka és a magánélet felfedett problémái miatt volt nagy szüksége a diszkrécióra.

Láttuk már, hogy a családi ház, a keskeny és az útról beláthatatlan telek kedvezett a titkos tevékenységeknek. Emellett volt még két környezeti elem, ami tevékenységének kedvezett: egyrészt a ház közelében buszmegálló van, így a városi, busszal jövő kliens hamar eljutott a házukhoz, és aránylag hamar haza is tudott menni. Másrészt a házzal átellenben temető van, ami a falubeliek szerint a halottak másvilágával való kommunikációnak kiemelt helye, de Trézsi néni számára a csináltatás szempontjából is jelentősége van. Egy falu-

beli öregasszony szerint Trézsi nénit többen is látták este, amikor a munkából jöttek (tehát 11 körül, sötétben), hogy a temetőben ült, fehér lepedőben, és tudni vélték, hogy csináltatott, ezért megijedtek tőle. Menye pedig arról tud, hogy az elégetett csinálmány hamvait lapáton a temetőbe vitte, és ott szórta el.

Az a tény, hogy a látszat fenntartásáért földműveléssel²²³ is foglalkozott, Camus²²⁴ megfigyelésére emlékeztet: a mágikus specialisták (boszorkányok) tevékenységük elrejtésére fenntartottak egy rendes polgári foglalkozást is (pl. fodrász, pék, gazdálkodó paraszt), de tulajdonképpen nem abból éltek meg, és azt meglehetősen el is hanyagolták. Továbbá az ilyen specialisták nem hirdették magukat, akárcsak Trézsi néni esetében, hírük a kliensek révén szájról szájra terjedt, a régi áldozatok beavatták és útbaigazították az újakat.

Trézsi néni sokoldalú specialista volt²²⁵, a *gyógyító* (kenő, csontrakó, önöntő), *jós* és *kuruzsló* érdekes ötvözete. Gyógyításában a mágikus és a fizikális módszereket egyaránt használta. Tevékenységét volt kliensei emlékeiből és a családtagok elbeszéléseiből ismerhetjük meg. A legtöbbet emlegetett jóslás (kártlyavetés) csak egy volt a sokféle szolgáltatás közül: emeltt kent (masszírozott) például bokaficam esetén, „a hátpecsenye leesése” esetén „felszedte a hátpecsenyét”, önt öntött ijedt gyermekeknek²²⁶, értett a magzatelhajtáshoz, álomfejtéshez, a piaci siker befolyásolásához, kertjében nadragulyát tartott²²⁷, és sokak szerint rontani is tudott. Menye szerint a nadragulyát is csináltatásokhoz használta, másrészt azzal befolyásolta piaci sikerét (a közeli városbeli zöldségpiacon a gyengébb árut is gyorsan és jó áron adta el). Ugyancsak a piaci sikerrel kapcsolatban (de nem csak) mondja a menyé Trézsi néniről, hogy *ördöge volt*.²²⁸ Ha egy tyúk nem tudott meg-

²²³ Érdekes, hogy amikor 1986-ban foglalkozásáról kérdeztem, azt mondta, hogy „földművelésben őszült meg”. Nyilván a többi tevékenységet vagy rejteni akarta, vagy csak amolyan járulékos foglalkozásnak tekintette. Tevékenységei jó részéről magam is tudtam, és ezzel ő is tisztában volt. De például soha nem hallottam akkoriban ellene elhangzó rontásvádat.

²²⁴ Camus 2001.

²²⁵ Némiképpen hasonlóan összetett figurával foglalkozik Aurora Liiceanu monográfiája (egy máramarosi boszorkányról): Liiceanu 1996.

²²⁶ Néhány gyógyítását én is láttam: önöntést, kificamodott boka kenését és a „hátpecsenye felszedését”.

²²⁷ Itt is matragunának mondják a nadragulyát, akárcsak Mezőségen (Keszeg 1999: 118). Vö. Vajkai 1943: 65: metraguna, nadraguja a kiskertben.

²²⁸ A: Van, aki megy a piacra, s jól árul. Hamar eladja az áruját, má van ilyen, kuruzsol, megkuruzsolja. Van ördöge, s kuruzsol. S eladja egy-kettő az áruját. Ahogy ő akarja, úgy adja e. De hány van ojan. Van, aki tesz magának ojan ízét, madragunát, odacsapja az árujához – én is hallattam a vénektő – s úgy eladja, egy percek alatt az áruját. Anyósam is, mikő bément, olyan hama' eladta az áruját, hogy csoda.

tojni, azon is tudott segíteni²²⁹. Kísérőként elment távolabbi kolostorokba klienseivel a pópákhoz. Praxisa nagyrészt éjszaka folyt, hogy könnyebb legyen a nyilvánosság és főleg a rendőrség elől elrejtteni²³⁰.

A: *S azt mondta, hogy ha megfogják, ezárják. Aztán öste jöttek sokszó, öste, lopva jöttek hozzája, hogy én nem vótam otthon, jártam úgyé a kolektíube, vagy napszámra is e' vótam menve, úgyhogy öste jöttek a vénasszanhaz, s azt mondta, menj, ki azt mondja, me van valami dógam ezekkel'. Hát jött ez is, aztán csak kimondta másnap, hogy hát igenis. Aztán ment velek e', Kolozsváran túl, nem mondta meg, hogy hová, mentek oda, aztán más – máma ement, s másnap jött haza. Vagy öste későn ment, attó függ, hogy hogy kaptak alkalmit.*

Az ónöntés (ólomöntés)

Az ónöntés volt Trézsi néni egyik legismertebb tevékenysége. Ijedt kisgyermekhez hívták el a szülők, akiknek ő ónját öntötte²³¹. A 88 éves Vásárhelyi Károly bácsi szerint Trézsi néni gyakran öntött ónt, de szerinte a bűnös felfedéséért – és egy másik fontos különbség, hogy cseberbe öntötte. Ez nem lehetetlen, a cseber szolgált divinációs eszközként máshol is, a faluban viszont leginkább nem ónöntéssel, hanem „cseberbenézéssel” fedték fel lopás esetén a tettest.²³² Mivel az elbeszélő férfi, és olyan családból való, amelyről például Anna néni véleménye az, hogy református nagygazdák, és nem hisznek a ro-

²²⁹ A: *Anyósam, amikó nem tudatt a tyúk megtojni, megforgatta a tyukat, és megtojt a tyúk. Mit mondtatt, nem mondta meg, de megforgatta a tyukat. Igazán.*

T: *S akkor még tudott tojni?*

A: *Meg tudott tojni a tyúk.*

²³⁰ 1989 előtt ez valódi veszély volt. Ma már nyilvánosan hirdeti magát országsszerte számos mágikus specialista napilapokban, hetilapokban, folyóiratokban, tévében (kolozsvári magyar napilapban is rendszeresen jelennek meg román mágikus specialisták hirdetései). Ezek a specialisták gyakran boszorkányként definiálják magukat, de mindig hozzátesszik, hogy kizárólag fehér mágiával foglalkoznak. Vannak boszorkánytársaságok, amelyekről cikkek jelennek meg és van, amelyik folyóiratot ad ki. Ezek legfontosabb célja a reklám és a valós vagy fiktív pozitív visszajelzések, sikertörténetek és hála közlése. Az OTV hosszú időn keresztül éjszakai műsorban boszorkányokkal folytatott beszélgetéseket közvetített (egy parapszichológiai szakértő beszélgetett velük, nagyra értékelve képességeiket).

²³¹ Az ónöntés az ijedtség helyi gyógymódja. A módszert ónöntésnek hívják, de tulajdonképpen ólomot használtak. Ijedtség ellen ólom, viasz öntéséről a *Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz* alapján, illetve moldvai csángóknál lásd Dömötör 1981: 139–140. Az ijedtségről és az ónöntésről lásd még Komáromi 2001.

²³² A módszer ugyanaz, mint amit Keszeg Vilmos ír le a Mezőségről, lásd Keszeg 1992, 1997: 97–125.

mán pap segítségével, talán feltételezhető, hogy érdeklődés hiányában a két különböző célt szolgáló rítust összetévesztette.

T: *És az önöntésről tud valamit?*

K: *Hát arról hallattam, hallottam, én nem is tudam igazán, hogy látam, hogy egy kanálba megolvasztották a kemencébe, má a parazsan aztán má megolvadt, aztán belédobták egy cseberbe. Aztán annak, hogyha mit tudom én, milyen formái jöttek ki, úgyé, amikor az a forró ón beléömlött abba a vízbe. Ott aztán lehet, egy-egy lábak lettek ki belőle, vagy afélék, hát! [kacagja]*

T: *És akkor abból mit lehetett...*

K: *Hát aztán, aki effélével foglalkozik, Gyurinak, Gyurikáéknak a nagyanyjak, az is sokat foglalkozott ezzel, hogy ónját önti, úgy mondták régebben, de hát aztán nem volt...*

T: *Igen, de mire öntötték ezt, vagy mire volt jó? Mire öntöttek önt?*

K: *Hát, hogy aztán kijön, hogy ki vót a hibás, vagy ki csinálta a rosszat, vagy efélére vót jó.*

Kövesi Károly (62 éves) arra emlékszik, amikor ijedt hűgához hívták el Trézsi nénit öntni. Itt tehát az önöntés már határozottan az ijedtség gyógymódjaként jelenik meg (amint a falu számos lakójának elbeszélésében), de azzal szemben, amit jómagam is megfigyeltem, hogy egy ülő, templomi ruhával letakart gyermek (ritkábban felnőtt) feje fölött öntik az önt, ebben az esetben Trézsi néni a szív fölött önti.

K: *Az ólomöntésről? Itt nem messze tőlünk lakott Balog Trézsi. Vót, hogy a gyermek éjje álmába kelt fe', s fe'sírta magát, s akkó – megtörtént nálunk is a családba, a liántestvérem olyan félős vót. Ecce e'küdté édesanyám a második uccába tejé, és a kutya pediglen, Kovács Ferenc bácsinak vót két hamis kutujája, s mikó jött e ott Ferenc bácsi előtt, az egyik kutya rászökött a kertre. S akkó a hugam megijedt erőssen, és akkó hazajött, és sírva futatt haza, és mondta, hogy né, Édesanyám, hogy megijedtem, meg akart harapni. S aztán attó a perctő, éjje', ahogy aludt álmába, fe'riadatt sokszó s e'sírta magát. S akkó Édesanyám e'vitte Trézsi nénihez, hogy öntsön ólomat. És ahogy rátette az ólmat úgy a szivire, az edényt, és akkó egy kalánnya', ahogy meg volt olvadva az az ólom, béengedte abba a hideg vízbe, és akkó kimutatta az ólom, hogy mitől ijedt meg. S abból a vízből kellett, hogy igyon, s akkor csinált a homlokára keresztet Trézsi nén, s egy párszor csinálta, s tényleg, hogy megszűnt az a félés, hogy éjjel, ahogy aludt, hogy sírta fel magát. Ez, valóságba, ez...*

T: *A szíve fölött öntötte²³³? Lefektetve, azt hogy?*

K: *Így, ahogy hanyatt feküdt. Hanyatt feküdt a húgam, úgy a szivire tett egy lábosba vizet, s akkó a kemencébe – vót direkt egy olyan nagyobb kalánnya, egy hosszú nyele vót, s aztat a tűz felett úgy olvasztatta meg, s ahogy meg volt olvasztva az az ólom, úgy tótette belé a vízbe. Csinált keresztet rája, s még mondatt egy-egy imádságot, s abból a vízből kellett, hogy igyék, amibe beleöntette az ólmat, s a homlokára is keresztet csinált, és he'rejött, egy három-négy ilyen ólomöntés után. Ez így volt. S jártak másak is, persze, jártak hozzá. Trézsi nénhez.*

Bár ez a módszer önmagában archaikusként hat, ha összevetjük egy másik falubeli öntőasszony módszerével, láthatjuk, hogy az komplexebb, és talán archaikusabb is. Végh Bori néni nem a Trézsi néni „körzetében” működött, a falunak egy odébb eső zónáját szolgálta ki. Ő az édesanyjától tanulta az önöntést. Bőrrostát használt, a rostába ollót, kenyeret és sót tett. ²³⁴

Abban a körzetben, ahol Trézsi néni élt, nem volt más önöntő specialista. Halála után az egyik szomszédasszony (hatvan év körüli) folytatja az önöntést úgy, ahogyan azt tőle látta. Nem tudjuk, Trézsi néni mit mondott öntés közben, én sem hallottam, csak láttam a szája mozgásáról, hogy már az ön olvasztása közben folyamatosan mondott valamit. Trézsi néni önt önteni házhoz ment (szemben Bori nénivel, akihez a páciensek mentek), a kellékeket magá-

²³³ Abban az esetben, amit én láttam, az ólmat Trézsi néni egy széken ülő, letakart gyermek feje fölött öntötte.

²³⁴ Végh Bori néni az önöntésről: *Az önöntésről – há mondom, a rostába, há van, aki másképp is öntette, de édesanyámtól én így tanultam, hogy van ez a, a cigányak hozzák, ilyen bőr van kilyuggatva, ilyen bőrrostába, azt mondták, hogy avval lehet, ne ilyen drótrostával... és egy ollót teszek beléje, kenyeret és sót. Egy kicsi darab kenyeret és sót. S akkor egy tálba vizet, s mikor az ön megolvad, amíg olvad az ön, addig vaegy, egy-két imádságot elmondok, s akkor meg van az ön olvadva, akkor az illetőt egy kicsi székre ültetem, me magosra ugye nem tudam felemelni, és a keszkenyővel letakaram a szemit, olyan, azt mondták, hogy amelyikkel úrvacsorát vett az ember, avval, avval letakartam a szemit, mikó má meg vót olvadva az ön, s akkó má egyik fogta, akkó kellett segítség mindig, egyik fogta a rostát, én akkó vittem a tálát, s beléöntettem az onat. A vízbe. S akkor az olyan – kiformalódtat. Sokszor aztán, aki meg volt ijedve, a szív öntődött ki, teljesen a szív, és olyan szúrós ágak vótak körülötte. Amelyik megjíedt, mondom, Gézának mutatta a farkast pontosan úgy gyütt véle szembe. Itt Gyöngyi pediglen, ez a sarakan lakik, az megjíedt, me kellett operálják. Aztán látszatt, hogy egy nagy sima asztal vót, s ő állatt ott, szóval, attól ijedt meg. Az unokája pedig látszatt, hogy elesett, s a kutya futatt rája. Az ónból így kiömlött. De az ónos vízből aztán, megcsináltam szenes víznek, s abbó kellett, hogy igyék. S három keresztet csináltam a homlokára s a két tenyeribe is mind három keresztet, és az ónt aztán a feje alá tettem. Háromszó kellett ónat önteni, de jobb vót, ha közbe nem éppen minden nap, vaegy nap megszakítással. Így önttettem, mondam, a régiek így csinálták, de hallottam, most csinálták modernebben is, úgy is jó volt...”*

val vitte, a háziaknak csupán egy edényt kellett előkészíteni szóltan, kezdetlen vízzel, amibe az önt öntötte, és amiből majd a betegnek inni kellett.

A kenés

A kenésnek a faluban több specialistája is volt, magyarok és románok, öregasszonyok és öregemberek egyaránt. A tudásuk körülbelül ugyanarra terjedt ki. Kisebb gondokon is segítettek, de a fő segítséget a bokaficam esetén a kenés és hát- és derékfájdalmak (a „hátpecsenye leesése”) esetén a „hátpecsenye felszedése”²³⁵ jelentette. Trézsi néni a mozgásszervi és gerincproblémák elég széles skáláját próbálta gyógyítani. Kenéssel a férje is foglalkozott. A kenést mindketten megszírozott kézzel csinálták. Mindketten házhoz mentek, mint a kenőasszonyok (vagy férfiak) általában (de tudok olyan esetről is, amikor gyermeket az apa ölben vitt el a gyógyítóhoz).

A „hátpecsenye felszedése” terén tapasztalatom szerint minden kenőnek volt valami speciális technikája, és itt nem csupán a kézzel végzett mozdulatok különbözőségére gondolok, hanem arra, hogy esetenként például a lábukkal végeztek valamilyen műveletet. Nem tudom, feleségétől tanulta-e, de Gyuri bácsi például megtaposta a padlón hasra feküdt beteg hátát.²³⁶

²³⁵ Ugyanezeket a kifejezéseket használták a Borsza völgyében is, lásd Vajkai 1943: 55.

²³⁶ Vö. vándor cigány gyógyító medvével tapostatta meg a beteg hátát: Gy: *Még elmondok egy érdekes dolgot, aminek szemtanúja voltam. Itt a faluba történt. Járt a cigány a medvével, táncoltatta a medvét.*

T: *Mikor?*

Gy: *Hatvan évvel ezelőtt. [nevetünk] Hát így körülbelől, hát olyan kis – gyerek voltam. Első, második, harmadik osztályos. Persze, csörgő, dob, mindenki, különösen a gyerekek, ki az utcára. És itt az utcába, egy férfi, megtermett férfi, a derekát fájlalta. Na, nem baj, me megtapossa a medve, s elmúlik! Bementek az udvarra, füves udvar volt ottan, a férfit lefektették hasra a földre, s a medve idomítva volt és irányítva is, ráálott a két hátsó lábára, tehát a medve a két hátsó lábán, a két első lábát fölemelte, s ottan ilyen csörgőzenére, zajra, taposta annak a fekvő embernek a derekát. Hogy elmúlt-e, vagy nem, hogy attól múlt el, vagy akkor múlt el, hát természetes, egy ilyen kenés, egy ilyen masszérozás, esetenként jót tesz... De tény az, hogy mit tudam én, két liternyi mállélszetet vagy darabnyi szalonnát, ilyesmi volt a fizetség, adtak a cigánynak, s aztán a gyerekhad kíséretével ment tovább, folytatta útját. [neveti] Ez így történt meg a valóságban s szemtanúja vagyok, még most is talán megmutatnám a helyet, hogy hol volt egy nagy eperfa s alatta a füves udvarba lefeküdvé a férfi...*

T: *S fel tudott állni utána?*

Gy: *Fel tudott állni, igen. Hát járt ő, csak fáj a dereka, s nem tudott mozogni. S hát aztán, falun mezőgazdasági munkát végeztek, kapálni, kaszálni, hogyha az ember dereka fáj, azt nem tudták csinálni. De aztán, utánna, rendbejött. Hogy attó-e, a medve taposásától-e, de egy olyan hatvan-nyolcvan kilós állatot tartja, az megtapossa, má az művészet volt!*

Trézsi néni kenési módszerét én is láttam, több páciens gyógyítását is végigkövethettem, és tudom, hogy biztosan segített rajtuk. A falubeliek közül azonban az ismerősei nem értékelték azonos mértékben. Alább egy szkeptikusabb nyilatkozatot olvashatunk róla. A beszélő férfi szerint a kenéssel öregasszonyok foglalkoztak. Amint már fennebb is jeleztem, ez a valóságnak nem felelt meg, több férfi is volt, aki kent.

L: Azt tudam, ha valakinek elesett, gyermek, vagy nagyobb, hogy ki-marjult a keze, volt aki megkente, ojan öregasszonyak vótak, ennek a Vársárhelyi Dezsőkének is a, itt a temetőn túl, annak is a nagyanyjának az anyja, szülenagyanyja vót. Az öreg Trézsi néni, az is tudott így valami kicsit, szóval így meg tudta kenni. Kicsit megszírozta az ujját, s akkor aval ott nyomogatta, hogy talán, talán helyrejött. Aztán, ha olyan volt a helyzet, hogy nem volt annyira súlyos, mondta, hogy „Ha fizetnek használjan, ha nem, pedig hadd fájjon!” Hogyha nem fizetnek neki! [kacagja]

T: Akkor kellett fizetni is neki?

L: Kellott, persze.

T: Nem ingyen csinálta...

L: Nem ingyen csinálta.

Hogy Trézsi néni ingyen vagy pénzért kent-e, azt nem könnyű eldönteni, hiszen ez a beteg és közte fennálló viszonytól is függhetett. Én csak olyan – szomszédban élő – pácienseiről tudok, akiktől nem várt el fizetséget, esetleg ajándékot elfogadott.

Az eddigiekben Trézsi néni gyógyító tudományával foglalkoztam. Fontosnak láttam erről is írni, hiszen így árnyaltabb képet kaphatunk Trézsi néni személyéről és hajdani tevékenységéről.

A kártyavetés

A kártyavetés²³⁷ Trézsi néni esetében „rendes magyar kártyából” való jóslást jelentett²³⁸. Ezt a szolgáltatást egy elég széles közönség igényelte, és amint már említettem, a kliensek közt a városiak szép számban voltak jelen. Ők a falubelieknél jobban bíztak a tudományában, a falubeliek közül volt,

²³⁷ „Nyilvánvaló például, hogy a kártyajóslás igazán cigány foglalkozás nálunk is (noha kivételekről tudunk).” (Voigt 1998: 5) Lásd még Dömötör 1981: 174: kártyából elsősorban cigányasszonyok szoktak, „de néha magyar asszonyok tulajdonában is volt ilyen kártya”.

²³⁸ Jóslásról a Mezőségen lásd például Keszeg 1997, ezen belül az intézményesített jóslások kategórián belül a kártyaolvasásról Keszeg 1997: 71–77. Cigány jóskok Hagymáson is jártak. Jóslásról Csíkban lásd Derjanetz 2001, a kártyavetésről a 299. oldalon.

aki azt állította, hogy csak pénzkereset reményében hazudozott. A kártyavetéssel szemben kifejezett szkepticizmus nem jelenti viszont azt, hogy a faluból számos ember ne vett volna igénybe valamilyen divinációs módszert és specialistát élete során. A válsághelyzetekben (beteg családtag, fronton levő családtag stb.) gyakran jósoltattak, vagy más divinációs módszereket alkalmaztak²³⁹. Az elbeszélésekből úgy tűnik, a század első felében a városi kultúra egyik jellegzetes eleme volt a jós és jósoltatás, és a legnépszerűbb médiumok a kártya, illetve a kávé voltak²⁴⁰.

A kártyavetés Trézsi néni tudományának nem csupán profán, de sokak számára gyanús szférájába tartozott. Nem véletlen, hogy többen is a *boszkonyálás*, illetve a *kuruzsolt* kifejezést használják a kártyavetéssel kapcsolatban. Nem tudhatjuk, hogy a kártyavetést Trézsi néni honnan tanulta²⁴¹. Az elbeszélésekből viszont kiderül, hogy már egészen fiatalon is gyakorolta. Egy szomszéd férfi, aki az 1940-es években lehetett gyermek, a következőket meséli:

T: *Mással is foglalkozott?*

K: *Igen. Átlagba foglalkozott a kártyavetéssel is. Ez mind abba az időbe. Én gyermek voltam. Vót két gyermeke, Jutka és Gyuri, Gyuriva', ugye, majdnem egyidősek vótunk, egy évve' vót kisebb, mint én, a húga pediglen az én húgama' vót egyidős, és összejártunk, játszottunk. Aztán sokszó hallottam, hogy még [a városból] is jöttek ki menyecskék, asszonyak, hogy kártyát mondjan Trézsi néni. Vagy a férje hagyta e', vagy megcsalta, aztán sokszó hallgatóztunk, hogy mit mond. Láttuk, hogy a kártyát hogy veti ki, melyik kártya mit jelent... Ó ott mondta nagy hangasan, mikó ződ ász jött, vagy ződ tizes, azt mondta, hogy az remény, mikó látta, hogy makk ász, akkó azt mondta, hogy hát a férje kibékül vele, s mikor zöld jött, má közel van a kibékülés, s ilyen kártyát vetett.*

T: *Milyen kártyával?*

K: *Rendes magyar kártyával. De sokan jártak Trézsi nénihez.*

²³⁹ Cseberbe nézettek, román paphoz mentek, aki könyvet nyitott vagy másképp jósolt stb.

²⁴⁰ Főleg a világháborúk idején volt az otthonmaradt nők szorongását csökkentő gyakorlat a jós felkeresése. Hasonló céllal fordultak még román paphoz is, egyrészt, hogy megmondja, mi van a fronton levő családtaggal, másrészt, hogy megtudják, hazatér-e még. Hazatérése érdekében misét is fizettek. Természetesen ma is találunk jósokat városon és falun egyaránt, a megjegyzésem csupán az elbeszélések tartalmával kapcsolatos. Látni fogjuk két másik esettanulmányban, hogy a jósoknak fontos szerep juthat ma is az emberek életében.

²⁴¹ Egy szomszéd férfi azt állítja, hogy az anyja is foglalkozott kártyavetéssel: K: *Úgy hallottam, hogy Julcsa nén is, Julcsa nének hívták az anyját, hogy neki is az anyja így foglalkozott kártyavetéssel. A is babanás vót.*

T: *S más okból nem jártak, csak ezért?*

K: *Hát hogyané! Átlagba, átlagba... vagy, hogy az ura megcsalta, vagy, hogy a férje, hogy e' ment, vessen kártyát, hogy tudja, hogy mit csinál... ilyen ügyekből.*

A fenti elbeszélésből azt láthatjuk, hogy Trézsi néni kliensei jórészt „melyesek” voltak, akik házasságuk sorsára voltak kíváncsiak. Ez az egyetlen olyan elbeszélés, amelyben a kártyák szimbolikájára történik utalás. Érdekes, hogy az elbeszélő szerint – legalábbis a játszadozó gyermekek elől – egyáltalán nem rejtette jósló tevékenységét. Ez viszont egy másik korban történt, még a szocialista éra előtt.

Egy idős asszony elbeszéléséből egy az ötvenes évek derekán történt jóslásáról olvashatunk. A kliensek ezúttal lányok voltak, akik beteg édesanyjuk sorsára voltak kíváncsiak. Trézsi néni jóslata megfelelt a valóságnak: az édesanya nemsokára meghalt. Akárcsak ez az öregasszony, Trézsi néni menyé, Vári Anna is úgy véli, hogy anyósa jóslásai nagyrészt beteljesedtek:

A: *Há kártyából mondatt, s mondatt igazakat is belőle, az igaz. Nekem is megmondta, hogy lesz későn egy gyermekem, csak azt mondta, hogy léánygyermekem. Csak terhes vótam még Lajos előtt, s azt evették a doktorak, me nem bírtam a terümet. Nem bírta a májyam, még a vizet se inni vele. S aztán úgy hogy amikő Lajossal lettem, azt mondtam, nem bánam én ha meg is halak, én ezt nem mejek, hogy e'tegyem. S látad, hogy megmondta az igazat, hogy e' fogak válni tőle? [ti. a férjétől] Megmondta. Nem fogak vele megélni. Megmondta az igazat. Há nem mondatt pontra mindig igazat, má vót még amit nem is mondatt, de legtöbbet igazat mondatt meg, hogy jósold, a kártyából mondatt. Kérdeztem tőle, mé nem tanútya meg a léányját, azt mondja, ő nem tanúthat meg senkit, me neki egy öreg ember álmába jelent meg, hogy megtanútyta. Aztán a Jóisten tudja.*

Trézsi néni jósló tevékenysége nem csupán azért volt gyanús, mert különleges képességet igényelt, de legalábbis olyan tudást, amivel mindenki nem rendelkezett, hanem azért is, mert könnyű pénzkereseti módszernek számított, nem igényelt nehéz fizikai munkát. A rossz nyelvek szerint *hazudozott össze, amit tudott, csak pénzt kapjan*²⁴².

²⁴² A pénz sokak szerint Trézsi néni sokféle tevékenységének legfontosabb motivációja volt. Kártyavetésért, kenésért, állatok levágásáért pénzt vagy más fizetséget fogadott el (például húst). Ugyanakkor közeli szomszédai, jó ismerősei számtalan esetben kaptak tőle gyógyítói minőségében segítséget anélkül, hogy a köszöneten kívül bármit is elfogadott volna.

Függetlenül attól, hogy igazat jósolt-e, vagy nem, vállalt egy elég fontos szerepet a falu társadalmában, sőt, ezen a téren keresettsége túllépte a falu határait. A faluban rajta kívül nem volt más kártyavető. Az elmúlt évtizedekben a szomszédos városból gyakran kijött a faluba egy román asszony, aki kávézacsból jósolt, és a városban egy idős vak férfi tölt be egy kissé komplexebb, inkább a nézőnek megfelelő szerepkört. A faluban jóslást szolgáltató vándor cigányasszonyok is megfordultak. De láthatjuk, hogy Trézsi néni a faluban jóslásával hiánypótló tevékenységet űzött.

A kuruzslás és a csináltatás

Trézsi néni tudományának egy részét néhány családtagja szent eredetűnek véli, más jellegű tudásaihoz pedig a tisztátalanság képzete, az ördöggel való együttműködés gyanúja fűződik. A tudás szent részéhez tartozna a gyógyítás, főképpen az önöntés, amit *álmában egy ősz öregember* tanított neki, ezért a hozzá szükséges imádságot senkinek sem fedte fel²⁴³. A tisztátalanság képzete a jósláshoz, csináltatáshoz, mészárosáshoz²⁴⁴ kapcsolódik.

A jóslást, csináltatást és a piaci siker befolyásolását ördögi természetűnek tartják. Néha a jósr is mondják becsmérő szándékkal, hogy kuruzsol, boszkonyál, de ezek a fogalmak tulajdonképpen a varázslást fedik. A kuruzslókról általában azt mondják, hogy *ördögük van* vagy *szellemmel járnak*. Az alábbi párbeszéd részben Trézsi nénivel kapcsolatos. Menye róla is azt állította, hogy *ördöge van*, az ő segítségével varázsol, de a hatása tulajdonképpen az áldozat istenhítétől függ.

²⁴³ Ez az „imádság” valószínűleg ráolvasás lehetett, amit fia engedett sejtetni. Azt állította, hogy ismeri, de még pénzért sem volt hajlandó elárulni, pedig pénzre szüksége lett volna. A meny családottságából is következtethetünk az imádság fontosságára, hiszen minden egyéb szükséges kelléket és gesztust ismernie kellett, számtalanszor láthatta. Trézsi néni önöntő tudományát férje szerint *álmában egy ősz öreg embertől* tanulta, menyje szerint viszont a kártyavetést tanulta egy ősz öreg embertől. Egy szomszédasszony, aki Trézsi néni halála óta maga is önt önt, azt állítja, hogy az anyjától tanult Trézsi néni önt önteni.

²⁴⁴ Már a Jánosról szóló tanulmányban említettem, hogy a szomszédok undorral és elborzadva mesélték, hogy állatok beleit főzték a disznóknak (amolyan szegénykosztként). Ezek egy része a mások számára levágott állatoktól származott. A rangbeli különbségnek a szomszédok részéről nem ez az egyetlen kifejezése. Könnyű helyen állnak az olyan jellegű becsmérő kijelentések, hogy *hát az egy gyenge család*. De az életmód más apróságainak elbeszélése is jó alkalom a lebecsülés érzékeltetésére: például elmesélték, hogy a padlásra feljártukban átláttak a szomszéd udvarára, és megbotránkozva látták, hogy a család körbeült egy *mosdótalat* az udvar közepén, abból ették a húshoz az *öntött salátát*.

A: Arra mondják, hogy kuruzsol, ha megcsináltat valakit. Má van ördöge, s azzal kuruzsolja, megkuruzsolja. Vagy megy a piacra is...

T: Aki ehhez ért? Az meg tudja rontani az embereket?

A: Igen. S aki gyengébb, azt eveszti, megrontja. S úgy marad porrá. S aki hiszi az Istent, ahaz nem nagyon ragaszkodik [ti. az ördög]. Aki gyengébb, megfogja, s az ke' menjen, hogy tartsan bötet.

A csináltatás gyanúként vagy meggyőződésként kimondottan vagy sejtetve Trézsi nénivel kapcsolatban több falubeli szavaiban megjelenik. A rendelkezésemre álló adatok alapján azonban azt a következtetést vonhatom le, hogy valószínűleg személyisége, sokféle foglalkozása, anyai öröksége miatt sokan gyanakodnak rá, feltételezik, hogy rontott, de igazán komolyan csak egy személy vádolja, a menyé. Csak ő magyarázza élete számos eseményét anyósa rontásaival.

Az alábbiakban néhány idézettel próbálom szemléltetni, mennyire az általánosságok szintjén maradnak, ha Trézsi néni rontásaira kérdezek rá.

R: Balog Trézsi csinált boszkonyákat is...

T: Igen? Trézsi néni? Na, komolyan?

R: Komolyan... Hásztán miket ... azt mondják, hogy jöttek az emberek a gyárbó, és – feőtözett fehér lepedőbe²⁴⁵, s ott ült a temetőn.

T: Trézsi néni?

R: Igen.

T: Miért?

R: Valamit ő...

T: De jöttek az emberek s valamit kértek tőle, vagy látták, amikor jöttek haza?

R: Nem, csak látták. Ijedtek meg az emberek.

T: Látták, hogy ott ül a síron.

R: Igen, igen. Na azé...

Nemegyszer egészen másról kezdenek beszélni, ha a csináltatásról kérdezek. Az alábbi idézetben, bár kétszer is igenlő választ kapok, sokáig bizonytalan, hogy a beszélgetőtársam megértette, miről is kérdeztem. De egy-

²⁴⁵ A faluban meséltek néhány olyan történetet, ami arról szólt, hogy valaki fehér lepedőbe öltözve megjelent éjszaka a temetőben vagy a mezőn, és másokat megijesztett, úgy értelmezték, hogy halott szellemével találkoztak. Egy ilyen történet tragikusan végződött, egy ijedt férfi lelőtte a lepedőbe öltözött barátját. Máskor a történet komikusan végződött, például a kalákában kukoricakórét vágni kivonult ifjak úgy megijedtek a „szellemtől”, hogy a gazdával együtt hazaszaladtak. Elmaradt a munka is, és elmaradt a tánc is, amit a gazda ígért nekik. A gazda éppen a Trézsi néni apja volt.

szer csak kiderül, hogy csupán kerüli a témát, de tudja, miről van szó: akkor, amikor arra utal, hogy vasárnap, a „templomozás” napján nem fog az átok, a csináltatás, de a péntek például egy megfelelő nap. Ki nem mondottan az is benne van az alábbi sorokban, hogy Trézsi néni a csináltatások sikeréért nem adott ki pénteki napon semmit a házból.

T: *De – Trézsi néni nem foglalkozott csináltatással?*

K: *Talán még ava’ is foglalkozatt... hogy talán kártyábó is kivetette, hogy tolvajt, vagy ilyen, ilyen ügyekbe, mondatt kártyát.*

T: *De hogy megcsináltatni valakit pénzért, ilyenell foglalkozott, hogy jöttek hozzá, hogy kérjék ezt?*

K: *Igen, igen, hallottam, hogy jöttek hozzá. Tudam, hogy babonás volt, me pénteken a háztó nem adott ki semmit, az udvart is csak békéle sepepte, nem kifelé, s átlagba pénteken nem adott ki senkinek semmit a jószágró. Babonás asszony volt.*

T: *S annak mi volt a jelentősége, hogy pénteken nem adott ki semmit?*

K: *Hát, átlagba azt mondják, hogy a pénteki nap lehet a legjobb kártyát is mondani, pénteki nap. Nem tudam, hogy ez mé vót. Pénteki nap, hogy a pap ne legyen a templomba, azé? Me ugye pénteki nap nincs templomozás. Azt hiszem, hogy ehez volt inkább kiszámítva, hogy ne legyen a pap, ne legyen a templomozási idő alatt. Akkó nem fog az átok, vagy ilyesmit, ha valakit megcsináltatt...*

T: [...]

K: *Hát ez is oda tartozott a babonásághaz.*

T: *De a szerencsével, vagy mivel függött össze?*

K: *Hát a szerencsét, hogy ne adja ki a jószágról, azért sepepte békéle. Ne menjen ki a szerencse a jószágról, hanem békéle a szerencse a jószágra. Azé vót az, hogy nem kifelé sepepetett, hanem küntró békéle.*

Még egy román asszony, Mária néni szavait idézném Trézsi néni csináltatásaival kapcsolatban. Mária néni többek között az itt szóba kerülő Grigore család (tőszomszédok) rontással vádolta. Egyik vád arra vonatkozik, hogy a Grigore-lányt, aki már elvált, ő megcsináltatta, hogy ne tudjon férjhez menni. Ő ezt a vádat elutasítja, viszont Trézsi néniről azt mondja, hogy ő járt Grigoreéknál abban az időben, amikor a *gyermekek kellett volna, hogy menjenek férjhez*. Beszélgetésünk kontextusában az alábbiakat nem lehet másként értelmezni, minthogy varázslás céljából járt hozzájuk. Mária néni spontánul kimondja, hogy „járt hozzájuk”, de ha egyenesen rákérdek, hogy csináltatott-e, akkor azt mondja, hogy nem tudja. A beszélgetés egyszer csak fordulatot vesz, Mária néni felidézti Trézsi néniék fiatal házasságát, és

elmondja emlékét arról, amikor egy éjjel náluk aludt. Mindezt azért, hogy elmondhassa, hogy ezen az éjszakán²⁴⁶ nem észlelt semmi gyanúsat, vagyis nem látta, hogy Trézsi néni csináltatott volna.

T: *Maga ismerte biztos Balog Trézsit...*

M: *Tessék?*

T: *Trézsi nénit.*

M: *Igen, igen. Na, Trézsi néni járt ide, Grigorehaz. Trézsi járt, Trézsi járt itt! Mikor a gyermekek kellett volna, hogy menjenek férhez, igen, akkor. Járt, járt Trézsi.*

T: *Róla azt hallottam, hogy ő foglalkozott ilyesmivel... ilyen csinálmányokkal...*

M: *Nem tudam.*

T: *Hogy jártak hozzá éjjel...*

M: *Nem tudak, aztat nem tudam. Én nem!*

T: *Azt mondták, hogy azért mentek éjjel, hogy ne tudják a milicián meg, hogy jöttök ... -ról...*

M: *Nem tudam... Te, nem tudam! De én, te, kérdezd meg te Gyuri bácsitó! Már, mikó ők ketten jöttek – én nem tudom, Gyuri bácsi a Székelységbő, vagy honnét...*

T: *Vásárhely környékéről, Nyárad mentéről.*

M: *Na, azé mondam, hogy ő, ő fiatal vót, Gyuri bácsi, s ő, ő vénebb. S akkor laktak ott a mi utcánkba. S tőlünk vitte a tejet. Trézsi néni s Gyuri bácsi. Mondjam meg, má meg tudam mondani. S meg tudja ő is mondani. Jártak, Gyuri bácsi járt az üveggyárba, vagy hol – valahol a gyárba, és, na. Teréz néni, Trézsi néni jött tőlünk tejet, mindég hordta a tejet. S lakatt ott egy házná, házbérbe. És azt mondta, má fiatal vót Trézsi néni is, Gyuri még fiatalabb vót, sokka, nem tudom, fiatalabb vót Gyuri bácsi mind Teréz néni. És hitta – hogy mondjam, m-o cerut de la mama, să mă duc, să mă culc cu ie, că, ő fél²⁴⁷. De nem vettem észre, hogy valamit, hogy csináljon. Én addig, addig [félt?].*

T: *Mikor idősebb asszony volt, akkor.*

M: *Nem tudam, nem tudam. De mondam, hogy én aludtam...*

T: *De én úgy tudom, hogy öntött önt, ilyen – turna plumb...*

M: *Igen, de mondam, hogy aztat...*

²⁴⁶ A vele való beszélgetés más részéből kiderül, hogy szerinte a csináltatások ideje az éjszaka.

²⁴⁷ Mária néni román mondatrészének fordítása: *Elkéreztetett édesanyámtól, hogy menjek vele aludni, mert ő fél.*

T: *És hogy kente a lábat, ilyesmit...*

M: *Igen, igen, azt igen.*

T: *És hogy kártyát vetett...*

M: *Aztat nem tudam.*

T: *Nem? Hogy jószolt. Ez biztos, hogy igaz.[...]*

M: *Azt tudam, na. Hogy Trézsi néni, az kente, kente. De, hogy járt, az biztos, itt járt, itt Grigorená járt! Grigorenál járt!*

A meny vádjai

Má azt is mondta a vénasszony utójára, amikor má kezdett meg boldogtalanadni, s ugyé eszín vót, hogy még a földbe se fogak pihenni, annyit fogsz te átkazni engemet. Ugyé, me csináltatatt engemet mindig. Én nem mentem vóna Jóskához soha férhez! Csak ő megcsináltatatt, ő mindig boszkonyált. Anyósam mindig, mindig boszkonyált! Annyian jöttek hozzája, hogy rengetegen!

Az egyetlen személy, aki zavar és kertelés nélkül kimondta, és többször is elismételte, hogy szerinte Trézsi néni csináltatott, az a menyé, Vári Anna. Anna néni azt is állította, hogy anyósa másoknak is csináltatott, és hogy a „matragunával”²⁴⁸ többek közt a piaci sikerét befolyásolta. De a vádjai leginkább saját sorsának alakulásával kapcsolatosak. Élete minden kellemetlen, nehezen vállalható elemét anyósának tulajdonítja. Azt állítja, hogy a fiával kötött házassága az ő csináltatásainak következménye, és elválnia szintén az anyós csináltatásai miatt nem sikerült. Amikor gyermekeivel együtt beköltözött a városba (alberletbe), anyósa elment egy „templomba”, és furfangos módon a gyermekeket csináltatta meg, hogy ne menjenek iskolába. Az anya aggódott gyermekei jövőjéért, és visszatért férje házába.

A: *Anyósam mind csináltatatt, mikó e is mentem a blokkba is, nem e' ment, Kolozsváran túl nem tudam hová mentek csináltatni. És...*

²⁴⁸ A: *S madregunáva'...*

T: *Matragunával...*

A: *Ava' nagyon tudnak csináltatni, azt mondják. Aztán tudja a drága Jóisten.*

T: *S azt honnan szerezte ő be?*

A: *Madregunát? Azt árulnak. Van – soknak van a kertjébe. Nekem is itt vót, én kiirtattam. Alig pusztult ki, marólugat tőtöttem a gyükerire, s kiégett, de alig ment ki, égett ki a madreguna. Az nagyon, izé, csináltatatt, ava tudsz csináltatni.*

T: *De valaki asszonyhoz, vagy...*

A: *Emberhez. Pap vót, mi vót, nem tudom, má nem mondta meg. Csak azt tudam, hogy ement templomba, és nem megcsináltatta a gyermekek, hogy nem mentek az iskolába; Mózsi bédobta a táskáját a vízbe, hivatatt az igazgatóné. S akkor ki kellett béküljek Gyuriva'. Látod, meghalt anyósam, e' tudtam jönni? Nem még járt csináltatni, nem még mentek vissza se; igaz, a gyermekek is má nőttek, és nem még tud csináltatni. S Gyuri hová jutatt... Na. S aztán úgyhogy ...-n²⁴⁹ a blokkba is nem ültek a gyermekek, megcsináltatta, ne jöjjenek oda; úgyé, a gyermekek hogy ne legyenek bágábontak, prapagyitak²⁵⁰, visszajöttem.*

Talán megkockáztathatom a feltételezést, hogy Vári Anna vádjai azt a célt szolgálják, hogy egy számára előnyösebb, a közösség által elfogadható magyarázatot nyújtanak kudarcaira, nehézségeire, és felmentik őt a felelősség alól. Ez a mágikus magyarázatok áldása, éppen ezért a használatuk mögött stratégiát is sejthetünk²⁵¹.

Anyósa csináltatásainak tulajdonítja azt is, hogy fiatalasszonyként éjszaka nyomástól, fojtogatástól szenvedett, kínozza az ördög. Amit elmesél, nagyon hasonló a boszorkányperekéből is ismerős boszorkánynyomáshoz²⁵²:

A: *Én soha addig nem tudtam, Tünde lelkem, mi az ördög, amég nem kerültem oda, nem, nem! Engem annyiszó' fojtogatatt az ördög! S mondtam el Csegezi Ilonka néninek: „Ilonka néni, mit tudjak csinálni?” S azt mondta, „Anna lelkem, imádkozzál”. Mondam, imádkozok. Azt mondja, „tégy egy imádságos könyvet a fejed alá. S menj a katolikus templomba”. S oda jártam, ...-ra, a katolikus templomba, s letérgyepeltem s imádkoztam, s a Szent Antal perselyibe tettem; anyósamnak – s úgy nagy nehezen megszabadultam – mondtam nekie, s azt mondta, há, nem igaz, amit te mondsz! Olyan vótam, tiszta víz, amire éjje megébredtem; a mejjemre ült rá, s akartam kiátani Gyurit. És úgy meg vótam, fiam, hogy tiszta víz vótam. Tiszta, tiszta, tiszta víz.*

T: *És nem tudott kiáltani?*

A: *Nem tudsz kiátani, má ül rajtad, s nem hallja melletted, má az nem engedi, hogy kijöjjen a hang a szádbó. S fulladtam meg, má ráült a*

²⁴⁹ A közeli város neve.

²⁵⁰ A román „vagabond” és „prăpădit” szavak jelentése: csavargó, illetve nyomorult.

²⁵¹ Vö. Argyrou 1993: 259. Arról, hogy tudatos-e vagy csupán a gyakorlati érdek által diktált rutinos értelmezési folyamat áll az ilyen magyarázatok mögött lásd az említett tanulmány 276–268. oldalait.

²⁵² Vö. például Komáromy 1910: 64. Lásd erről még Komáromi 2002: 23.

mejjemre. S mindig úgy tudtam, hogy a mejjemre ül rá, s fulladtam meg. S úgyhogy imádkoztam, s nem aludtam Gyuriva' egy ágyba, má ott vótam a gyermekekné, ők kicsik vótak. S aztán úgyhogy nekifogtam, s imádkoztam, s a katolikus templomba jártam, s ott imádkoztam, s a Szent Antal perselybe²⁵³ tettem a szegényeknek, s kértem a Jóistent, hogy szabadítsan meg a Jóisten. Na.

Az őt megnyomó ördögöt természetesen anyósa küldi rá. Több alkalommal is megpróbálja beszélgetéseink során sejtetni anyósa és az ördög viszonyát, együttjárásukat. Egy alkalommal egy nagy kutya tűnik fel az anyósánál az udvaron²⁵⁴ (ami ugye, az ő udvara is abba az időben!), máskor egy nagy fekete árnyék halad el mellette²⁵⁵, és utána nemsokára az anyósa. Ezek a jelenések számára az ördög jelenlétének bizonyítékai.

Az ördög jelenléte anyósa környezetében és a házuknál egy összetett probléma. Anna néni szavaiból lassacskán egy komplex elképzelés rajzolódik ki ezzel kapcsolatosan: az ördög szerinte (és nyilván személyes véleménynél többről van szó) még Julcsa néni rontásai révén bebocsáttatott a családba, és azóta szedi áldozatait. Már ketten öngyilkosok lettek, és világos, hogy ez a Julcsa néni bűnének tulajdonítható:

A: De ő is [Julcsa néni] csináltatatt a pincébe, kibontatta a haját és térgyen – azt mondják – fehér ruhába, s úgy. Mit tudam én, miket csinált ottan. Bé vót zárkozva a pincébe, s ott csináltatatt. Nem látad, hogy felakasztatta a vén Balog magát! Az ura – má ura vót. S akkó felakasztatta az unokája magát. Sanyika. Felakasztatta magát. De nem is vótam a temetésen. Éppen akkó vót Jánossal baj, s nem is mentem. Azt mondta János, Édesanyám, úgy megkérek, mind a Jóistent, ne tedd oda a lábadat, olyan helyre, azt mondja, me nem tiszta dologga' halt meg. Nem is mentem, még koszorút se vettem, bá, hogy fe'küdjem a másik fiamtó. Nem is mentem oda, na. Haragudtak ők, de há má mindegy, én nem mentem.

²⁵³ Vö. Vajkai 1943: 25: a katolikusok Szent Antal börtöt fogadnak szerencséért, egészségért, halálért.

²⁵⁴ A: Igen. Igen. De én mondam, én pacáltam a kutyáva is, így Muszájná, s vót anyósamékná is, hogy egysze megint úgy megijedtem, ementem a vécére és egy nagy kutya – öste vót, szürkület vót – akkora kutya ugratta át a kertet, mind egy nagy farkas. Soha aféle kutyát nem láttam. Gyanum vót anyósamhaz, hogy az ördög járt hozzája.

²⁵⁵ A: És nem vót öste, ojan süttét. És úgy megijedtem, mintha egy nagy árnyék ment vóna e mellettem. S én úgy megijedtem, hogy csak na, s aztán nemsokára jött anyósam. Nem is szóltam neki semmit. Én úgy megijedtem! Egy nagy fekete árnyék ment e' mellettem, egybő. Na. Pedig én nem képzeldék!

Jánossal kapcsolatban, már láttuk, hogy az anyának az az egyik elképzelése, hogy nagyanyja miatt szenved (vagyis Trézsi néni miatt, aki mint kuruzsló, a dédnagyanya, Julcsa néni örököse). A csinálmányokkal való foglalkozás következtében tehát nem csupán öngyilkosok lehetnek egyes családtagok, hanem ördögi megszállottságban is szenvedhetnek.

A már egyszer bebocsátott ördögnek azonban még inkább „szabad kezlet lehet adni” olyan meggondolatlan cselekedetekkel, amilyent az ifjabbik Gyuri bácsi, Anna néni férje követett el. A vén Balog halála után egy darabot a köteléből hazavitt, hogy szerencséje legyen²⁵⁶.

A: *Feakassza magát, s azt a kötöt viszed, haza hozzád, azt mondják, hogy van szerencséd. Van szerencséd, má béviszed az ördögöt. A vén Balog is feakasztatta magát, Gyuri ehozatt egy darabat. S akkó vót – Mózsi vót kicsi. És etemetődett, és én a házbó, nekifogtam, kivitem, és egy botta, vékony pácikáva kidobtam. Ott vót apósaméknek egy ojan színfélesége. S östére az egész színt, kátránt fetépte, egy nagy vihar jött, mind fetépdeste. S akkor aztán, etemették a vénembert, azon öste megjelent az ördög, mint-ha csikargatta vóna a fogát a ház sarkáná²⁵⁷. Ez igaz vót – én magam pacáltam. És Mózsi akkó vót, egy ojan – hány hónapos vót Mózsi – egy ojan három hónapos. Má áprilisba született, a vénembert huszanharmadikán temették. És Mózsi keresztül, rajtam keresztül dobta. Má lefeküdtünk, és Mózsi keresztüldobta rajtam az ördög, s anyósam ordikált, hogy ne kéj fe a Jóistené, má rátaposa a gyermekre! S Mózsi mi vót? Három hónapos, és ledobta rajtam keresztül az ördög a földre, me nem vót megkeresztelve a gyermek, aztán úgy, hogy e kellett hívjuk a román papat, hogy kiszentelje a házat. S akkó anyósam szidta Gyurit, hogy mé hoztad bé a kötelet a házba?! Na. S Bubáná az ollót az asztraló dobták le, ő is bé kellett vigye a román papat, hogy feakasztatta magát. Az ördög kereste a hejet, hogy háha kap még valakit, hogy vegyen, nyerjen e. Az életit. Má az ördög nagyon inciteli az embert, s nagyon húzódik az emberekhez, hogy menj vele, légy barát.*

T: *De bevitte ő is a kötelet, Buba néni?*

A: *Buba néni nem, me ott felakasztatta a vén Balog magát. A nagyapja – mostohanagyapja. S azt mondja, az ollót ledobta a varrógéprő. Úgy megijedett, hogy aztán nem tudatt nyugudni, s a papat kellett ehívja, a román papat, hogy kiszentelje a házat.*

²⁵⁶ Az, hogy az akasztott ember kötele szerencsét hoz, nagyon elterjedt hiedelem.

²⁵⁷ A fogcsikorgatás a megszállottság egyik jele is.

A meggondolatlan férj cselekedetét felesége úgy próbálta helyrehozni, hogy anélkül, hogy megérintette volna (mint ahogy a csinálmányokat szokás eltávolítani) *egy botta, vékony pálcikáva* kidobta apósáék egyik melléképülete, a szín felé. Az ördög vihar formájában este a kátránypapírt letépdeste a tetőről. Bosszankodott. De nem távozott. Este mintha a fogát csikorgatta volna a ház sarkánál, legalábbis Anna néninek úgy tűnt. De nem elégedett meg a kísértéssel, hiszen volt még egy rés, amin keresztül behatolhatott. Ott volt az ágyban Anna néni mellett, belül, egy keresztleetlen gyermek, egy három hónapos csecsemő. Az ördög megragadta és Anna nénin keresztül ledobta a földre. Nem tudjuk, este vagy éjjel történt, de még ébredésük előtt ott áll az ágy mellett az anyós, Trézsi néni, és ijedten figyelmezteti menyét, nehogy letapossa a gyereket. A megjelenése újra szinte együtt jár az ördögével. És rögtön érti, hogy mindezek azért történtek, mert Gyuri fia behozta a házba a kötelet, és szidja is miatta a fiát.

Ezzel párhuzamosan az ördög a másik házban is garázdálkodik, tőlük fél kilométernyire, ott, ahol a vén Balog felakasztotta magát. Én naivan megkérdeztem, hogy ott is bevittek-e a kötélből. De legalább kiderült, hogy az öngyilkosság is elég ok arra, hogy az ördög a ház fölött hatalmat nyerjen, a tárgyakat mozgassa. A házat ott a román pap kiszentelte, úgy szabadultak meg az ördögtől, legalábbis ideiglenesen. Hiszen azóta a vén Balog unokája (Buba néni fia) is öngyilkos lett.

A már egyszer beengedett ördög tehát hosszú távon veszélyt jelent a családnak. Ha visszaszorítják, lépésről lépésre igyekeznek újra teret és áldozatot nyerni.

Az ördög (vagy a vele való viszony) „megöröklése” nem csupán a kuruzslással, hanem az öngyilkos előddel, rokonnal is összefügg Anna néni szavaiban értelmében, továbbá az öngyilkosságra az ördög gyakran az ivás révén veszi rá áldozatait: az iszákos ember „legyengül”, az ördög közel húzódhat hozzá, és lassan kezdet tehet rá, hiszen ha öngyilkos lesz, elnyeri a lelkét.

A: Igen. Sokan feakasztottak magukat. Az mind az ördög által. Isznak, s akkó az ördög húzódik, s ava feakasszák magukat. Há Kovács Máté is feakasztatta magát. [...] Akkó Kovács Máténak a testvére megint nekifogott és pityókamérget ivott. Na, Kovács Árpád, ...-bő. A is feakasztatta magát. Ezek mind testvérek, s testvéreknek a gyermekei. Kilencen, számítottuk össze a multkó, hogy úgy haltak meg.²⁵⁸

²⁵⁸ Az öngyilkosságok sorozatosan fordulnak elő ebben a családban. Viszont nem mindenki volt iszákos köztük.

Az ördög továbbá uralmat gyakorolhat a csináltatott emberen, aki *nem tér Istenhez*, vagyis nem megy templomba, nem fordul paphoz gyógyításért, ami – legalábbis az Anna néni és fia által hangoztatott ördögszövetség révén véghezvitt rontások esetén – exorcizmus is.

A: Amejik csináltatva van, s nem tér Istenhez, az mind az ördög nyeli e' az egész embert. Úgy asszont, mind embert. Őrizzen az Isten meg, s mentsen meg. Efélető.

T: Aki felakasztja magát, az is?

A: Ha felakasztja magát, megmérgezi magát, vagy béteszi a kezét a prizába²⁵⁹, az mind az ördögnek adja a lelkét az ojan, aki edobja az életit, az mind az ördögnek. Vagy bédobja magát ő erőszakkal az Aranyosba, hogy fulladjan bé. Az mind az ördögnek adja a lelkét.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy Vári Anna vádjának több rétege van: egy személyes, egy a családját érintő és egy a tág értelemben vett nagy családra vonatkozó. A vádak személyes része irányul konkrétan az anyósa ellen, a szűkebb és tágabb családbeli bajokért anyósa anyját is okolja. Élete nehézségeit, küzdelmét a férjjel és a családdal úgy tűnik, szimbolikusan az ördöggel való küzdelemként fogalmazza meg. Amint azt már Favret-Saada és Argyrou tanulmányaiban is láthattuk, a mágia – és ez esetben az ördög – mint értelmezési stratégia, azáltal segít a családtagoknak a feszültség csökkentésében, a problémák megoldásában, hogy külső ellenséget, veszélyforrást jelöl ki. Konkrétan itt az anyóssal, az iszákos és hanyag férjjel a mindennapi életet tovább kellett élni, és valhogyan fel kellett oldani a helyzet abszurditását, ha már ki nem lépett belőle. Nem vált el, mert hiszen „nem tudott elválni”, mert csináltatva volt. Fogoly volt. A fogság viszont megszűnt anyósa halálakor, amikor az anyós már nem tudta aktívan ellen fordítani az ördögöt.

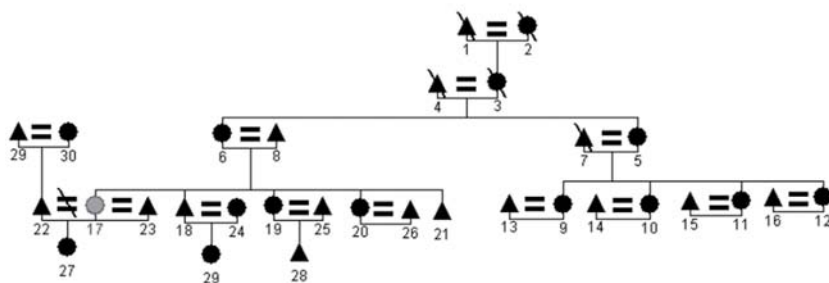
A fentiek, mint értelmezési lehetőségek benne rejlenek Anna néni és a család szavaiban. Anna néni számára pedig adott volt a lehetőség, hogy ezekkel a sokak számára elfogadható magyarázatokkal éljen.

²⁵⁹ A román „priză” szó jelentése: konnektor, csatlakozó.

Házasság és betegség: egy fiatalasszony története

Ebben az esettanulmányban egy, a kapcsolatok problémáiból fakadó és egészség károsodást magyarázó rontásvádat mutatok be részletesebben. Ez az eset illusztrálja az anyós–meny kapcsolatokban rejlő feszültségeket, ugyanakkor példa arra is, miképpen szolgálhat a rontásvád stratégiai célokat az áldozat oldalán. Nóra nem csupán súlyos megbetegedését, de párkapcsolata nehézségeit és válását, megtört mobilitási pályáját, az új környezethez való alkalmazkodás kudarcait is a *boszorkány anyós* rosszindulatú mágiájával kapcsolja össze.

Nóra családja

Geneológia 3. Nóra családfája

Nóra (17 az ábrán) nagycsaládi környezetben nőtt fel. Egy telken két új házat építettek a múlt század hetvenes éveiben. Mindkét ház nagynak néz ki az utcáról, de a Nóráéké tulajdonképpen szűkös, csak egy szoba, veranda, konyha, kamra, és a családnak 7 tagja van: a szülők (6–8) és 5 gyermek (17, 18, 19, 20 és 21). Bár a legkisebbik (21) annyira későn született, hogy akkor már Nóra férjhez volt menve, és az utána következő fiúgyermek (18) hamarosan szintén megházasodott és városra költözött, még mindig csak szorongva fértek el, és ahogyan ez ilyenkor lenni szokott, a konyhát is hálószobaként használták. A család ettől függetlenül civilizált életkörülmények között lakott, a gyermekek iskolába jártak, elég jól tanultak, a legkisebbik kivételével le is érettségiztek. (Tovább egyikük sem tanult, de ez a rokonságban sem jellemző.)

A telken levő másik ház tekintélyesebb méretű, és mivel nincs „szürkén” hagyva (tehát a külső fala is le van festve), befejezettebb is. Ebben 1989-ig csak Nóra anyai nagyszülei (6–8) laktak²⁶⁰. Ekkor a kisebbik lány (5) családja is ide költözött, munkahelyi gondok miatt úgy ítélték meg, hogy itt könnyebben megélnek, mint városon a tömbházban. Ekkor az udvar népe jelentősen megszorodott: ebben a családban négy lány (9, 10, 11, 12) van, a szülőkkel együtt tehát hatan költöztek oda. Közben meghalt a nagypapa (4), nemsokára az apa (7) is balesetben, és néhány éven belül a nagymama (3) is. A család elég nagy nyomorúságba jutott addigi viszonylagos jólétéhez képest, a nagymama bánatában egyszer öngyilkosságot kísérelt meg (*hippót* ivott).

A Nóra családjában sohasem volt jólét, és egyéb gondok is adódtak. Korai gyermekkorában apja buszsofőr volt, de még fiatalon megbetegedett. Számomra ismeretlen diagnózisú, de nyilvánvalóan elmezavarral járó betegségben szenved, időnként a városi kórházban pszichiátriai kezelésben részesül. Míg a gyerekek kicsik voltak, gyakran agresszív rohamokban tört ki, megtámadta családját, rombolta a ház berendezését. Rohamai megkeserítették Nóráék gyermekkorát, sokszor a szomszédokhoz menekültek apjuk elől. Még akkor sem lehettek biztonságban, ha már a mentő kórházba szállította, hiszen nemegyszer megszökött és hazajött.

A gyógyszeres kezelések alatt viszonylagos békességben éltek, az apa dolgozni járt, ekkor már mint állatgondozó, az állami borjúneveldebe. Nóra anyja gyárban dolgozott, de ha csak tehetette, betegszabadságot vett ki. A szomszédok véleménye szerint nagyon lusta asszony, *egész nap a kerítést támasztja*. Tény, hogy senki sem végezte el a dolgukat helyettük, és valószínű, hogy csupán egy másfajta munkamorállal rendelkező családról van szó, akik nem hajtanak annyira, mint a falubeli átlag, és néha meg is pihennek, szemlélődnek, bajaik mellett is igyekeznek örülni az életnek. Elmennek napozni, fürödni a folyópartra vagy a környék strandjaira. Ez az életmód a falubeli magyar gazdák szerint elítélendő, és a gazda-szomszédok szerint emiatt kényszerülnek arra időnként, hogy kölcsönkérjenek (javakat, eszközöket vagy pénzt), vagy éppen napszámba menjenek valakihez, hogy megkeressék a betevő falatot. A család anyagi helyzete sokat romlott az utóbbi években, amióta megszűntek a gyári munkahelyek²⁶¹, és egyetlen állandó jövedelmük van, az apa betegnyugdíja.

²⁶⁰ Nóra apja egy Kolozsvár környéki román–magyar vegyes lakosságú faluból való.

²⁶¹ Nóra egyik húga néhány éve Spanyolországban dolgozik, akárcsak rengeteg környékbeli fiatal.

A családnak van még néhány megemlítenő jellegzetessége. A nagymama félig orosz volt, egy háború után ittmaradt orosz katona (1) és egy falubeli magyar anya (2) leszármazottja (ezért *muszkáknak* hívják őket a faluban). Feltételezem, hogy ez a vegyes házasság egyfajta nyitottságra predestinálta a családbeli lányokat a román–magyar vegyes házasságokkal szemben. Tény ugyanis, hogy egész sorozat vegyes házasság jött létre. Az egyetlen, akinek félig magyar férje volt (22), az Nóra, és ő volt az első gyermek a nagycsaládból, aki házasságot kötött. (Az apák magyarok.) A nagyapa nem volt hétköznapi figura: a német fogságban szerzett szerény német nyelvtudását arra használta, hogy németül szidta a rendszert és káromkodott. A kommunisták elleni kifogásait annyira nem rejtette véka alá, hogy emiatt a család gáz nélkül maradt, és évtizedekig fával fűtöttek.

A család másik érdekessége, hogy mindenki aktív elbeszélője hiedelem-történeteknek. Ezek a történetek többnyire személyesen érintették a család valamelyik tagját, s mindannyian nagyon komolyan veszik őket (beleértve azokat a történeteket is, amelyeket Nóra apja mesél). A boszorkánnyal, lüdercekkal, szellemekkel, prikuliccsal kapcsolatos hiedelmekbe vetett hit több generációra visszamenőleg követhető a családban.

A boszorkány anyós

Nóra egy szomszéd faluba²⁶² ment férjhez rögtön az érettségi vizsgái után. Nóra férje (Áron) nála jóval idősebb, kb. harminc éves, román–magyar vegyes házasságból²⁶³ (29–30) származó fiatalember. Abban az időben mindketten gyárban dolgoztak (1988-ban)²⁶⁴. Házasságkötésük után a fiú szülei egy házban laktak, közös háztartásban. Hamarosan kislányuk született (27). Úgy tűnik, már a kezdetektől fogva gondok voltak az anyóssal való viszonyában, de a korai válás ténye arra utal, hogy a házasság sem sikerült jól. A szomszédok elbeszéléseiből arra következtethetünk, hogy Nóra nem váltotta be az anyósék álmait, nem volt jó gazdasszony, és főleg nem volt gazdálkodó fajta: nem szerette a mezei munkát és az állattartással járó gondokat. Mindent úgy igyekezett megkerülni, hogy városra ingázott, gyárban dolgozott, és önálló keresete révén némi függetlenséget remélt – ami nyilvánvalóan nem

²⁶² Az illető faluba még egy szomszéd lány ment férjhez, nem sokkal előtte, különben abba a faluba, illetve abból a faluból házasodni nem jellemző. A frigy megkötésének idején a szomszéd lány már elvált asszony volt, két gyerekkel.

²⁶³ A fiú anyja román, viszont jól tud magyarul. A családban magyarul beszéltek.

²⁶⁴ A tanulmány alapjául szolgáló beszélgetés idején Nóra 24 éves elvált asszony volt egy leánygyerekekkel, akit válás után a bíróság neki ítelt.

adatott meg neki. Egy nagyon dolgos családba csöppent az otthoni lazább stílus után, és semmi kedve nem volt ehhez alkalmazkodni, főleg, hogy minden jel arra mutatott, hogy az otthon igencsak lustálkodó férj helyett is neki kellene a szülők gazdaságában az igát húznia. Családja természetesen támogatta – nem csupán nézetei fenntartásában, de a válásban (22-/-17) is, ami csakhamar bekövetkezett. Mindezt azonban megelőzte egy városra költözés (házinénis albérletbe) és az egész itt boncolandó betegségstörténet.

Nóra a kislányuk születése utáni időszakban titokzatos módon fogyásnak indult, lassacskán nagyon legyengült, és az orvosok „nem tudtak rajta semmit segíteni“. Amint az ilyenkor lenni szokott, elkezdtek rontásra gyanakodni. Amint ők elmesélik, nem is annyira maguktól (*és nem hittük volna, hogy ilyesmi megtörténhet...*), hanem az Áron szülőfalujabeli asszonyok sugallatára, akik Nórával való beszélgetéseik során annak alapos gyanúját keltették, hogy az anyósa boszorkány.

A betegség történetét nagyjából Nóra mesélte el, de családjának minden nőtagja jelen volt (anyja, két húga és a nagymama is), és a húgai sűrűn közbeszóltak, ezt-azt hozzátettek az ő elbeszéléséhez. Az elbeszélés érdekessége, hogy a családi viszonyok csak utalásszerűen jelennek meg benne, minél közelebbi a viszony, annál kevésbé. Miközben az anyóssal való rossz viszonyt elárulja az elbeszélő (...*és köztünk rosszul mentek a dolgok*), a férjével való viszony romlásáról egyáltalán nem beszél. A viszonyok bizonyára feszültek és konfliktusokkal terhelték voltak, amin a fiatal pár a közeli városba való elköltözéssel próbált segíteni.

A válás és a betegség közös kontextusban merül fel, és közös értelmet nyer: a fiatalasszony (szomszédai befolyásának engedve, illetve arra hivatkozva) meg van győződve, hogy egyrészt rossz viszonyuk, másrészt a betegsége az anyósnak tulajdonítható, akinek az a vágya, hogy ő meghaljon, és *maradjon nekik a gyermek*. Azaz ahelyett, hogy a házasságot tartaná sikertelennek, és ezért legalább részben felelősséget vállalna, mindenért az anyósát tartja felelősnek.

Amellett való érvelése, hogy az anyós tulajdonképpen boszorkány, nagyon hasonló a boszorkányperekben megszokott érveléssel, bizonyítási móddal: felsorolja, ki milyen gyanús állapotban látta és milyen gyanús cselekedeten kapta rajta.

N: *Magyarázta nekem, volt egy asszony, amikor ott laktunk ...-n²⁶⁵, hogy anyósom foglalkozott ilyen boszorkonyálással, ilyesmi, ilyen csinál-*

²⁶⁵ A falu, ahova Nóra férjhez ment.

tatás, ilyesmivel foglalkozott. Szóval evel, ilyesmivel, nem foglalkozott mindenki, szóval nem tudta megcsinálni ezt mindenki! Érted? Szóval nem mindenkinek fogott a ... az ilyesmi.

I²⁶⁶: A csináltatása.

N: Magyarázta, hogy egy este, emegy, hogy, emejen ki a pajtába, hogy lássa a tehenyeket, és ott mindenfélét, nézze át, hogy – lefekvés előtt. De késő vót, s tél vót, hó vót, nagy hideg vót, de este, olyan háromnegyed 11 felé, 11 óra felé. 11 óra után, valami ilyesmi lehetett. S há, tudta, hogy a szomszédba, az apósának a testvére és a fia, be vannak rugva mind a ketten. S alusznak a házba. S elég az hozzája, hogy ő mit gondol, mit nem, emegy ki az állatokhoz, s há azt mondja, hallja, hogy ott hátul – a pajtájuk majdnem egy irányba vót, a két szomszédnak – és hallja, hogy valami járás van nálatk, ott a szomszédja pajtájánál. S há, mikó megy, ki van ottan, anyósam, azt mondja, egy seprű van a lába közt, azt mondja, s egy veder víz, azt mondja, ő hálóingbe, a kendője előre kötve, és azt mondja, a veder vizet így félkör alakba önti, és azt mondja, valamit morog! Valamit mond magába!²⁶⁷ S akkor hirtelen megfordul, szóval elmegy oda hozzája, s azt mondja nekie, hogy: „Maga mit csinál itt, Vali néni?” „Há – azt mondja, hogy én jöttem Ádámékhoz, azt mondja, hogy lássam, hogy, me azt mondja, tudom, hogy mind a ketten részegek, s azt mondja, nem adtak ezeknek az állataknak, hogy egyenek!” „Há, azt, mondja, maga mit csinál ava a seprűve a lába közt, s ava a vederre?” „Há hoztam, azt mondja, hogy itassam meg az állatakat!” „S há a seprűve’ mit csinál?” S akkó arra, azt mondja, nem még tudatt felelni semmit. És kiderült, hogy ő azé csinálta ezt a dógot, hogy el akarta venni a tehénnek a tejét, me csudája vót, me a szomszédjának, a sógorának a teje, a tehene, több tejet adott, mind az ő tehene. És aztán sikerült is nekie, me aztán azután kevés tejet adott a téhen!

T: S azt nem mondták ott a faluba, hogy az boszorkány?

N: Hát sokan mondták, inkább ezek a románok, me jobban hisznek az ilyesmibe, és, hogy mondjam, többen csinálják a románok az ilyesmit, és inkább a románoknál fog az ilyesmi, és több román asszony monda, hogy foglalkozik anyósom az ilyesmive’.

²⁶⁶ Irénke, Nóra 7 évvel fiatalabb húga.

²⁶⁷ Vö: „... az fejőstehenei között késen, sötétben, az teheneknek megfejeése után lappangott és kucorgott és az tehenek között bakalódott, mely is az bűvös-bájós boszorkányságnak nagy mutató jele...” (Aranyosszék pere nemes Kocsárdi Csegezi Sámuel boszorkánysággal vádolt felesége, Judit ellen: Kiss–Pál-Antal 2002: 394.)

T: *S még miket csinált? Miket hallottál még róla?*

N: *S megint hallottam még, hogy Kinga, ez a Szabó Kinga, velünk lakott egy, ennek a Bán Gézának a felesége, velünk lakott szembe, és egy este ement hozzája tejé. És azt mondja, hogy látja, hogy a konyhába egy olyan félhomály van, de azt hitte, hogy azé, me e' vót húzva az ablakon a sötétítő, s azt mondja, azé van olyan félhomály. Közbe, mikó belépik a verandába, me a verandán keresztül kellett bemenni a konyhába, mikó belépik a verandába, azt látja csak, hogy az asztalan van egy pohár s benne van egy gyertya! És ég a gyertya! S azt mondja, mikó arrább mejen, látja, hogy – anyósomnak hosszú haja vót akkó, de ritka haja! Neki amúgy is hosszú orra van – s azt mondja, hogy ott ül hálóingbe gyertyafény mellett, és van egy tükör, és a tükörbe fésülködik, s ott morog valamit. S azt mondja, mártja belé a fésüt a vízbe, egy pohárba vót víz, s úgy fésülködött, s nézte magát a tükörbe, de azt mondja, a gyertya fénye, a gyertya lángja úgy visszaverődött a tükörbe, és azt mondja, hogy olyan csúnya pofát mutatott neki, hogy azt mondja, úgy megijedett, hogy nekifogott visítani, s kifutott a házból! S akkó anyósam fegyutatta hamar a villlanyt, azt mondja, össze-rezzent, s futott utána, azt mondja, „Kinga, azt mondja, mi a baj van, azt mondja, miért ijedtél úgy meg?” De azt mondja, hallszodatt az ő hangjáró is, azt mondja, hogy reszketett a hangja, hogy valahogy megijedett. Észre-vette, hogy né, vele mi történt. Na.*

A szomszédasszony első elbeszélése a tejelvitellel kapcsolatos, a második „rajtakapás” története viszont egy meghatározatlan célú, a varázsló műveletek képzetét keltő szituációban írja le a boszorkánygyanús anyóst. Az elbeszélés olyan sztereotip elemeket használ, mint a csúnya, torz arc, a tükör használata, a kibontott haj, a gyertya égetése, hogy hitelességét hangsúlyozza.

A jósnő üzenete

A szomszédok, a falubeliek által keltett gyanú, a mások által látott jelek külső megerősítést kapnak, amikor Nóra üzenetet kap barátnője közvetítésével. Ekkor már a városi albérletükben laknak. Egy vasárnap délután férjével és kislányukkal elindultak meglátogatni a házinéni lányát, aki a Nóra barátnője volt. Az úton szembejött velük egy másik fiatalasszony kíséretében. Éppen egy jósnőnél voltak, aki bérmentesen, csupán erkölcsi készletéből Nóra barátnőjének is jósolt. Az elbeszélés azt sugallja, hogy természetfeletti képességeinél fogva a jósnő meglátta a barátnő jelenlétében Nóra baját is, ezért

ajánlotta olyan kitartóan még ingyen is a jóslását, hogy általa üzenetet küldhessen Nórának. Az üzenet a következő volt: *S oda is adja neki a csuprát, a kávéscsuprát, és mondja nekie, emond mindent, azt mondja, hogy milyen az ő élete, milyen az ő családjá, és azt mondja nekie végülis, azt mondja, hogy én megkérem magát szépen – azt mondja – mire hazamegy, magáná a házba, azt mondja, lesz egy szőke nő, egy gyermekke. Azt mondja, de mondja, meg, azt mondja, nagyon szépen megkérem, mondja meg annak a szőke nőnek, hogy azt mondja, menjen el egy ilyen kuruzslónőhöz, azt mondja, hogy oldja fel a csináltatás alól, azt mondja, meg van csináltatva egy öreg rendű asszonytő, úgy, azt mondja, hogy száradjon el a lábárő, és maradjon nekik a gyermek. Azt mondja, de megkérem szépen, azt mondja, magának az az egy kötelessége van, hogy mondja meg, azt mondja, annak a nőnek, hogy menjen e, azt mondja, ahhoz a nőhöz, és oldja fel magát a csináltatás alól, mert ha nem, azt mondja, le fog száradni, azt mondja, a lábáról és meg fog halni. És azt is mondja meg nekie, hogy hiába tart szolgálatot, vagy hiába megy el paphoz, mer a pap, hogyha nem elég erős, nem tudja feloldani a csináltatás alól, csak egy – csak az a kuruzslóaszszony! Mer, azt mondja, ő egy kuruzslóaszszonytől vót megcsináltatva!*

A válságban lévő fiatalasszonyt meglepi a jósnő üzenete, amely egy számára könnyen elfogadható magyarázatot kínál a bajára: *meg van csináltatva....* A rontó személlyel kapcsolatos leírás jól ismert módon a társadalmi környezet függvényében a valószínűség keretei közt marad. A jósnő általános jellegű kijelentése (*egy idősebb rendű asszony*) végül is több személyre vonatkozhatna, de a divináció közben hallottak értelmezése mindig nagyon kontextusfüggő. A jóslatótő személy, és ez esetben Nóra, a hallottakat saját gondoljaival és kapcsolataival hozza összefüggésbe. A jóslat igazságát mi sem bizonyítja jobban, mint az orvosok által gyógyíthatatlan betegség, amely ráadásul beleillik a rontásnak tulajdonított betegségek sztereotip leírásaiba (például „száradt el a lábáról”).

Az „utolsó fázisban“

Ez úgy is vót, Tünde. Olyan vótam, mind egy szál deszka! Te láttál, hogy milyen vótam. Nem tudtam – akármit vettem, akármit csináltunk – nem tudtam az istennek se helyrejönni! Semmitő se tudtam helyrejönni! S én persze megijettem, ettő a dologtő, s gondoltam magamba, s próbáltam, tudod, én is tartottam szolgálatot, úgy ahogy mondták, és elmentem a román templomba, és semmi haszna nem vót! S tudott egy nő egy ilyen

kuruzslóasszonyt, és azt mondta, hogy elvisz hozzája. S mire elmentünk vóna hozzája, mondta ez a nő, aki el akart vinni a kuruzslóasszonyhoz, hogy nem mehetünk, mer nagyon beteg az öregasszony, ágyba van és azt mondja, nem még tud mondani. Nem még tud csinálni ilyesmit. Hogy feloldjon engemet.

A betegség és gyógyítások eddig kilátástalan története itt fordulatot vesz: a remény forrásává nem közönséges evilági orvosok, hanem egy mágikus specialista (kuruzsló) és egy ortodox pap válnak. A gyógyulást tehát egyrészt a mágia segítségétől remélik (amikor is egy „erősebb”²⁶⁸ specialista fordul a boszorkány anyós ellen, visszafordítva vagy csupán feloldva rontását), másrészt a vallás „specialistája” Isten és ember közt mediálva isteni segítséget biztosít. Nóra és családja a vád kibontakozása után sorba vesz minden olyan lehetőséget, amit egyrészt maga a jósnő, másrészt a figyelmet érdemlő ismerősök ajánlanak. Elmennek a román templomba (vagyis román paphoz misézteni), felkutatnak egy kuruzslóasszonyt, aki nem tudja öregsége, betegsége és legyengült állapota miatt fogadni őket. Közben Nóra kórházi kezelésben is részesül, de mivel az állapota egyre romlik, a betegséget egyre fatalisztikusabban szemlélik (ezt az elbeszélés tónusai is érzékeltetik). Végül ismerőseik tanácsára felkeresnek egy híres román papot, aki hírneve alapján esélyes lehet a gyógyításban, azaz a csináltatás feloldásában. Ahogy ez súlyos betegek esetében történni szokott, nem Nóra ment el a paphoz, hanem az anyja és a nagyobbik húga.

N: S akkó azután má, amikó az utolsó fázisba vótam, mikó má a kórházba vótunk, e vótunk menve egy paphoz. Ementünk egy román paphoz. Hallottuk, hogy nagyon jó pap, és erős hitű, és sokan szerencséve jártak nála, sokan segített, és ementek, szóva nem is én mentem e, hanem édesanyámék mentek e értem. És mondta a pap – nekem megmondott mindent, szóval nekik megmondott mindent²⁶⁹. Hogy én hogy nézek ki, hogy ki vót a férjem és hogy mi van velem, szóva hogy, és azt is mondta, hogy, mondták, hogy né, úgy hallották, hogy, mondták édesanyámék, hogy né, anyósam csinál valamit nekem. És azt mondta a pap, hogy legyenek nyugottak, me fog tartani szolgálatat, hogy ne még legyen ereje felettem. Ne még legyen

²⁶⁸ Vö. Dömötör 1981: 144: „A rontásra vonatkozó elbeszélések állandóan visszatérő közhele, hogy a megrontott személyt elviszik a javashoz, de az megmondja, hogy nem tud rajta segíteni, mert a rontó erősebb nála. (Ami hétköznapi nyelvre áttéve annyit jelent, hogy a falusi gyógyító felismeri, hogy a betegség meggyógyítására nem képes.)”

²⁶⁹ Vö. Grynaeus 2000: 504: „A gyógyító tudja, hogy megy hozzá a beteg, s miért – egyszóval mindent – s már a kapuban várja...”

ereje felettem. S jó órába szóljak, azóta – persze tartottak szógálatat, mindenféle – s azóta kezdek helyrejönni!

A pappal való találkozás a gyógyítókkal való találkozás sémáinak megfelelően zajlott, és a családtagok úgy is meséltek róla: *megmondott mindent*, tudta, miért mentek stb. Az elbeszélésből az is kiderül, hogy Nóra már a kórházi kezelés idején el volt válva férjétől. A betegsége tehát egybeesik egy személyes, illetve családi válsággal, és amint arra a dolgozatban már egyszer utaltam (a rontásról szóló összefoglaló fejezetben), az egész rontásvád a házasság válságával is kapcsolatos. Hiszen Nórának a jósnő (de egészen biztosan Nóra nekem) azt mondja, hogy meg volt csináltatva *egy öregebb rendű asszonytól úgy, hogy száradjon el a lábáról, és legyen az övék a gyermek*. Nézeteim szerint ez mást nem jelenthet, mint hogy már a rontásvád megfogalmazása előtt jóval felmerült a válás gondolata, és téma volt, hogy „kié lesz” majd a gyermek, vagyis meghányták-vetették a lehetőségeket azzal kapcsolatban, hogy a törvényszéki tárgyalás során a bíróság kinek ítélné. Nóra a válást követően „megkapta” a gyermeket, ma is ő neveli. Betegsége és a vád idején azonban – egy létező belső családi harc és a vele járó feszültségek következtében – attól tartott, hogy az anyós rontással előidézi az ő halálát, és ezáltal kétségtelenül náluk marad a gyermek. A válások, illetve az egyik szülő halálesete következtében gyakori a gyermek elidegenedése attól a családtól, amellyel a gyerek nem él együtt. Ez is motiválhatja Nóra félelmét, hogy a jóslat és a rontás valós.

Nóra idővel kissé felépült, és ezt a pap miséinek tulajdonították, amelyeknek a pap fogalmai szerint a csináltatást semlegesítő hatásuk volt. Hátlából, vagy a terápia folytatásaképpen ugyanaz a két családtag, és most már Nóra is, újra felkeresték a papot. Az újabb látogatás alkalmával Nóra személyesen is meggyőződhetett a pap rendkívüli képességeiről, ami nyilván megerősítette a segítségébe vetett hitében.

N: ... *azután, hogy beléptem hozzája. Pedig aznap nem szívtam egy szivarat se, és a ruhámon se érezhetett a szivarfüst, de amikor beléptem, az vót az első kérdése: „Nora, ce țigări fumezi?”* [Nóra, milyen cigarettát szívsz?] *Azt mondja: „Și cît fumezi la o zi?”* [Mennyit szívsz naponta?]

R²⁷⁰: *Azt mondja, fumezi, azt mondja, cum apuci...*

N: *Cum apuci, azt mondja, de orice fel de țigări.* [Olyant cigarettát szívsz, amilyent érsz, mindenfélét.] *S úgy is vót. S azt mondta nekem, hogy 34-35 éves koromba – vei suferi de un ulcer duodenal.*

²⁷⁰ Rózsa, Nóra három évvel fiatalabb húga.

T: *Az mit jelent?*

N: *Gyomorfehély. Azt mondja: problémád van a vérkeringésedde, a hátgerincdedde, azt mondja, problémáid lesznek a lábaidda, azt mondja, nagyon sokat fogod fájtatni a lábaidat. [...] Nem, nem azt mondta, hogy férjhez fogok menni! Azt mondta, hogy nagyon boldog leszek egy kétgyermekes férfíve, barna férfíve, de öregebb mint én, sokka. Ez még egyelőre nem következett be. [ezt elég csendesen mondja]*

A találkozás és a beszélgetés személyes jellege nagyon kielégítő volt. A pap jóslása által pozitív jövőképet vetített Nóra elé: arról beszélt neki, hogy válása után kivel lesz boldog, hogy milyen betegségektől fog szenvedni jóval későbbi életkorokban. Tekintettel arra, hogy a családtagok és a fiatalasszony rákbetegsége gyanakodtak, mert *az orvosok nem kapták a baját*, és ilyenkor ez az egyik alternatíva a rontás gyanúja mellett, ez egy nagyon pozitív fejlemény, hiszen reménnyel töltötte el, hogy élni fog, új családja lesz.

Nórára és családtagjaira rendkívüli hatással volt a pappal való találkozás, a beszélgetés és a divináció (amely nem kérésre történt). A hatás tényezői közt bizonyára számba kell vennünk mindazt, amit a papról és általában a papi, egyházi, vallásos gyógyításról, a csodákról hallottak. Ilyen esetekben mindig fontos a zarándoklás a távoli szent helyre, az áldozat, amit adományként fizettek (de maga az útra költött pénz is áldozatként fogható fel egy ilyen szegény család esetében). A gyógyulás folyamatában segítenek a megszentelt ruha és élelem. Nagyon sokat jelent, hogy az egész családdal foglalkozik a gyógyító, nem csupán a beteggel, hiszen a Nóra gondja nem csupán őt, de az egész családot érinti. A pap esetében ugyanakkor egy olyan gyógyítóval találkozik Nóra, aki a kórházi orvosokkal szemben a beteggel is mint egy egészszel foglalkozik: nem csupán a pillanatnyi állapotával, hanem az egész élettörténetével, a jövőre való kitekintéssel, sőt az életmódjával is. Itt a gyógyítóval való találkozás egy megtisztelő és meghatározó esemény. A pap tanácsainak éppen ezért nagyobb esélyük van arra, hogy meghallgatásra leljenek, mint az orvos ugyanolyan hasznos, de a beteg számára kevésbé releváns módon előadott tanácsainak.

Favret-Saada tanulmányával (1988) összevetve elmondható, hogy itt is egy fiatal indulásáról van szó. A más faluba és új családhoz költözött, a családba és a másfajta, gazdálkodással járó életmódba nehezen integrálódó meny megbetegedik, és hosszasan eltartó, orvosilag kezelhetetlen betegségét rontásnak tulajdonítja. A rontó személy megjelölésében, akárcsak Bocage-ban (Favret-Saada 1980), ezúttal is szerepe van egy külső személynek: a jósnőnek. Emellett azonban a falubeli asszonyok közt is akad olyan, aki saját élményei-

vel bizonygatja, hogy az anyós egy boszorkány. Kluckhohn, valamint Argyrou gondolatára visszautalva (Kluckhohn 1970, Argyrou 1993: 256) itt is elmondható, hogy Nóra betegségére egy nagyon előnyös magyarázatot talál. Az anyós rontásaival magyarázza betegségét, de az anyóssal való viszony rosszaságának tulajdonítja az utalások szintjén a házasságuk problémáit is. Végezetül Kleinmanra (1980) utalva elmondhatjuk, hogy a beteg és családja itt is párhuzamos orvoslási rendszerekben keresi a gyógyulás lehetőségét, és minden rendszeren belül megpróbálkoznak minden adódó lehetőséggel. Több orvost, több papot kerestek fel (kuruzslót azért nem, mert többről nem tudtak). A román pap, akárcsak a Kleinman könyvéből megismerhető sámánok, jó helyzetkezelő képességekkel rendelkeznek, és felismerve a problémák tágabb jelentőségét, nem csupán a beteggel, hanem az egész családdal foglalkozik.

**„Megette a lelkemet és az idegeimet”:
testvérek egy udvarban**

Család és életkörülmények

Ez az esettanulmány két öreg lánytestvér, Sánta Rózsa és Sánta Bözsi viszonyáról fog szólni. Többször is elbeszélgettem Sánta Rózsával, és testvérét is ismerem. Falubeliekkel is beszéltem róluk. A tanulmányhoz másoktól származó információkat is felhasználtam, de alapjában véve a Rózsa nénivel folytatott beszélgetésekből indultam ki.

Sánta Rózsa nyolevanegy éves, testvére valamivel fiatalabb. Egy telken élnek, két roskadozó házban. Ilyen házban a faluban rajtuk kívül már senki sem él. Már a szüleik generációjában is nagyon szegényesnek számított. Rózsa néni a telek hátsó részén, a kisebbik és rosszabb állapotban levő házban lakik, nála még a szél is befűtyül a megrepedt falon. Bözsi néni az út melletti házban lakik, ami nagyobb és jobb állapotban van.

A házak a Főúttal párhuzamos második mellékutcában vannak a Kolóniában, egy zsidó földbirtokos béreseinek épült házsorban²⁷¹. Valószínűleg a szüleik a többi betelepített béressel egyszerre kerültek ide.

²⁷¹ Az első utcában magyarok és románok laktak, a másodikban, ahol az öregaszonyok is laknak, cigányok laktak. Ezt cigánysorként tartották számon. Ma már laknak itt románok is, leginkább havasi származásúak, de még mindig van néhány cigány család (őket Rózsa néni is cigánynak tartja).

Az öregasszonyokat a faluban cigánynak tartják. Bár az is megtörténhetne, hogy a szegénységük miatt bélyegezzék meg őket (hiszen nyilvánvalóan lenézik a faluban a cigányokat), itt azt hiszem, többről van szó. Egyrészt Rózsa néni férje cigány volt (ő is annak tartotta magát, és felesége is őt), másrészt valószínűleg az életmódjuk is befolyásolja az etnikai kategorizációt. Sohasem törekedtek felhalmozásra, házépítésre, nem volt állandó munkahelyük, rokkantsági nyugdíjat kapnak²⁷² (amit az egészségi állapotuk tulajdonképpen nem magyaráz, és életkoruknál fogva már régen nyugdíjasok kellene legyenek), de az összeg annyira alacsony²⁷³, hogy tulajdonképpen alamizsnából élnek meg. Kanalas Gusztáv, a Rózsa néni férje elég siralmasan hegedült, de együtt muzsikált a velük egy utcában lakó cigány zenészekkel²⁷⁴. Azt hiszem, a felsorolt tényezők szintén közelítették őket a cigányokról alkotott sztereotip elképzeléshez.

Az érdekesség az, hogy az öregasszonyok magukat (a falubeliek véleményével ellentétben) magyarnak tartják, és Rózsa néni azt mondja, hogy az apjuk torockói volt²⁷⁵. A falu nagy gazdáit mint unokatestvéreit emlegeti, és azt állítja, hogy férjének barátai voltak a gazdalegények. Az alábbi idézetben a hajdani faluképre is történik utalás, és arról is megtudhatunk valamit, hogy milyen módon jutottak alkalmi keresethez:

R: *Kicsi Elemér barát volt vele, s Gál Anti!*

T: *Ezek az utcák megvoltak akkor, mikor maga kicsi volt?*

R: *Meg. Megvót ez a két utca, de az utca végítő, búza vót, gabona vót! S a falu végin, ahol vannak a házak, ott volt egy nagy rét²⁷⁶! S ahol van az országút, az egy nagy rét vót! Aztán oda mentünk sóskát szedni... Aztán mentünk sóskát szedni, vittük a piacra! Hásztán [...] Mentünk ki a Létomra kicsi mezei salátáért...*

T: *S tehenük volt?*

²⁷² T: *S a testvére mivel foglalkozik, mit csinál?*

R: *Há van ez a kis nyugdíj, ez a hándikápat, azan él. Minden hónapba kapja, ő is, én is. Aztán egy kis olajat, egy kis kenyeret, amit lehet, ott né. Csináltam az este kicsi gulyást, öt pityókából, aztán azt ettem az este, máma is, itt né.*

²⁷³ R: *500, volt 450, aztán most má 500-at adtak, aztán nem tudam, mikó... Összehasonlítási alapul talán annyit, hogy az akkori minimálbér kb. 1 200 000 lej volt.*

²⁷⁴ Ünnepeken sorba látogatta a falu népét és némi jutalom reményében zenélt nekik.

²⁷⁵ Lánykori családnevük megtalálható Jankó János monográfiájában az ősi torockói családok jegyzékében, magyar származásuk tehát egyáltalán nem kizárt.

²⁷⁶ Abban a korban nem csupán a lakosság száma volt jóval kevesebb (nagyvonalakban a mainak a fele), hanem a falu is kisebb volt, kevesebb ház volt benne. Azóta minden irányban terjeszkedett, és a hajdani zöld területeken, réteken, berkekben most házak vannak.

R: *Nem vót. Ló, szekér vót, aztán ment édesapám édesanyámma Enyedre a vásárba, aztán mentek Torockóra... Édesapám torockói vót. Há, Kövesi Samukáva első unokatestvér vót, Vásárhelyi Mártonnal második unokatestvér vót, mind a Vásárhelyi családta rokon vót. Még Kádárral is talán... Kádárral is... Nem tudam, még melyik, Nagy Miklósékka, nem tudam, melyikke... Mind ezekke, az Kövesi családakka... Há csak én vótam [...], há megett édesanyám is, a sok hűlés, a sok emelés, a sok szomorúság... Hásztán nekem, a szívemme is van baj... amég veszekedik, nem...*

A szóban forgó családokban rákérdeztem a rokonságra, de úgy jártam, mint amikor Nagy András bácsit megkérdeztem, hogy igaz-e, hogy Vári Annának mondta, hogy találkozott a prikuliccsal: vagyis meg voltak botránkozva, és közölték, hogy természetesen nem. Az említett legényekkel való barátság pedig tulajdonképpen abban állt, hogy az öreg cigányok zenéltek nekik a táncban, és különbnél különb mókákat követtek el velük.²⁷⁷

Amint azt már az eddigiekből is sejteni lehetett, Rózsa néniék társadalmi státusza a faluban nagyon alacsony. Nincs semmilyen földtulajdonuk, a tenyérnyi kertjüktől eltekintve. Rózsa néni gazdasága néhány tyúkból és csirkéből áll. Tekintve nagy szegénységét, a tyúk fontos tulajdon.

Rózsa néni fiatal korában egy havasi helységben, Szolcsván lakott albérletben. 1952-ben ment oda, 1954-ben összeházasodott a járai származású Kanalas Gusztávval, és 1958-ban visszaköltöztek a szülőfaluba, Hagymásra, a szülői házba. Későn, 35 évesen ment férjhez, és harminc évig éltek együtt. A férje 15-16 éve meghalt, elütötte egy autó a falubeli vendéglő előtt. Gyermeük nem lett, három terhességet veszített el Rózsa néni²⁷⁸. Erről nagyon szomorúan mesél. Úgy gondolja, hogy a megfázás és az emelés, a nehéz fizikai munka okozta a vetélést. A megfázás gyermekkorából eredő probléma, úgy gondolja, hogy emiatt fáj a veséje, a lába, de azt mondta, hogy valószínűleg ebből kifolyólag nem tudta kihordani a terhességeket sem²⁷⁹.

²⁷⁷ Az egyik cigány családtól a kályhát éjjel kivitték a „strekkekhez“ (a vasút mellé, vö. német *Strecke*).

²⁷⁸ R: *Hát mondanám e', hogy állapotos vótam. És, meghültem.*

²⁷⁹ R: *Hásztán, kicsi koromba, mind mezítláb jártunk iskolába, itt, ott. Aztán mind fáj a vesénk, fáj a lábunk, fáj itt, fáj ott. Na, így maradtam! Ő a második öregasszony, aki öregkori lábfájását a gyermekkori megfázásból eredezteti (vö. Pop Maria néni). Mindkét asszony esetében nagy fájdalomról van szó, és nagyon korlátozza mozgásképeességüket. Magyar öregasszonyoktól hasonlóan lábfájás esetén azt hallottam, hogy a *reoma* (reuma) kínozza őket.*

A Szolcsván töltött időre, a havasi emberekre nosztalgiaival gondol vissza. Úgy gondolja, ha ott maradt volna, ma jobb háza volna²⁸⁰ és több segítséget kapna. Szolcsván nagyon jól érezte magát, és azt meséli, hogy őt is nagyon szerették ott, szerették a természetét, a temperamentumát, várták a látogatását, s ha nem ment, hiányolták:

R: *Szerettem a léhaságot, szerettem a táncot, a zenét! Na. Aztán mindig szerettek az emberek is, szerették, mindegyik, kedveltek. Má alig várták, hogy menjek! Volt egy öregasszan, há azt mondja: „Na, azt hittem, hogy máma nem jössz!” Kiabált:” Na, gyere má, gyere!” Aztán, adatt nekem disznóhúst, adatt tejet, ezt-azt, na, mindég jókedve néztek, és alig várták, hogy lássanak! Menjek.*

Amíg volt rá lehetősége (megengedte az egészsége), feljárt Szolcsvára ismerőseihez, akik élelemmel segítették. Legutóbbi látogatása beszélgetésünk előtt öt-hat évvel, húsvétban volt²⁸¹. Megfigyelhetjük, hogy a látogatások elbeszélésében a kapott ajándékok felsorolása mindig fontos elem, és amíg ő csupán a társaságot nyújtotta az ismerősök számára, azok bőségesen elláták élelemmel²⁸².

R: *Öt éve. Öt-hat éve, ilyenformán, má má kezd fájni a lábam, má má nem... háram, négy éve lesz húsvétba, amióta nem mentem arra többet²⁸³.*

T: *Szolcsvára?*

R: *Szolcsvára.*

T: *De miért jár oda fel? Van valaki ismerőse, vagy rokona?*

R: *Van, jobb mind a testvérem, jó emberek, jó akaratú emberek, sajnáló emberek, jobb – jó lelkű... azt mondam. Mindig segítettek egy kicsi eve-ava, pulickalisztet, tejet, túró, szalonnát, tojást, húst, amit, melyik mit tudatt adni, aztán adatt. Jöttem, hogy tartattam ezt a lélekemésztőt!*

²⁸⁰ R: *Igen. De ha má ottmaradtam vóna, nekem adták vóna azt a lakást!* Érdemes felfigyelni arra, hogy nem azt gondolja, hogy építhettek volna maguknak, hanem hogy adományként megkapták volna azt a házat, amiben albérlők voltak.

²⁸¹ Ekkor utazás közben a vonaton megszállottakat látott, akiket Podságára vitte a paphoz ördögűző misére. A látvány őt is elborzasztotta (általában ezt mondják a szemtanúk), és azt mondta, hogy ő nem is menne Podságára, mert a szíve gyenge, nem bírja az ilyesmit.

²⁸² Beszédmódjára jellemző, hogy a partnert megpróbálja meghatni, megnyerni, lehetséges szponzort keres. Rám is megpróbált alaposan hatni annak érdekében, hogy segítsék rajta anyagilag, emellett egy Budapesten élő testvérét is meg kellett keresnem, akiről már régen semmit sem tudott, fel kellett derítenem számára, hogy él-e még. Ezt meg is tettem. A Józsefvárosban, a Práter utcában rátaláltam hajdani lakására. Már két éve meghalt, de Rózsa néni nagyon hálás volt, hogy utánajártam. Ő az 1970-es években látta utoljára, amikor Pesten járt.

²⁸³ Később elmeséli, hogy az ismerősei egyszer még felkeresték, és akkor is hoztak neki ezt-azt.

Rózsa néninek a házassága sem volt sikeres. A férje iszákos volt, sokat emésztette²⁸⁴. De emellett a testvérével, Bözsi nénivel sem volt jó viszonyban: mindketten „megették a lelkét és az idegeit”²⁸⁵. Ezért is bánja, hogy hazajött Szolcsváról, mert rossz viszonyok között kellett leélje az életét (testvérével már 45 éve egy udvarban lakik, és sohasem voltak békességben egymással)²⁸⁶.

R: *De mind óhajtottam, hazajöttem – hazajöttem, hogy egyen meg, mindenféleképpen! Irigy. Olyan egy piszkos, hogy ki nem lehet mondani, Tündike! Úgy megette az idegeimet!*

T: *De fiatal korától ilyen volt?*

R: *Ez 45-46 éve, amióta eszi a lelkemet, Tündike!*

T: *Amióta itt van?*

R: *Igen, igen.*

²⁸⁴ Más is akadt volna, aki feleségül vegye, de neki nem kellett, helyette Guszti bácsit választotta: R: *Vót egy férfi, e akart venni. Én nem szerettem, me karika lábú volt. [kacagja] Vót mestersége, pékség, péksége vót. Nem szerettem, na. Nem, ne. Inkább, Guszti, né, megette a lelkemet és az idegeimet, mind ez – ez a kettő. S aztán én most má porrá vagyok, az idegeimmel. Így vagyok, na.*

²⁸⁵ Vö: Pócs 2001c: 178: „A testbe hatoló *possessio* több változata van jelen a közép-kelet-európai boszorkányhiedelmekben. Jellegetes kelet-európai jelenség az, amikor a testbe jutó boszorkány belülről megeszi áldozatát, vagy legalábbis áldozata szívét. Román adatok például világosan arról beszélnek, hogy a beteget belülről pusztító betegségedémon mintájára a strigoi fizikailag elemeszi a beteget [...]. A magyar boszorkány rontására is sztereotíp kifejezés a »megeszi« anélkül, hogy e kifejezésnek bármely érzékelhető hiedelemtartalma lenne.” Vö. Muşlea–Bîrlea 1970: 264: a holt *strigoioi* megeszik (kirágják) a rokonok, gyermekek, emberek, állatok szívét. Élő *strigoinál* ilyesmiről nincs adat. Kannibalisztikus kifejezésekkel például Blumék is találkoztak az általuk kutatott görög falvakban („megesszük egymást”), ezeket azonban legalább annyira nem kell szó szerint érteni, mint a magyar nyelvhasználatban: ”Although at some deep level of the psyche such cannibalistic words may in fact reflect a desire both to destroy the persons envied and to incorporate what is admired [...], the daily use of these expressions is more superficial and indicates only jealousy and hostility.” (Blum R.–Blum E. 1965: 128). A *szívevés* motívumáról egy homoki boszorkányper kapcsán lásd Voigt 1991–1992: 215–242.

²⁸⁶ Amikor nem a szolcsvaiakkal való ideális viszonyának az elmesélése a célja, akkor negatívumokat is említ velük kapcsolatban. Szavaiban végsősoron ugyanaz a sztereotípiája jelenik meg, amit a dolgozat során már többször említettem: hogy a havasiak csináltatnak. (Azért beszél románul, mert egy román szomszédasszony is jelen van.) R: *Apăi sînt surorile şii pã la munte, care unu face di pã ăstalantu, sã – sã nu mai trãiascã, sã moarã şii – sã facã. Am vãzut acuma, cîtã vreme am umblat acolo... Na. Egyik eszi meg a másikat. Csinãlã meg, hogy dögöljen meg, hogy essék az ágyanak... S a leánya is, olyan ... csak happat csinãl, mind kukkat szökik! Na. Ninesen itt a... a Havasan ott valahol meg tudnãk mondani, hogy csinãljãk a sok rossz csinãlmãnyakat! [Hãt aztãn vannak a havason is nõverek, akik, egyik megcsinãltãtja a másikat, hogy – hogy ne ãljen tovãbb, hogy haljon meg, és – hogy csinãlja. Lãttãm most mãr, ameddig ott jãrtãm...]*

T: *S amikor még élt a férje, akkor is?*

R: *Igen, igen, akkor is. Harminc évet éltem vele [mármint a férjével] – 45 vagy 46 éve, amióta eszi az idegeimet.*

T: *Itt laktak egymás mellett?*

R: *Igen, igen.*

Az öregség, a betegség, a szegénység és az egyedüllét Rózsa néni helyzetét nagyon siralmassá teszi. (De testvére sincs sokkal jobb helyzetben, csupán egy kicsit jobb erőben, és láttuk már, jobb házban.) Rózsa néni megélhetésében sokat számít a szomszédokkal és a falubeli katolikus közösséggel való viszony. A szomszédok körében nem csupán társas igényeit elégítheti ki, de azoktól, akikkel jó viszonyban van, és akik sajnálják, segítséget is kap. Ez ugyancsak élelem. De az sem elhanyagolható, hogy a hideg téli napokon, ha beül valakihez beszélgetni, közben melegben lehet, és otthon sem fogy a tüzelőfa.

A helybéli katolikusok kevesen vannak, és köztük is néhány család tagjai rendszeres templombajárók. Egy gazda család leszármazottja, és ma is elég jómódúnak számító középkorú asszony gyakran felkeresi Rózsa nénit, és élelmet visz neki (nem kis mennyiséget, zsákkal, nagy zacskókkal, például hagymát, krumplit, leveszöldséget). Emellett ő kezeli Rózsa néni megtakarított pénzét²⁸⁷ (bankba teszi, ha szüksége van rá, kiveszi neki a kamatot stb.). Néha be is vásárol neki a városi piacon (például dinnyét is rendelt egyszer). Láthatjuk, hogy a körülményekhez képest Rózsa néni tűrhetően megél.

Mindkét öregasszony római katolikus vallású. Csak Rózsa néni járt templomba, amíg járni tudott, rendszeresen elment. Néha még mostanában is elbotorkál a templomig. De vallásosságát otthon is gyakorolja: imádkozik, könyörög másokért is. A katolikus pap rendszeresen meglátogatja, amióta nem tud térdelni, ülve gyónik.

T: *Így fogadta a gyónásra?*

R: [kacag] *Igen, igen. Azt mondtam, gyónást akarok. S aztán a lábamra – úgyse tudnék má letérgyelni, nem tudak, aztán lában gyóntam.*

²⁸⁷ 2003 nyarán Rózsa néninek 6 millió leje volt a bankban (kb. 180 dollár, nyolc-tíz nyugdíj összege). Nyilván temetéséről igyekezik gondoskodni, mint általában a falubeli öregek, de ha megengedheti magának a banki letétet, azt jelenti, hogy meg tud élni anélkül is. Az említett családban, annak ellenére, hogy segítenek rajta, úgy vélik, hogy Rózsa néni nagyon elvárja a rendszeres segítséget, és tulajdonképpen a testvérével nincs is összeveszve. Mindkettőjüknek megvan a maga támogatói köre, akikkel „sajnáltatják magukat”. Rózsa néni mindenesetre elég sikeres lehet a „sajnáltatásban”, hiszen például 2001 januárjában 68 töltött káposztát evett – azt mesélte nekem, és mind ajándékba kapta a szomszédoktól.

S aztán, mondjan e' két Miatyánkat, s aztán ement, s e'mondtam. Mikor ötöt, mikor kettőt, s aztán emondam. S aztán emondak két Miatyánkat, emondak húsz, huszonöt Üdvözetet, aztán emondak megint a betegeké vagy két Miatyánkat. Aztán emagyaráztam, milyen testvérem van, ezeket. Aztán mindig hívtam s [...]. Hásztán olyan beteg vagyak, de azé el-megyek. Há, nekifogak, s mejek, mejek. Há, nem tudam húzni a lábamat, s akkó megfogam a kertet, amejik Kövesi Béla mellett van. Há odaakad a kicsiujjam, hogy törjék le! [kacag] Na aztán, mondam, drága Jóistenem, hátha eltörök az ujjam is, má nem elég, hogy fáj a lábam! Na, aztán – na. Aztán mind mejek, s mind magyarázok az úton, mondok, a Jóistent imádom, hogy ne hagyjon el, s ne [...]. Mikó le is fekszek.

A román papot is mindig behívja házszentelni újév után, amikor arra jár. Konfliktusaik, haragjuk nyílt titok a pap előtt is. Bözsi nénit a katolikus pap sohasem látta a templomban, szová is tette náluk jártában. A román pappal tart kapcsolatot, de erre egész más okoknál fogva van szüksége. Csináltatásai miatt a ház a tisztátalan uralma alá került, szökik az asztal, az asztról a szeg, kimegy az udvarra²⁸⁸. Rózsa néni szerint a szomszédok előtt is beis-merte a testvére, hogy csinálta a boszorkonyákat, és a román papot elhívta, hogy szentelje ki a házat. A pap a házszentelő misét a békülés feltételéhez kötötte, de Bözsi néni nem akar békülni.

R: *Azt mondta, hogy hiába mejek siránkozni a faluba, me nem akar megbékülni!*

T: *Hát na...*

R: *Nem. Nem akar. „Nem kellesz! Nem! Nem akarak!” S akkor én itt né siránkázak, hogy nincs kivel megbéküljünk, s bánt, a sors.*

R: *Hallottam, hogy szereti csinálni a csinálmányokat! Mind Ferenc Miska, hogy verte a fakalánnya a kemence ajtóját, hol, s hazajött a leánya. „Gyere haza!” S másnap jött is a leány! Jött. Kiábálnak éccaka, mind a lüdercek, mind ez is né, éccaka, nem tudam, miket kiábál²⁸⁹!*

T: *Igen?*

R: *Igen. Kiábál, mind akinek nincs a... Há ha – ha abba uralkadik! A Jóistent nem szereti. Aztán most vót a katolikus pap, aztán azt mondta: Há, itt vagyok, azt mondja a katolikus pap, azt mondja: „öt éve, de nem láttam egysze se a templomba!” Aztán nekikezdet: – Hã-hã-hã! – sírni, a*

²⁸⁸ Vö. A Gyógyító, jós, boszorkány: egy komplex népi specialista című esettanulmányban az öngyilkos házánál voltak hasonló jelenségek.

²⁸⁹ A szerelmi varázslásnak is része volt, hogy kiabál éjszaka.

aztán *ava* maradatt. Akkor – ma egy hete járt a román pap, akkor neki-kezdett hazudni, fűt-fát rólam, aztán fe'idegesít.

T: *Maga hallotta?*

R: *Persze! Hásztán, megmondta a pap, hogy mé nem békülek meg? Há – mondam – há én vagyok a hibás? Há nem én vagyok a hibás! Ó a hibás! Ó nem szeret megbékülni s beszélni! „Nem ity akarok! Nem ity akarok! Nem ke'!” Nem, há, ha nem ke', de a Jóistennek nem ke' a hamis ember! Nem ke' a hamis ember!*

T: *A román pap is jön ide magukhoz?*

R: *Igen, hogy...*

T: *Házszenelni?*

R: *Igen, ha béhija'. Ha béhija. Ha béhija. Há – csinálta a boszkonyákat. Ó mondta az ő szájával, mondta a szomszédaknak, s mindenkinek! Hogy a szeg – szökett az asztal, s hogy az asztalról nem tudam, hová szökett a szeg! S akkó kijutatt a szeg az udvarra – mit tudam, miket, s hogy. S akkó e'hívta a román papat – szóva', ement a paphaz, s azt mondja, hogy jöjen, csináljan szógálatat, misét a házba. S azt mondja a pap: „jövek, ha megbékülsz! Ha nem békülsz meg, nem jövek!” S aztán ejött egy este, nyári – nyár vót, ejöttek, hogy ... „Ha megbékülsz, azt mondja a pap, eljövek, misét, azt mondja, ha nem békülsz meg, nem jövek!”*

Rózsa néni viszonyaiban nagyon fontos szerepe van annak, hogy ő istenhívő ember és jó katolikus, aki mindig templomba járt, és a vallásos életet azóta sem hanyagolja el, amióta nehezen tud járni. Ez nem csupán azért fontos, mert mindezek a falu népe számára általában értékes tulajdonságok, hanem azért is, mert testvérével szemben határozza meg magát ilyennek.

Az eddigiekből az derült ki, hogy Rózsa néni testvérével egy telken élte le az életét, és a viszonyukat kimondottan rossznak tartja. Magyarázatként azt hozta fel, hogy irígy rá, hogy *mért él, mért szuszog*, hogy irigyli a *majarságját* (a tyúkjait és csirkéit)²⁹⁰, és azt állítja, hogy „tartja őt” a telkén és a házában (ami egyébként közös örökségük). A következő részben arról lesz szó, hogy mivel vádolja testvérét Bözsi néni.

²⁹⁰ R: *Irígy, hogy mé van majarságam, mé szuszagak, mé élek... Azt mondja, tart ingemet a házza s udvarra. Na figyeljen ide, Tündikém...*

Parázna, tolvaj és boszorkány

Tuttok-e falutokban nyilvánvaló gyilkost, paráznát, orrot, tolvajt, házégetőt, orgazdát, hamis hűtőt [...], bűjös-bájos boszorkánt, méhlopót, kongatyúlopót, házásót, hamis mértékkel élőt, apjára- anyjára ki támadott vagy szitta s taszigálta volna [...]? Latrot ki lappangtatott a házánál? (Kiss–Pál-Antal 2002: 366)

A két öregasszony életútja egymástól merőben eltér. Rózsa néni férjhez ment, ha későn is, és férjével hűségben együtt élt annak ellenére, hogy a házasságból sok öröme nem volt, sőt, holta után meg is siratta a *drága jó embert* (akiről ugyanakkor azt is mondja, hogy „megette a lelkét és az idegeit” – akárcsak Bözsi néni). Bözsi néni soha nem ment férjhez. Valamikor régen volt „egy öregje”, vagyis egy nála jóval idősebb élettársa, aki nála lakott²⁹¹. Aztán, amikor az öreg meghalt, Bözsi néni *kuplerájt csinált a házából, idehozta a sok férfiakat*. De el is ment időnként otthonról, és országvilág szeretője volt. Aztán szánalmas állapotban tért haza. Rózsa néni ekkor befogadta és ápolásba vette, gondoskodott róla: megfürösztötte, kimosta és fertőtlenítette a ruháit, megszabadította a tetvektől.

R: *Na, s aztán így, hogy mikor rosszba vót a bágábontakka’, akkó szaladott hozzám, akkó én helyet adtam neki, s mind úgy vót, né. Így vótak. De rosszat nem csináltam.*

R: *Igen. Fe’vettem az utakró – olyan piszkas vót, édes lelkem, nem tudam kimondani! Mind hányódatt, erre-arra, mind hányódatt, aztán megtelt tetűve’, alapasan... Aztán mucskas vót. Aztán lemostam, a ruhákat róla, kifőztem, kifésültem, hát nem lehet kimondani! Legyen az én javamra, amit tettem veled! Azután – ki vót ő! A – feötöztettem s tisztába tettem! Így vót, na. Így vót aztán, így, hogy ement világgá..*

Fájdalmára, testvérétől cserében nem kapott szeretetet és hálát. Ehelyett ellensége: folyton meglopja (hol pénzét, hol tyúkjait, hol a tűzifáját) és halálra akarja őt csináltatni. Ennek érdekében ellopja az udvarra szellőzni

²⁹¹ R: *Volt egy öregje, volt egy öregember... aztán az is, jaj! Há nem tudatt mosni, nem is lehet kimondani, Tündikém! Aztán, egy időre aztán meghalt az öreg, aztán kezdte a kuplerájt csinálni...*

T: *Itt?*

R: *Csinált nyóc... összeszedte a sok férfiakat.*

T: *Ide haza?*

R: *Ide haza. Megtötette a házat, aztán azután csúfoltak veled. Aztán...*

kitett ruháját és főleg alsóneműjét, hogy felhasználhassa a csináltatáshoz. Rossz szándékával már felkereste a szomszéd város minden ortodox papját (legalábbis Rózsa néni szerint). Volt, amikor fültnú mesélte el, hogyan sikerült a pappal való tranzakciója: a pap nem vállalta, hogy az ő bűnét a saját lelkére vegye. Rózsa néni elégedetten mondja, hogy a csináltatások nem fogtak rajta, mert nem „hibás”²⁹².

R: *Hát ... csinál má – ha kiteszem a ruhákat az ágybó, hogy szellőzzék, lopja e a gunyáimat. Lopja e a bugyigót, vagy visz e valami ruhát. Ava' aztán kimenyen, hogy pakoljan e' vellek!*

T: *De hogy? Ő csinálja?*

R: *Ő, ő, ő. Na...*

T: *Há de honnan tud ő ilyesmiket? Hol tanulta?*

R: *Há... valakitő... mit tudam én, kitő tanulta!*

T: *Fiatal korába?*

R: *Fiatal korába. Fiatal korába.*

T: *S má azóta csinálja?*

R: *Aztán ement a papakhaz is, hogy tegyen el a lábam alól, ement a román paphaz.*

T: *Hova? Ide a faluba?*

R: *Ide a faluba is, Tordára is. Aztán, ha nem vótam hibás... nem fogatt meg. Azt mondják, hogy aztán.... vót ez a Trocski Piri, ha esmerted, a is csinálta a sok rosszakat, a boszkonyákat...*

T: *Itt a faluba volt, egy asszony?*

R: *Itt, itt a Kolóniába, a Kolónia végén.*

T: *Magyar?*

R: *Há cigánné vót.[...]*

T: *S a román paphoz miért járnak?*

R: *Azt mondta, hogy elment egy asszony [...] mutassa meg a pap, hogy ki lopta e a húsát, annak a cigánnének. Azt mondja ez: „én is, domnu pãrinte,*

²⁹² Itt nem igazságszolgáltatásról van szó, hanem arról a hiedelemről, hogy az erős hitű bűntelen embert nem fogja meg a csináltatás. Vö. T: *S ezek a boszkonyák mire valók?*

R: *Há valami, hogy – sikerüljen... Hogy sikerüljen. Házasságba, há valami, mit tudam én, a házba hogy mi legyen, na.*

T: *Csak jóra?*

R: *Igen.*

T: *Rosszra nem?*

R: *Rosszra is. Rosszra is. Jóra is, rosszra is. De – az nem tart, Tündikém. Az nem tart. Az ilyen boszkonyákat nem szereti a Jóisten. Vö. Soós 2002: 116: „Aki erősen hisz Istenbe, aszt nem lehet megrontani.” (Az idézet egy baptista prédikátortól származik.)*

*și io, pã sora-mea*²⁹³... *Azt mondja az a cigány: „a testvére, domnu pãrinte, îi sora”... Azt mondja, „há hogy vegyem én a maga bűneit az én lelkemre, én magamra, hogy vegyem?” Aztán nem sikerült. Akkáhová ment, me nem sikerült, az ő terve. Ne is sikerüljen! Má csak a hamisságot s a hazugságot csinálja! Életin keresztül...*

Bözsi néni nem csupán kurválkodott, lopott és csináltatással a Rózsa néni életére tört, de ifjabb korában szerelmi varázslással próbált magához vonzani férfiakat: patkót tett a tűzbe, és a kályhán egy lefedett fazékban körmöt, haját főzött, éjfélkor kiáltott a férfiért és akkor annak jönni kellett. A buzău-i katona, akiről szó van, hamar rájött, hogy varázslás áldozata, és rögvest cserbenhagyta Bözsi nénit.

R: *Igen. Ez, pláné, hogy csinálta – má vót egy ilyen bágábond*²⁹⁴ *Buzăuból neki, nem tudam miket csinált, má bétett egy lópatkót a kemen-cébe, s tizenkét órákó éccaka kezdte bizgetni a patkót, s fenn a leren volt egy csupor, egy fazék fedőve, abba főzte a haját, körmet... Aztat, aztán kiábált éccaka tizenkét órákó, a patkó. Muszáj vót, hogy jöjjön a férfi, ha akart, ha nem. Jött! Ha éccaka, ha nappa, kellett, hogy jöjjön.*

T: *A patkó kiabált?*

R: *Ő, a patkóval.*

T: *Ő a patkóval kiabált?*

R: *Igen, ő.*

T: *S aztán jött az a férfi?*

R: *Igen. Jött, jött.*

T: *S ezt maga látta?*

R: *Hát mondják aztán a ... a kerten keresztül jött a férfi, má bé vót zár-va a kapu, drótakka’, mit tudam én, mive’, s aztán bėjött. Mikó bėjött, azt mondja, há hogy jötté bé? Aztán csudája volt, e is ment a katana, ahogy bėjött, úgy el is ment. Na, így vót.*

T: *S még más ilyent is csinált, mint ez a patkóval?*

R: *Csinált! Csinál, hogy ne legyen házassága valakinek, ne tudjan kötődni úgy hozzája...*

Ha Rózsa néni testvérével szembeni vádjait szemügyre vesszük, azt láthatjuk, hogy tartalmazza a 18. századvégi aranyosszéki boszorkányperek tipikus

²⁹³ ... *atyám, én is, a testvéremre... Azt mondja az a cigány: a testvére, atyám, a testvére...*

²⁹⁴ Vö. román *vagabond*: csavargó.

vádegyüttesét: *tolvaj, parázna, bűvös-bájos boszorkány*²⁹⁵. A boszorkányság ebben az időben már nem volt elegendő vád a halálraítéltetéshez²⁹⁶, ezért a vádlott ellen más „szarvasbűnököt” is felhoztak. A boszorkányságot és a paráznaságot könnyű volt összekapcsolni, hiszen amellett, hogy mindkettő erkölcsi bűn, sokszor az elkövető személye is egybeesik (Kiss 1998: 22–23, 27). A korabeli boszorkánypereket és a védelem szemléletváltozását kutató Kiss András kolozsvári jogtörténész két híres perbefogottal kapcsolatban a következőket írja: „... a köztudatban egyaránt boszorkánynak és paráznának számító Báthory Anna és Török Kata szerelmi ügyeikben a korban szokásos bűvös-bájos praktikákhoz folyamodtak. Ez utóbbiak annyira elterjedtek a házasságon kívüli szerelmi kapcsolatok létrehozása, felfokozása érdekében, hogy ha egyáltalán ezek az ügyek bíró elé kerültek és a mások megrontása nem volt kellően bizonyított, ez nem is boszorkánysággal ítélték el a vádlottat, hanem esetleg étetésért vagy paráznaságért.” (Kiss 1998: 28)

Kiss Andrást még egy észrevételével kapcsolatban idézném: szerinte a házasság belső gondjaiból fakadó érzelmi pangás miatt szerelemre lobbant asszony, aki esetleg szerelmi varázslással is él, nem vehető össze a „katonákat követő, városokban, vásárokon paráználkodó ringyókkal” (Kiss 1998: 30). A falubeliek is különbséget tesznek a két kategória között. Ismertem egy vénlányt, akiről úgy tartották, hogy a katonák kijárnak hozzá a kaszárnyából. Azt mondták, hogy a *mindenki szeretője és hándikápat* (fogvatékos). Bözsi néniről a testvére (és nem csak) nemi erkölceit tekintve hasonlóképpen vélekedik. Fontos megjegyezni, hogy az öreg élettárrsal való együttélést még elfogadták, azt Rózsa néni is csak azért tartotta olyan rémesnek, mert nem tudott mosni, és nyilván nagyon szennyes ruhában járt. Az az időszak, amikor Bözsi néni *kuplerájt csinált a házából*, az öreg halála után következett. Ugyanekkor hányódott a világban, és *csúfokodtak vele* a férfiak.

A paráznaság („kurvaság”) nem csak a boszorkányperek korában, hanem ma is súlyos véték. Nagyon csökkentértékűnek számít az olyan nő, aki ilyen életmódot folytat. Jó házasságot már semmiképpen nem köthet, de bizonyos értelemben tisztátalannak is számít.

²⁹⁵ Vö. például „Aranyosszék pere a tolvajsággal, paráznasággal, boszorkánysággal vagy bűves-bájos kuruzslás mesterségének folytatásával vádolt, Kövenden lakó Koldus alias Kúdas Aniska ellen.” (Kiss–Pál–Antal 2002: 445)

²⁹⁶ Begyűrűzött a felvilágosult gondolkodás, a védőbeszédekben lépten-nyomon mellett érvelnek, hogy a boszorkányság nonszensz, a felperes *imaginatio*jának terméke. (vö. Kiss 2000: 21–24)

A lopást szintén súlyos bűnnek tekintik, de ez már egy bonyolultabb probléma. A szocializmus idején a „közös”-ből (kollektív gazdaságból, állami gazdaságból) való lopás elfogadhatónak számított (túlélési technikaként fogták fel, és egyesek úgyszólván a saját – elvett vagy beadott - földjükről loptak). A háztáji gazdaságból való lopás akkor is bűnnek számított, és a mai erkölcs szerint is bűn. És mivel ma már visszakerültek a földek is magántulajdonba, a földekről való lopás (termés ellopása) is súlyos vétkeknek számít. Mindkét fajta lopást úgy próbálják egyrészt „visszafordítani”, másrészt megbosszulni, hogy a román papoknál miséztetnek és böjtölnek, hogy az Isten tegyen igazságot, és büntesse meg a vétkest. A falubeliek szerint ez általában sikerrel jár, számos esetben visszahozzák az ellopott dolgot (legtöbbször ékszer), vagy betegség, szerencsétlenség sújtja a tettest.

A boszorkányság és a paráznaság olyan alapon kerülnek egymás mellé a vádakban, hogy erkölcsi vétkek. De a lopást is erkölcsi vétkeknek tekinthetjük. Ezen kívül pedig más közös tulajdonságuk is van, és itt újra utalnék Kari G. Telle (2003) gondolatára, miszerint a lopás és boszorkányság a határok ellenőrizhetetlen, rejtett áthágásával jár.

Rózsa néni még azzal vádolja testvérét, hogy uszítja ellene a szomszédokat. Gonosz pletykákat tulajdonít neki. Ez a módszer sikerrel járt: egy asszony megtámadta éjjel az ágyában és megverte.

R: *Na, aztán én megmondtam egy este a szomszédasszonynak, milyen hazugságot indít rólam, hogy mejen Bálintékhoz, mejen túl, mejen a másikhaz, hazudik rólam! Eve' engemet porrá teszen, Tündike, én nem bíram! Me má én porá vagyak menve!*

T: *Há de úgyse hiszik el!*

R: *Há megmondták nekem, azt mondta egy román ember, na ha nem békültek meg, a kertem mellé se álljatak! Még a kertem mellé se. Csinálta a boszkonnyát, csinálta a haragot, csinálta a nagy – primézsgyiákat²⁹⁷, ahogy mondja a román, mind csinálta, hogy ingemet verjenek meg. Volt az a Huba Samunak a felesége, felhúzta, hogy én velek bajlódtam! Én nem bajlódom vele, én nem bajlódtam eggye' se. Akkor ez eljött, s megvert, meg-ráncigált! Azon az éccaka azt hittem – vesződtem a halállal, hogy döglek meg itt! Döglek meg! Úgy felrázott, s úgy birakazatt – há nekem nem ke' az a birakazás, me én beteg vagyak! Na. Há nekem nem hiányzik ez. Na, ilyenek.*

²⁹⁷ Vö. román *primejdie*: veszély.

Rózsa néni testvére elleni vádja, úgy tűnik, a szájalom és a segítőkészség felkeltését szolgálja. Megélhetése jórészt a szomszédok és lelkesebb katolikus testvérei alamizsnáján alapul. A mások segítségét munkával már nem tudja meghálálni²⁹⁸, családja nincs. A vád az ő esetében legitimálja ellenséges érzéseit testvérével szemben, akit a társadalmi elvárások szerint szeretnie kellene. Érvei azt bizonygatják, hogy Bözsi néni erre érdemtelen: nem élt tisztességes életet (kuplerájt csinált a házból), természetfeletti eszközökkel vonzott magához férfiakat, támadja (mágiával) és meglopja saját testvérét, sőt a halálát kívánja. Hazugságokkal ellene hangolja a szomszédokat.

Lopás és bosszú

A két öregasszony viszonyáról, Rózsa néni vádjairól már elég sok szó esett. Rózsa néni testvére rontásai ellen csupán tisztaságával és imádkozással védekezik, és bízik benne, hogy az Isten megsegíti. Bözsi néni, aki a testvére elbeszélései szerint a mágia terén a szerelmi mágiának a szakértője (ebbéli tudományát mások is igénybe vették), ha Rózsa nénit meg akarta rontani, akkor a román papokhoz fordult segítségért. Rózsa néni szerint nem járt sikerrel, de olyan eset is volt, amikor a pap, megértve, hogy a testvére halálát kívánja, nem „segített” neki.

Román paphoz Rózsa néni is fordult mágikus szolgáltatásért, nem is egyszer. Mivel többször is megkárosították az évtizedek során (szomszédai és a testvére), maradék vagyonát (tyúkjait) elkótyavetélte, és az árával elindult, hogy beindítsa az isteni igazságszolgáltatás folyamatát. Egy szomszéd ember kíséretében felkeresett a városban egy ortodox papot, és három²⁹⁹ misét fizetett. Sikerral járt, az istenítélet bekövetkezett. Amikor elindult, csak gyanakodott, de a papi szolgálat következményeképpen megbizonyosodott róla, hogy kik voltak a bűnösök. Testvére lebetegedett, ágyba került, a szomszédasszony pedig *úgy csinált, mind a lovak*.

R: A pap csinál ...misét, hogy aki lop valakitő, kideríti, megmutatja, hogy ki az. Aki ellopta valakinek a dógait, kideríti. Igen. Nekem vót – ez vót 70-be – vót egy szomszéd itt né, fényes nappa fogta e majorságamat, mind kettősive. Nagy majorságakat... Hát, csak látam, hogy nincsen.

²⁹⁸ Annak a gazdacsaládnak, amelyikből való a rajta segítő asszony, Rózsa néni fiatalabb korában gyakran napszámosa volt.

²⁹⁹ A számoknak itt is mágikus jelentősége van. A „három” mise hatásosabb, mint az egy. De van olyan eset is, amikor egy betegért kilenc pap szolgál, vagy kilenc templomban szolgálnak stb.

Mentem valahová a faluba, vagy ...-ra. Háramma maradtam, s ementem, s eprédáltam azt a háram majarságot, és ementem ennek az embernek a sógoráva, a paphaz, a román paphaz, a kátédválháza, oda [...]. Igen, na, s akkor fizettünk háram szógálatat. Úgy csinált, mind a lovak, az az asszany, az illető. Mind a lovak, úgy nyerített, úgy csinált, mind ordikált a szájáva. Úgy kiabált, nem tudam, miket csinált. Aztán ez is az ágyba jutatt. Az ágyba jutatt, me ő is ellopta, nagy tyukaim vót, Tündikém, olyan nagy tyukaim vót, hogy borzasztó. Vót egy fekete tyukam, olyan sárga gallérral, ilyen tojásokat csinált, mind a nagy [mutatóujjam?]. Csak látam, hogy nincsen sehhol. Aztán megmutatta a Jóisten [...] Vót háramnégy éve, egy csorda csirkémet erendezett, akkor a nagy csórényakú kakasamat rendezte e, akkó fevágattam a fát, bétettem a tornánca, több feléné, evette, Tündikém... Akkó bėjött a házba, s kikutatatt a kasztenbő³⁰⁰, mind úgy né volt... Na, ilyen hiányakat csinált nekem. Ilyen betegséget, s ilyen nyomorúságot.

Az eset érdekessége, hogy ilyen hosszú idő múltán is ennyire részletesen beszámol arról, hogy a sárga gallérú fekete tyúkot lopta el a testvére, vagy a csirkéit, vagy a csóré nyakú kakasát. Ezek nem is volnának nagy károk, ha nem ebben a kontextusban történne, neki ugyanis ennél alig volt nagyobb az egész gazdasága. (A testvére pedig nyilván nem tartotta tovább a tőle ellopott állatot ugyanazon a telken, hanem megette. Amúgy sem tartott állatokat.)

A faluban a tyúk, csirke és egyéb apróbb háziállat ellopása miatti felháborodás nem egyedülálló. Mások is hasonlóképpen reagálnak az ilyen szomszédosági lopásra, még akkor is, ha viszonylag gazdag családról van szó. Hiszen itt nem csupán az állatok értékéről, a tartásukba fektetett pénzről vagy gabonáról és munkáról van szó, hanem a szomszédokkal szembeni alapvető bizalom megrendüléséről³⁰¹. A szomszédot ugyanis nem lehet megakadályozni abban, hogy ilyenfajta lopásokat véghezvigyen. Két egymás mellett levő telek esetén, ahol ráadásul hátul a kerteknél sokszor még kerítés sincs, de ha van is, általában átjárás van, kapu a két telek között, tehát ilyen körülmények között aránylag észrevétlenül átmehet bárki, mintha csak látogatóba menne, és közben, ha éppen nincsenek otthon, el is vihet bármit. De még ha otthon vannak, akkor is van erre lehetőség: hiszen az

³⁰⁰ Itt nyilvánvalóan a pénz ellopásáról van szó, azt szokták a kasztenben tartani.

³⁰¹ Vö. Kari G. Telle: nem is a lopott holmi értéke miatt felháborító a lopás, hanem amiatt, hogy áthágja a társadalmi határokat, megtöri az együttéléshez nélkülözhetetlen biztonság érzetét.

emberek nem kísérik egymást haza, folytatják munkájukat, és csupán akkor figyelnek egy szomszédot, miközben hazafele tart, ha már alapos gyanújuk van arra, hogy lopni szokott³⁰².

A bosszúból való miséztetést jellegzetes módon igazságosnak érzi Rózsa néni³⁰³: mint oly sokan mások, úgy gondolja, hogy a pap miséje, könyörgése, illetve az ő könyörgése és bőjtje folytán az Isten igazságot tett. Ezért is nagyon fontos számára a nyilvánosság előtt fenntartani önmagáról az alázatos hívő (és ártatlan) ember képét, aki a rossz társ, rossz testvér és rossz szomszéd áldozata.

Régi román, új román: öregasszony a vádak súlya alatt

Mária néni élete és környezete

Mária néni (Pop Maria) Hagymáson született³⁰⁴, a szülei is hagymásiak voltak³⁰⁵. Gyermekkorában még nagyon kevés román volt a faluban, és legtöbbször az ortodox templom³⁰⁶ szomszédságában laktak, az Ortodox utcában. A román iskola a templom udvarán volt³⁰⁷. Ebbe az iskolába katolikus magyarok is jártak abban az időben, amikor Mária néni elemista volt.

M: Hogy miközben az iskolába jártunk, nem vót semmi baj, hogy te magyar vótá, te, én román vagyak. S éppen ahol laktunk, ott vótak azak a Mezeiék. Na, azak vótak hét gyermek! [...] Na, ott is magyarul s románnyul beszélünk. Hát én, úgy, nekem mindegy! Vagy – csak ember, hogy legyen. Ember. Hogy mondjam, csak két féle ember van: jó s rossz. [nagyon fel van

³⁰² Nem „komoly” lopásokról van szó itt sem, csupán bosszantó dolgokról, olyasmiről, amit, ha kérnének, különben is megkapnának. Például egy öreg a szomszédjától hazafele menet paprikát, paradicsomot, szőlőt szed, és kezében hazaviszi.

³⁰³ Vö. „magic of vengeance”: Evans-Pritchard 1937: 388–389.

³⁰⁴ 1924-ben született, beszélgetésünk idején 77 éves volt.

³⁰⁵ *Apám, tátim is, az egész családóm innét vót.*

³⁰⁶ Az ortodox templom a falu központjához elég közel, egy mellékutcában van. A szájhagyomány szerint a telket a Jósika család adományozta az ortodox egyháznak, halálából egy Jósika-lány gyógyításáért.

³⁰⁷ *M: Má a templom udvarára vót csinálva egy kicsi iskola, hogy ott tanultak a románok. Má nem vótak annyi román, itt a faluba, nem vótak, csak vagy harmincöt-negyven, hogy mondjam, család. Itt a faluba. Kérdezd meg akárkitő, a vénektő. A népszámlálási adatok alapján azért ennél többen voltak, de érdekes, hogy egy falubeli emlékezetében ez így él.*

indulva] *Nem? Numa bun și rău! Nu este altfel de om! [...] Da nu? Și noi nu sântem, noi să șim dușmani unu la altu*³⁰⁸.

Mária néni, akárcsak más korosztályabeli, a faluban született románok, nagyon jól beszél magyarul. Gyermekkorában ez természetesnek számított³⁰⁹. Amint azt már a terepről szóló fejezetben említettem, a faluba a múlt század második felében körülbelül kétezer román nemzetiségű lakos vándorolt be. Ezek a román lakosok nem tanultak meg magyarul. Amikor Mária néni férjhezmenetele után a falunak egy másik részében, egy olyan mellékutcában telepedett le, ahol a román szomszédok döntő többsége nem bennszülött, a szomszédság körében nagy feltűnést keltett magyar nyelvtudásával, és a szomszédai számos alkalommal szóvá is tették, mennyire zavarja őket, hogy amint egy magyarral összetalálkozik, rögtön magyarra vált.

M: *Csináltunk színdarabot, az iskolába s az óvodába, s műk jól vótunk. Idáig! Műk jól vótunk, né, én nekem semmi... csak ezeket a mokányakat*³¹⁰, *hogy irigyek, hogy miért beszélek magyarul.*

T: *Irigylik?*

M: *Irigyek. Azt mondta nekem a másik, itt a háram-négy szomszéd-asszany: „Tanti Maria, cînd vezi un ungur, zîce, gata!” „Apăi, tăt cu aia limbă vorbesc! [kacagja] Nu vorbesc cu altă limbă! Eu nu vorbesc cu altă limbă, tăt cu aia limbă vorbesc! Ce? Di ce?”*³¹¹

T: *De azért irigylik, hogy ők nem tudnak, vagy miért?*

M: *Nem tudnak, nem tudnak. Na*

Szomszédai közt magyarok is vannak, régi falubeli családok leszármazottai, akárcsak ő. Velük jó barátságban van, átjár hozzájuk beszélgetni, tévézni. Magyar szomszédaival összeköti a nosztalgikus emlékezés a régi fa-

³⁰⁸ [Csak jó és rossz! Nincs másfajta ember! Hát nem? És mi nem vagyunk, nem lehetünk egymás ellenségei!]

³⁰⁹ Az öregek visszaemlékezései szerint a falubeli románok és magyarok mikor egyik, mikor másik nyelven beszéltek egymással. Ez részben igaz is lehetett, de valószínűleg sokkal inkább az akkori román kisebbség igyekezett megtanulni a magyar többség nyelvét, hiszen az 1980-as, 1990-es években jónéhány olyan magyar öregasszonnyal lehetett találkozni, aki nagyon rosszul beszélt románul.

³¹⁰ A havasi származású románokat „mókányoknak“ hívják. A kontextustól függően ez pejoratívnak is hathat, de tulajdonképpen a havasiak is így nevezik meg saját magukat („mocan de la munte“: havasi mókány).

³¹¹ [Mária néni, amikor látsz egy magyart, azt mondja, kész! – Hát aztán, mind ugyanazzal a nyelvvel beszélek! Nem beszélek más nyelvvel! Én nem beszélek más nyelvvel, mind ugyanazzal a nyelvvel beszélek! Mi? Miért?]

lura, ami az ő véleményük szerint egy harmonikus, paradicsomi állapotnak számított a maival szemben.

Mária néni 1944-ben ment férjhez egy szomszéd falubeli fiatalemberhez, aki 1936-tól katona volt, és a háború ideje alatt koncentrációtáborba került. Előbb a szomszéd faluban laktak, de aztán Hagymásra költöztek, mert így közelebb volt a vasút, és a férje ott dolgozott (akárcsak a fiútestvére). Három gyermekük született, a férje sokat betegeskedett, és korán meghalt. A legkisebbik gyerek ekkor csak három éves volt. Mária néni egyedül nevelte fel a gyerekeket, és hogy legyen, amiből megéljenek, egyszerre többféle munkát is vállalt. A kollektívánál dolgozott 28 évig, éjjel őrizte a teheneket (télen az istállóban, nyáron a legelőn). Nappal a mezőn dolgozott, *nagy porciója* volt, vagyis elég nagy földterület megművelését vállalta.

M: *És sokat jártam, de azután férjhez mentem, s azután az uram meghalt, s itt maradtam három gyermekkel, egyik három esztendő volt, amejik Fehérváran van, úgyhogy sokat, s 28 esztendőt még a kollektívbe húztam, na. Sokat, sokat jártam. Dógoztunk. S kellett volna, hogy – és dógoztam az istállóná is, éjje mentem az istállóná, s nappa jöttem, s regge' vagy másfél órát, két órát, ha aludtam, s azután mentem a határra. Nagy porcióm is vót nekem is akkor. S mikor azután még mentem, mikor a páza³¹² vótam a kollektívbe, még nyáran mentem egészen a hídig, s vissza – este, s regge megint vissza onnét, má ottan páza... a marhákná. Sokat vótam, sokat jártam. Akkor, na. Ez nyáran vót, mikor jártunk Túl a Vizen, tudad, mikor a csordák kinn vótak; s mikor télen itt vótak benn, akkor itt vótam benn. S a határan is vótam, s sokat...*

Mária néni elég jó egészségnek örvendene, ha nem fájának olyan nagyon a lábai. A lábfejését gyermekkori hűlésből eredezteti, kórházban, fürdőn volt vele.

M: *A lábammal... hát én, tudad hogy? Otthan a házná csak – vót háram gyermek, vótunk mü. S a legnagyobb férhezment, mikor én nyócesztendő vótam, a testvérem. S azután vót egy fiútestvér, s az is katonaságba ment, s akkor mind ment, dógozott a vasútná, s én mentem apámma az erdőbe. És mindig este két óraker, három óraker mentünk az erdőre, és én nem tudtam, hogy meghülek. Apám ült a szekér derekába, má akkor ki vót nyitva a szekér, ki vót bontva, csak ott ültem. S itt nem takartam le, a térgyemet. Há nem fázodtam, má fiatal vótam. Na, s akkó nekem ez a lábam, azóta nekem... Vótam, vótam a kórházba, vótam fürdőre is, de mondam, hogy múlik, [...] má most vén. Má annyit jártam, igen sokat jártam én is.*

³¹² Pază: őr.

Mária néni ma is azon a telken, és abban a házban él, amit még férjével együtt vásároltak. Két gyermeke városon él, Tudor nevű elsőszülött fia pedig vele egy udvaron, a telek hátsó részében épített új házban lakik családjával. Már az unokák is felnőttek. Mária néni menyé havasi származású asszony, gyári munkás. Fia gázszerelő, hivatalos munkahelyén kívül házhoz jár, rendelésre szerel a falubelieknek. Itt is, ott is megkínálják, és hosszú évek óta sok alkoholt fogyaszt.

Mária néni viszonya a fia családjával jó volt, menyében nem látott semmi kivetnivalót. Körülbelül két éve (beszélgetésünk időpontjához viszonyítva) azonban viszonyuk megromlott. Fia nem szólítja anyjának, csak „lelea Maria”-nak (vagyis „Mária nén”-nek), ezzel is jelezve, hogy megtagadja. Sokat veszekszik vele, és általában nagyon ellenséges. Felesége és a gyermekek szintén.

T: *S a menyé magát nem szereti?*

M: *Há nem biza!*

T: *Sose szerette?*

M: *Nem. Nem, igazán, hamarább jobb, nem, most né, most né, vagy két esztendeje, dușmăneal³¹³ a nekem. S én úgy tartattam, s én úgy tartattam, ha nem volt anyja, meghalt az anyja, s aztán ha idejött, akkor én, há mit? Tisztán tartatt, ennivalót csinált, mindég az urát - csinált mindenfélét, amit kellett vóna nekie, s akkor mért hogy, mit hogy én, hogy – să bag nasu la ei, că doară dacă tăte alea le face! N-am di ce să o dușmănesc³¹⁴. Na, azóta, vai, Istenem. Olyan rossz. Nem tudam, nem tudam, mit csináljak. Azt mondtam, hogy vagy emegyek a lelenházába, vagy menyek egy templomba. S itt hagyam mindenfélét [sír]. Na.*

Vádak a családban és a szomszédságban

Most azt mondták nekem, hogy én, én vagyok boszorkány!

Hogy ez az ellenséges viszony mivel is kezdődött, és valóban két éve tart-e, nem tudhatjuk. Erről Mária néni semmit sem mond. De arról annál többet, hogy az utóbbi hetekben mitől mérgesedett el még jobban a helyzet, mi okozott még nagyobb feszültséget köztük.

Karácsony előtt, amikor már közeledett a disznóvágás, a fiának három hízó disznója megbetegedett, és elpusztult. Mária néni azt meséli, hogy ő

³¹³ A se dușmăni: ellenségeskedni.

³¹⁴ *Să bag nasu la ei, că doară dacă tăte alea le face! N-am di ce să o dușmănesc: hogy beledugjam az orrom, ha egyszer mindent megcsinál! Nincs, amiért ellensége legyek.*

maga is próbált állatorvosi segítséget keríteni, de azt mondták, hogy semmit sem tehetnek, és a szomszédban is elpusztult három disznó.

Mária nénit azonban a fia családja megvádolta, hogy *megétette*³¹⁵ a disznókat. A vád beszélgetésünkben a következő kontextusban merült fel: miután elég hosszú ideig a tejelvitelről³¹⁶ és a tehén gyógyításáról beszélünk, és közben ő boszorkánynak nevezte azt a férfit, akinek a tejelvitel tulajdonították, én megkérdeztem, hogy a boszorkánynak tulajdonítottak-e rontást is (csinálmányokat, románul *făcățuri*)³¹⁷. Előbb azt mondta, hogy azt nem

³¹⁵ Mária néni magyarul ezt a kifejezést használja, románul pedig a mérgezést jelentő „otrăvit” szót. Vö. Dömötör 1981: 144: „... a latin veneficium szó is egyszerre jelentett rontást és mérgegkeverést, és a magyar falu is ismerte a növények, ásványok stb. mérgező tulajdonságát.”

³¹⁶ Először erről sem akart beszélni.

³¹⁷ Kétféle boszorkányfogalom jelenik meg az elbeszélésében: Balázs Gabi, a *boszorkány*, aki elvitte régen (még amikor a férje is élt) a tehenüktől a tejet és ő, mint aki csinálmányokat csinál (*fac făcățuri*). A tejelvivő több személy elbeszélésében is férfi a faluban (például Csegezi Ferenc azt mondja, hogy gyermekkorában tőlük a szemben lakó román férfi vitte el, akinek szintén volt tehene). Csak feltételezhetem, hogy nem véletlen, hogy a prikulics és a tejelvivő boszorkány a faluban többnyire férfi. Vári Anna például azt meséli, hogy az egyik prikulics (a vén Muszáj) kutya formában járt le s fel az istállóban. A boszorkány kifejezés még egyszer előfordul Mária nénival való beszélgetésemben, amikor egy ijesztéssel kapcsolatos történetet mesél el. Itt derül ki, hogy románul *strigoînak* mondja a boszorkányt. Hogy ugyanarról a fogalomról van szó, az abból derül, ki, amilyen magyarázatot ad a *strigoî* kifejezésre: M: *Na, és akkor, hogy ijedjünk meg, ejött egy fiú, ejött az a fiú, s vett egy lepedőt, egy nagy fehér lepedőt, s akkor, mikor jöttünk este a dalárdából, vagy a templomtól hazafelé, akkó ott a román templomná – há nem itt vót, má ott vót – s akkó szökett onnét a, hogy mondjam, a kerítésró, szökett köztünk, s ijedtünk meg, hogy boszorkány! Na, az vót a boszorkány! Azután észrevettük, má a fiúk hallgattak, hogy ők vesznek lepedőt, fehér, s akkor szökett, ahogy mentünk, család, úgy né, egy csoportba, s akkor szökett oda szembe velünk! S akkor mi megijedtünk, az biztos! Azt hittük, hogy boszorkány. Na, az a boszorkány! Na, a boszorkány fiú vót!*

T: *Nem mondták, hogy szellem járt, ilyen lepedőbe?*

M: *Hát, azt mondták, hogy, nu știu di ce, hogy strigoî! De én nem hiszem! Én abba nem hiszek! Nem hiszek. Abba – nem hiszek!*

T: *De a strigoî, az mit jelent?*

M: *Há tudam is én!*

T: *Mire mondták? Ce este strigoîul?*

M: *Ami a – face boscoane – hogy mondjam?*

T: *Arra azt mondták, hogy strigoî? M: Na igen, igen, strigoî. S éjje jár. Na. Én nem látaltam! Én sokat, sokat jártam éjje, de, strigoî, én nem láttam!*

T: *S azt, hogy face boscoane, la ce zice?*

M: *Hogy face boscoane – să mărite fetele, și să să – însoare ficiorii, și să – de-elea.*

T: *Și să se-nbolnăvească cineva?*

M: *D-apăi... [nagyon meg van botránkozva]*

T: *Ilyent is csinálnak?*

M: *Én nem tudam... [T: ... hogy boszkonyál, azt mire mondják? M: Hogy boszkonyál – hogy férjhezadja a lányokat és megházasítja a legényeket, és olyasmik. T: És hogy megbetegedjen valaki? M: Hát aztán...]*

tudja, viszont zavarban volt, aztán pillanatokon belül előrukkolt az ellene felhozott váddal. A disznók megéjtetése tehát a csinálmányokkal, boszorkánysággal kapcsolatban került elő, és érdekes módon *csinálmányként*.

M: [...] *Most, most azt mondták nekem, hogy én vagyok boszorkány!*

T: *Na! Hát mér mondták?*

M: *Há azt mondták – tudad mér? Megdöglett vagy három malacak nekik. S azt mondták, hogy én, én étettem!*

T: *Na, hát mivel?*

M: *Há beteg vót – a szomszédba is három megdöglett.*

T: *Haragusznak magára, akik ezt mondták³¹⁸?*

M: *Hojjojojjojjoj! S most azt mondta, hogy boszorkány, és fa – fac făcături³¹⁹! Na, há né, miféle făcături fac, látod, látod, Biblia! Na látod, Biblia.*

M: *Hát, ezek, nem haragusznak, haragudtak! S haragusznak most, azér hogy mér döglettek meg a disznók. Hogy – hát én nem vagyok a hibás! Azt mondták, hogy én étettem a disznójakat! Há hogy étessem?*

Mária néni méltatlan cselekedetnek tartaná és bűnnek is, hogy az ember egy ártatlan állatot elpusztítson³²⁰. Még akkor is, ha a gazdája bűnt követett el ellene. Hiszen még a bűnös embernek sem tenne ilyent, és egy csirkét is sajnál, ha elpusztul, nemhogy egy disznót.

M: *D-apăi io, Doamne iartă-mă, te, há én, mér hogy csináljak nekie, há ez egy nagy vétek, hogy étesed meg, să – mai mare dușman nu poate să șie, decît să-i otrăvești tu animalul ăla! Că animalul nu-i vinovat! Dacă-i vinovat altu, și tăt nu-i faci lucru ... dapă-i la animalu ăla!³²¹ Nekem is rosszul esett. Me én vótam și la doctorul veterinar, și am zis că, să ducă la analiză în Turda sau în Cluj. Na, da o zis că nu duce, că o zis aia de la dispenzar, Măriuța aia o zis că poate șobolan o cărat, sau ei o adus carne, de acolo de la abator, că ficiorul lui lucră la abator, o adus carne acolo, și-o șiert. Că are un câne mare negru, care numa carne șiartă mână. Care să*

³¹⁸ Itt még nem jöttem rá, hogy a fiáról van szó.

³¹⁹ *Fac făcături*: csinálmányokat csinállok.

³²⁰ Feltételesen átkot szór magára, hogy ezzel is bizonyítsa az ártatlanságát: *...a Jóisten úgy verjen meg ingemet, hogy én, ha én vagyok a hibás, [éztélelenedjek?] Mondtam a menyemnek, să-mi pice degetele, dacă io am otrăvit porcul!* [... hulljanak le az ujjaim, ha én mérgeztem meg a disznót!]

³²¹ [Hát aztán én, Istenem, bocsáss, meg, [...], hogy nagyobb ellenségük nem lehetnél, mint-hogy megmérgezd azt az állatot! Hát az állat nem hibás! Más hibás, és mégsem csinálsz ilyen dolgot neki... hát akkor annak az állatnak!]

ține acuma. N-apăi, carnea și apa și unsoarea aia, că i-o dat la porci, apăi și ăia să grețelesc! Se grețelesc, și³²² – csumolodnak! Megcsömörölnék tőle, abba a zsíros ... na. Vagy a korpáva vót valami, de mondam, hogy a Jóisten úgy verjen meg ingemet, hogy én, ha én vagyok a hibás, [Érzéstelenedjek?]. De azakat az állatakat mér én, hogy étessem, di ce să otrăvesc eu animalu ăla, că ăla-i păcat! Că un pui dacă îți moare și îți pare rău după el, da după un porc! Na. Apăi o fost – ori de la șobolan, că io am văzut șobolani la ei!³²³

Az öregasszony elmeséli, hogy állatorvoshoz fordult segítségért, de vizs-zautasították. Azt feltételezték, hogy a patkányok odahordtak a disznókhoz valami mérget. A fiánál *fehér büdes port dobtak a vécére, hogy a nyüveket ölje meg*, és a porból elszórtak a véce körül is. Mária néni szerint nem lehetetlen, hogy ebből a patkányok odahordtak a disznókhoz. De van más elkép-zelése is arról, hogy mi árthatott a disznóknak. A vágóhídról hozott kövér hústól megcsömörölhettek, vagy a korpában lehetett valami.

Mária néni szemlátomást meg van botránkozva azon, hogy a disznónak és a kutyának főtt húst adnak, ez nagyon idegen a hagyományos gazdálko-dástól, szinte perverz. Még az emberhez sem tartja méltónak, hogy állandó-an hússal táplálkozzék, és hogy annyit egyenek, hogy fel legyenek puffadva. Szerdán és pénteken böjtölt, amikor nála jártam, éppen böjtös napja volt, és meggyőzően bizonygatta, hogy ha Krisztus urunk annyi ideig tudott böjtöl-ni, mi miért ne tudnánk legalább egy héten kétszer?³²⁴

³²² [... az állatorvosnál is, és mondtam, hogy vigyék analízisre ... –ra vagy Kolozsvárra. Na, de azt mondta, hogy nem viszi, mert azt mondta az az asszony a diszpenzártól, az a Măriuța azt mondta, hogy lehet, hogy egy patkány odahordta, vagy lehet, hogy ők hoztak húst onnan a vágóhídról, mert a fia a vágóhídnál dolgozik, hozott húst onnan, s megfőzték. Mert van egy nagy fekete kutyája, amelyik csak főtt húst eszik. Olyan, amilyeneket most tartanak. Na aztán, az a hús, s a víz és az a zsír, mert odaadták a disznóknak, hát aztán azok is megcsömörölnék! Megcsömörölnék, és...]

³²³ [... miért mérgezzem én meg azokat az állatokat, hát az bűn! Hát ha egy csirkéd elpusztul, azt is sajnálod, hát még egy disznót! Na. Aztán úgy volt – vagy a patkánytól, mert én láttam patkányokat náluk!]

³²⁴ A böjt oka vagy célja nem volt világos. Lehet, hogy csupán keresztényi alázatból teszi, de amikor a vele folytatott beszélgetést végigolvastam, úgy láttam, hogy tulajdonképpen a böjt összefügg az imádkozással, zsolttár- és bibliaolvasással, és azzal a kívánságával, hogy az Isten fizessen meg a fiáékna azért, amit neki kívánnak: *En azt mondtam most is, én azt mondtam, Dumnezo să le răsplătească la cine vrea, cu cât îmi vreau mie binele, să le deie Dumnezo lor! Cât îmi vreau ei, cât, ce bine-mi vreau ei, să le dea Dumnezeu lor!* [...az Isten fizesse meg, annak, aki akar, amennyire javamat akarják, azt adja nekik az Isten! Amit akarnak nekem, ami jót akarnak nekem, azt adja az Isten nekik!] *Visszafordul, amit akarnak, nekik, amit akarnak ők csinálni, s ahogy engemet bántani, vagy hogy mondjam, hogy – să mă judece, să le deie Dumnezo lor! Ațita zic.* [engem elítéljenek, adja az Isten nekik! Annyit mondok.]

Mária nénit a fia még azzal vádolja, hogy békát dobott be hozzájuk, azzal akarta őket csináltatni³²⁵:

M: *S a Tudor, Tudor, ez, bément a nyáran, a nyáran, a tavaly nyáran, bément egy béka. Bément a házba a béka! S akkor azt mondta, hogy én dobtam! S az tartotta, hogy én dobtam be a békát! Hát ha nyitva van, hát a béka nem szökik? Nem szökik bé? Még Mariananál is volt a béka benn! Hát az szökik, na.*

T: *Hát persze.*

M: *Ott a másik szomszédba...*

T: *Milyen béka volt?*

M: *Hát – rendes béka. Rendes béka, rendes béka. Azt mondta, itt a másik szomszédba, annak a léánkának, amelyik én mondtam, hogy evittem a léánt, lett – nem léán, má menyecske, má van fiú, amelyik meg van házassodva, s van egy, amelyik most katana – én má azt mondam, hogy léán, ennek a szülőnek! És azt mondta, hogy *și o avut o broască-n lontru, și tăt o auzit că acolo la tapetă tăt răscolăște ceva*³²⁶. S há, mikor hallja, le vót fekiuve, akkor az a béka szökött ott. Mind gondolta, vajjan mi, s akkor gyutatta meg a villant, s akkor a béka befutott az ágy alól. S akkor a seprűre, kidobták, kivették onnén, s hozták³²⁷. Na, aia cine o țipat-o, tăt io³²⁸, mind én dobtam el? Azt mondja, én vagyok a hibás, me én boszorkonyálak a békával, s a – én vagyok a békás, én vagyok a ... Na, așe, draga mea, io așa am rămas.*

A béka ebben a kontextusban mint a varázslásban segítő állat jelenik meg (vagy állat alakot öltő ördög, segítő szellem). Tulajdonképpen nagyon jó érv annak bizonyítására, hogy Mária néni boszorkány. Mivel ezt a szom-

³²⁵ Vö. Vajkai 1943: 21: béka alakot öltő boszorkány, küldött béka; nézetnek ellene. Békáról lásd még: a boszorkány béka alakú ördöge: Keszeg 1999: 44, 47; a nagy békákról azt hiszik, hogy rontással küldték, a varasbékáról azt gondolják, hogy *strigoaie* (nő boszorkány): Mușlea-Birlea 1970: 284; a béka számos jelentéséről a román folklórban: Coman 1986: 94–110. Az aranyosszéki boszorkányperekben béka előfordulása: Kiss-Pál-Antal 2002: 367, 368.

³²⁶ [...] és volt benn náluk egy béka, ... és mind hallotta, hogy ott a tapétánál felforgat valamit.]

³²⁷ Vö. Gorovei 1915: 27: „De-ți intră broasca-n casă, e semn că cineva ți-a trimis-o ca farmeci, vrajă. Atunci trebuie cu un băț să o dai afară și să zici: »Du-te la cine te-a trimis, că la noi nu ești primită. Cu ce te-a trimis, dă lui, și de capul lui să fie!«” [Ha bemege a béka a házadba, az annak a jele, hogy valaki varázslatként küldte. Ki kell dobnod egy bottal a következőket mondva: »Menj ahhoz, aki küldött, mert nálunk nem fogadnak! Amivel küldött, azt add neki, az ő fejére szálljon!«”]

³²⁸ [Na, azt ki dobta oda, mind én, ...]

szédokkal is megtárgyalják, és láttuk, hogy az egyik szomszédasszonynál is megjelenik béka a házban, Mária néni iránt megtehetnek gyanakvással.

De Tudor nem elégszik meg csupán ennyivel. Amellett, hogy szerinte az anyja megmérgezte a dísnókat és *békával boszkonyál*, azzal is vádolja, hogy az apját is megölte. Az apa már régen meghalt, és nagyon beteges volt. Mária néni pedig azt mondja, hogy ő még *Vásárhelyre*³²⁹ is elvitte orvoshoz. Nyilvánvaló, hogy nem csupán az anya, illetve anyós lejárata a cél, de nagyon elszántan szenvedést is akarnak neki okozni.

A kisebb-nagyobb nyilvánosság előtt híresztelt vádak csupán egy részét képezik az öregasszony kínzásának. A fia figyelmeztet és zaklatja. Különösképpen zavarja, ha a Bibliát olvasva látja, ezért Mária néni nem is meri olvasni, amíg le nem fekszenek, mert akkor Tudor járkal az udvaron és „morog”. Néha egész egyszerűen belép hozzá a konyhába este későn, sötétben, megáll az ajtóban, és nem szól semmit. Csak áll megfélemlítően, mint egy kísértet.

A vádak a szomszédok körében visszhangra lelnek. A közvetlen szomszédasszonyban van egy elvált fiatalasszony, a Grigore rendőr lánya. Bár ő is és egész családja mindig furcsa módon zárkózott életet éltek (senkit sem engedtek be a házba, még a szülők temetésekor sem³³⁰), Tudor feleségével jó barátságban van, és vele sokat beszélget. Mária néni szerint ő az egyik fő beszédtema: hogy boszorkány, és csinálmányokkal foglalkozik, hogy ő akadályozta meg, hogy az asszony válása után újra férjhez mehessen. A Grigore családban annyira gyanakodnak Mária néni rontásaira³³¹, hogy amikor egy-

³²⁹ Vásárhely amolyan regionális központnak számít Erdélyben az egészségügy szempontjából. Nyilván az orvosi egyetem miatt is, de a klinikái és orvosai nagyon híresek, így a hivatalos orvoslás terén ennél tovább már nincs, ahova menni. Ritkán Bukarest jelenik meg alternatívaként. Oda viszik a súlyos betegeket, ha a helyi vagy megyeszékhelyi kórházban a kezelés eredménytelen.

³³⁰ A falu népének és a városi gyári kollégáknak a megbotránkozására a háztól külön építményként álló nyárikonyhában ravatalozták fel a halottakat. A papnak alig volt helye megállni a kopersói végénél. Az asszony gyári kolleganói kommentálták, hogy bezzeg, dicsekedhetett nekik, hogy ez van, az van a házában, perzsaszőnyegek stb., mert senki se látta. Mária néni szerint a család azért él annyira elszigetelődve, bezárkózva, mert mindig volt rejtegetnivalójuk. Az öreg rendőr volt az elmúlt rendszerben, annyit lophatott, amennyit akart, autóval bevitték az udvarra a lopott holmit, és ott a zárt kapu mögött elraktározták. (A kerítés is olyan, hogy nem lehet hozzájuk belátni. A faluban nagyon zavaróan hat minden olyan kerítés, ami túl vaskos és magas, és ami zavarja a telek átláthatóságát. Például egy városi úrgazdag nemrég villát építtetett a faluban, az udvarán úszómedence van, és a hatalmas telket egy magas betonfallal vette körül. A szomszédok azt mészlik róla, hogy pucéran jár-kelet a kertben, nyilván ezt akarja eltakarni.)

³³¹ Tekintettel a Mária néni menyével való barátságra, lehet, hogy csupán igyekezzenek azt reprezentálni, hogy tartanak tőle.

szer az asszonynak a testvére valakitől üzenetet küldött, és az bedobta az udvarra, mert mindig zárva találta a kaput, és ha kiáltott, sem jött ki senki, akkor az asszony nem mert hozzányúlni attól való félelmében, hogy csinálmány. Később hazajött a férje, és felvette a papírt, rögtön kiderült, hogy üzenetről van szó, de az esetet mindig úgy mesélte el, hogy hozzátette: nem tette rá a kezét, mert vannak náluk olyan fehérnépek, akik boszkonyálnak. (*Zîce, am găsit-o zîce, da pănă ce n-o venit bărbatu-meu acasă, s-o ieie, că io n-am pus mîna pă ie, zîce, că avem muieri, care zîce – bosconesc*³³².)

Egy másik szomszédasszony átellenben, Magdalena néni azzal vádolja, hogy ha Mária néni elmegy mellette a templomban, és a keze hozzáér, rossz lesz a kisugárzásától³³³. Mindkét szomszédasszony, aki rontással vádolja Mária nénit, havasi származású, vagyis „új román”, akárcsak a menyé.

A vád kiszivárgott más szomszédok közé is, én leghamarabb egy magyar öregasszonytól hallottam, aki férje előtt a konyhában egyáltalán nem akart ilyen témáról beszélni, úgy tett, mintha azt sem tudná, miről is kérdezem, majd, amikor a kapuig kikísért, ő vetette fel a témát, és elmesélte, hogy Mária néniről mit hallott, majd rámutatott az utcában éppen közeledő öregasszonyra, hogy ő az.

Mária néni keservesen megállapítja, hogy ha tudna varázsolni, akkor abban járt volna, hogy gazdag és boldog legyen, vagy az unokájának rendbe hozza az életét, de leghamarabb a fiát befolyásolta volna, hogy ne igyon.

M: *Na most ezt, eféléket, ezekkel nem beszélek aféléket! Ha nincs semmi bajunk... csak most, most találtak, most mondták, hogy „fac vrăji!”, s mondta a menyem, azt mondta, hogy „fac vrăji”! Há – fac – ha csináltam volna vrăji, akkor csináltam volna, hogy legyen egy nagy házam, vagy legyek boldog, vagy – legyek, úgy né – a léánka is, ott van az ura nekű! Há nem? S csinálnám ötet, hogy ne igyan többet!*

T: *Hát iszik?*

M: *Há ojjó! Ha tudnám csinálni... Ha tudnám csinálni! Vagy – mejek, hogy csináljam meg. Há mér, hogy csináljam meg? Mikor iszik, iszik, ha ő akar, ehaguja, ha nem hagyja, én hiába okoskadak, s olvasak, má ha ő nem hiszi, akkor...*

³³² [Azt mondja, megtaláltam, azt mondja, de amíg nem jött haza az uram, hogy felvegye, mert én nem tettem rá a kezem, azt mondja, mert vannak nálunk olyan fehérnépek, akik, azt mondja, boszkonyálnak.]

³³³ Itt, akárcsak Evans-Pritchard *witchcraft* fogalma esetében, veleszületett rontó erőről, a test ártalmas kisugárzásáról van szó.

Utak a vak jóshoz

*Ș-apăi, am dus pe aialaltă ca martor, ca să vadă, că ce.*³³⁴

A disznók pusztulása után a meny a megétetés vádjának felröppentésével nem elégedett meg; hagyományos keretek között igyekezett annak hitelességet is megszerezni. Lányával együtt felkereste a városban vak jóst³³⁵. Nyilván elmesélték neki a veszteségüket, talán még azt is sugallták, hogy mérgezésre gyanakodnak, mert azzal tértek haza, hogy a vak azt mondta, hogy a disznókat egy olyan személy étette meg, akinek a neve A, C vagy M betűvel kezdődik:

M: *De most mikor vót a disznókka, hogy beteg vótak, van ...-n*³³⁶ *egy vak.*

T: *Egy férfi?*

M: *Egy férfi.*

T: *Fenn a bányába?*

M: *Nem. Azt mondja, hogy nincsen most a bányáná, má csak nyáran van a bányáná. Most ott van, hogy is mondjam, Oprișaniba, nem is Oprișaniná, me az utolsó bloc în Micro. Ie, în Micro*³³⁷. *Na, s akkor ott, én vótam hozzája, me ezek vótak, s azt mondta, hogy azt mondta a vak, hogy valaki étette. S akkor azt mondta, hogy, há, hogy azt mondták, hogy „A, C, M”. Azt mondta, hogy olyan neve van. Ami kezdődik, tudad? A, C ori M. Má én azután – ök hazajöttek, nem mondták semmit, s akkor reggel jött a léánka is, s azt mondta, hogy na „Am fost la orbu și o zis că dumneata ne-ai otrăvit porcii”*³³⁸ *A léánka.*

A jóstól estére jöttek haza. Másnap reggel az unoka átment, hogy közölje nagyanyjával, hogy a vak azt mondta, hogy ő mérgezte meg a disznókat. Mária néni azonban nem hagyta annyiban a dolgot. El akart menni saját fülével meggyőződni arról, hogy mit mondott a vak. De nem volt annyira naiv, hogy egyedül menjen: tanút vitt magával, mégpedig azt a szomszédasszonyt, akinél szintén megjelent a béka az azelőtti nyáron a házban. Nyilván tisztázni szeretne volna magát a szomszédok előtt (hiszen a családja előtt ennek sok értelme nem volt, náluk már régen nem az a kérdés, hogy mi a valóság).

³³⁴ [És aztán magammal vittem tanúnak a másikat, hogy lássa, hogy mi.]

³³⁵ Látó szerepet betöltő, de egyesek szerint csinálmányokkal is foglalkozó öreg és vak román férfi.

³³⁶ A közeli város neve.

³³⁷ [...tömbház a Micro-ban [egy lakónegyed neve]. Igen, a Micro-ban.]

³³⁸ [Voltunk a vaknál, és azt mondta, hogy maga mérgezte meg a disznóinkat!]

A szomszédasszonynak nem mondta meg nyíltan, miért hívja, helyette arra hivatkozott, hogy szüksége volna a segítségére, mert lehet, hogy nem fogja meghallani, illetve megérteni, hogy mit mond a vak, mert rosszul beszél. Elmentek, és az eredménnyel meg volt elégedve. A vak nyilván felismerte kinek-kinek mi a szerepe az előtte lejátszódó társadalmi drámában, mert az azelőtt való napi szavait (amelyekre emlékeztette őt Mária néni) azzal egészítette ki, hogy a tettes életkora harminc és negyven év közötti. Ilyenformán Mária néni megnyugodhatott, hiszen ő 77 éves volt, és a *tanú*, akit magával vitt, otthon mindenki előtt bizonyíthatta az ő ártatlanságát.

M: *Na mondam, nem baj, me én is mejek. S akkor feőtöztem, s ementem ide egy szomszédba, ott a Kocsis Irén kertjibe, itt vannak a házak, s mondam nekie, „nu mereți în oraș, mă?” Zice: „Ba, merem.” Na, zic: „Vii cu mine, să merem la orbu ăla, că o fost ea, o fost Dalia și o zis că unu ori una cu A și C și M o otrăvit porcii”³³⁹. Há ezek biztosan akkor azt találtak, hogy én! Ugyé, Mária vagyak, M!*

T: *Hát persze, mondott három betűt, hát három betűvel sokan lehetnek.*

M: *Na, s azt mondta, hogy olyan harminc, egészen negyven eszten-deig. Me én evittem, evittem aztat az asszant, amelyik fiatal, mint maga, evittem vellem bé, ahol mentem bé az emberhez. Azt mondtam, hogy „Hai Victorița cu mine lontru, că³⁴⁰” – má én még felejem! Nem is tudam jól, hogy mit beszél, má tudtam, hogy beszél jól, ba (vagy) rosszul, de rosszul beszél! Rosszul beszél egy kicsit, rosszul beszél!*

T: *Öreg ember vagy fiatal?*

M: *Há öregebb, öregebb.*

A *tanú* kifejezést nem véletlenül emeltem ki Mária néni beszédéből. Nyilvánvalóan igazságszolgáltatásról van szó, amiatt járulnak a vak elé, akinek az a szerepe, hogy látói képességei révén kimondja a mások számára nem látható igazságot. A vád fogalmát is azért használtam, hogy érzékeltessem, komoly támadásról van szó, ami a vádlott személy életét, jövőjét, viszonyait nagy mértékben befolyásolhatja, még akkor is, ha nem a törvény színe előtt játszódik le mindez.

A meny vesztesként került ki ebben a fázisban, de nem akart belenyugodni. Újabb próbának szeretne volna alávetni Mária nénit: el akarta vin-

³³⁹ [.. „te, nem mentek a városba?” Azt mondja: “De, megyünk.” Na, mondom: “Jössz velem, hogy menjünk ahhoz a vakhoz, mert ő is volt, volt Dália, és azt mondta, hogy valaki A-val és C-vel és M-mel mérgezte meg a disznókat!”]

³⁴⁰ [Gyere Victorița be velem, mert...]

ni Mohácsra³⁴¹, hogy esküdjön meg, hogy nem mérgezte meg a disznókat³⁴². Mária nénit bántja az újabb zaklató szándék, bánatában elmegy a falubeli ortodox paphoz elpanaszolni a családi helyzetet. Elmondja, hogy milyen kárt szenvedett a fia, hogy mivel gyanúsítják, és hogy elmentek a vakhoz, majd ezt követően ő maga is meglátogatta. Azt is elmondta, mennyi pénzt fizetett a vaknak (30 000 lejt, ami nem számított olyan nagy összegnek). A pap bosszankodott és dorgálta, hogy „varázslókhöz” mennek, ahelyett, hogy a templomba mennének. *Zice, să mereți la vrăjitori, să dați bani, decît să mereți la biserică!* [...] *Mereți la vrăjitori, zice, decît să viniți, să vie la biserică să vă înfățișați aicea!*³⁴³ *Hogy menjünk, hogy állítsunk meg oda a templomba, s hogy térgyeljünk, hogy mindenki hogy vegye az ő bűnit rajta, vagy hogy mondjam?*

Láthatjuk, hogy az asszony, aki egyébként jó viszonyban van a pappal, és a templomba is hűségesen eljár³⁴⁴, nem titkolja el a pap elől, hogy a vaknál is járt, és amikor megkérdezi, mennyi pénzt adott neki, még azt is nyíltan bevallja. A pap nem csupán a vak miatt bosszankodik. Az is zavarja, hogy a meny Mohácsra akarja vinni anyósát, hogy megesküdjön. Arra biztatja az öregasszonyt, hogy menjenek hozzá, mert a mohácsi pap is csak a Bibliára tett kézzel esketi őket, ráadásul neki „több iskolája van”, mint az ottani papnak.

*S hazajöttem, s megmondtam nekie: „Na, zíc, am fost la popa ăsta, zíc, și hai, zíc, să merem aci!” „Nu mă duc aicea, numa acolo mă duc!” „Na, zíc, du-te, da io acolo nu mă duc! Haida, dacă tu vrei, hai aci!” „Și io cetesc ce ne-o spus popa, ce ne-o spus orbu, aia citim de-aci! Azt citim. Mă ezt nem én csináltam! Meg, ezt. O fost suflată Biblia de Dumnezo! Na, s akkor mondam, io aistea le citesc, și Dumnezo să descopere treburile!*³⁴⁵

³⁴¹ Mária néni magyarul azt mondja, hogy Dombróra, románul, hogy Măhaci-ra. Megkérdeztem tőle, merre van az említett falu, és abból ítélve valószínűleg Măhăceni-ről (Aranyos-mohács) lehet szó.

³⁴² A faluban ilyenfajta esküőről nem hallottam, de cigányok esetében igen. Az eskü szerepéről az oláheigány néphagyományban igen jó írást olvashatunk Rézműves Melindától (Rézműves 1998).

³⁴³ [Azt mondja, menjenek a varázslókhöz [a vrăjitori szó bosszorkányt is jelent], hogy adjanak nekik pénzt, ahelyett, hogy a templomba mennének? Menjenek a varázslókhöz, azt mondja, ahelyett, hogy a templomba jöjjenek, hogy itt megjelenjenek!]

³⁴⁴ Az unokája csúfolja emiatt, és lesajnálóan biztatja, hogy menjen csak. Fia és menyé csak ünnepnapokon és esküvőkkor mennek templomba.

³⁴⁵ [„Na, mondom, voltam ennél a papnál, mondom, és gyere, mondom, menjünk ide! „Nem megyek ide, csak oda megyek!” „Na, mondom, menjél, de én oda nem megyek! Gyere, ha akarsz, gyere ide!” És én olvasom, amit mondott a pap, amit mondott (nekünk) a vak, azt olvassuk innen! Azt olvassuk! [...] A Bibliát az Isten sugallta! [...], én ezeket olvasom, és az Isten fedje fel a dolgokat!”]

Az öregasszony elszánta magát, nem megy el Mohácsra. Megteheti, hiszen a menyé meg a falubeli paphoz nem akar elmenni. Fontos, hogy nem az eskütételt, az Úr színe előtt való megjelenést kerüli és tagadja meg, hanem a meghurcolást, a hatalmaskodó és megalázó gesztust. El akar menni a paphoz, tehát nincs rejtegetnivalója, nincs mitől félnie. Amúgy otthon is arra kéri az Istent, miközben olvassa a vak által kijelölt szövegeket (például a 101. zsoltárt), hogy fedje fel az igazságot. Ebben az időszakban a fiát annyira zavarja a Biblia olvasása – vagy egyszerűen a jelenléte az asztalon – hogy elviszi az anyjától: *S akkor ő mondta nekem, a vénember, hogy olvassak azokat. Addig is olvastam, de azóta, ha nem a második, de majdnem minden nap! Na, olvasam azakat. Ş-ala de 101, de năcăjită*³⁴⁶. *Má olyan rosszul esik nekem, hogy itt vagyunk az udvaran, hogy ne beszéljünk!* [fojtogatja a sírás] *S én neveltem őtet! S ő úgy, hogy csúfalkadjan vellem! Na. S akkor én, én hazajöttem, s megmondtam nekie: Na lasă, că Victorița o fost cu mine și o auzît ce-o zîs! Ş-apăi o zîs, a zîs că să citesc asta.*³⁴⁷ *S ez itt vót az asztalra, s bėjött, akkor nem olvastam, csak micsináltam, valamit, de itt vót, téve, mind most is né. Akkor, mikor, akkor kinyitom, s olvasak beléje, s akkor valamit csinálak, s megint itt nyitva maradt. S akkor eljött, s elvette a Bibliát...! Igen, elvitte a Bibliát. A fiam!*

A disznók pusztulása ürügyén felröppentett rontásvád egyrészt a családban, másrészt a szomszédság körében, aztán a vak jósnál és legutoljára a falubeli ortodox papnál kerül nyilvánosságra. Ezek az igazságszolgáltatás fórumai is ebben az ügyben: egyrészt a család véleménye, másrészt a szomszédok ítéletei, harmadrészt a vak szavai, negyedrészt pedig a pap, mint az Isten döntésének mediátora. Mária nénit megtörték a rágalmak, de a nyilvánosságot és a különböző fórumok döntéseit bátran vállalta.

Még egy fajta nyilvánosság lehetősége felmerült, amitől viszont nagyon megijedt. Beszélgetésünk másnapján nagyon izgatottan jött hozzám, hogy megkérdezze, nem fogják-e véletlenül a tévében közvetíteni, amit elmesélt, mert akkor jaj neki, a fia biztosan megveri. Megnyugtattam, hogy mindezt a dolgozatomhoz gyűjtöm, csak az egyetemen kell. Erre legyintett egyet, és megnyugodva elment.

Feltételezhetjük, hogy a tévé egy olyanfajta, sokkal szélesebb körű nyilvánosságot teremtene a végsősoron családi ügynek, amit a fia semmiképpen nem vállalna, és gondolom, Mária néni sem volna büszke arra, hogy a viszo-

³⁴⁶ [És a 101.-et, az elkeseredett embernek (hajba jutottnak) valót.]

³⁴⁷ [Na, hadd el, mert Victorița velem volt, és hallotta, hogy mit mondott! És aztán azt mondta, azt mondta, hogy ezt olvassam!]

nyaik ennyire megromlottak. Az eddig említett viszonyokon belül (közelebb álló szomszédok, vak, pap³⁴⁸) még meg lehet beszélni az ilyen ügyeket, és szükségük is van rá ahhoz, hogy a kapcsolataik egyensúlyba kerüljenek.

Konklúziók

Ebben az esetben egy öreg, kiszolgáltatott asszonyt vádolnak boszorkánysággal, és egyrészt megkeserítik az életét, másrészt fia meg is félemlíti. Abban az életkorban van, amikor már veszélyes az embernek magára maradni, mert nagyon lebetegedhet, legyengülhet. Szüksége volna a család támogatására, és leginkább a fia családjáéra, hiszen ők laknak vele egy udvarban. Ekkor vádolják azzal, hogy ront és kárt okoz nekik, és igyekeznek erről a szomszédok közül is meggyőzni, akit lehet.

Mária néni nagyon mobilis, kommunikatív, nyitott személyiség. Nem él elszigetelt életet, sokat jár még fájós lábával is, leginkább egyik magyar családhoz jár át. Ilyenformán ő jobb viszonyban van a magyarokkal, fiáék pedig a havasi származású románokkal.

Ennek a boszorkányvádnak az az egyik érdekessége, hogy havasiak vádolnak egy bennszülöttet rontással (a bennszülött falubeliek sztereotip védja pedig mindig ennek a fordítottja). A kölcsönös vádaskodásra nem egyszerű magyarázatot lelni, de itt talán meg lehet kockáztatni néhány feltételezést.

Láttuk már, hogy az újonnan jött románokat nagyon zavarja, ha Mária néni magyarul beszél. De nyelvtudása nem önmagában zavaró, hanem a vele együtt járó kapcsolatokkal, emlékekkel, egy másfajta faluképpel. Azzal a múlttal kapcsolatos, ami nem közös a betelepültekével, ami szétválasztja a falu mostani lakosságát.

A bennszülöttek és betelepültek között nem csak szimbolikus javakban, hanem sok esetben gazdaságilag is különbség van: nem rendelkeznek földtulajdonnal, vagy pedig nagyon csekély mennyiséggel, illetve csak 1989 után vásárolták. Mária néni esetében a családdal való konfliktus külső információk szerint egészen máshonnan eredeztethető, mint amiről mindeddig hallottunk: bizonyos szántófölddel kapcsolatos, ami a Mária néni tulajdona, és nagyon ragaszkodik hozzá, nem akarja átadni a fia családjának. A földre a megélhetés miatt is szükségük lehet (mindkét félnek), de az is megtörténhet, hogy sokkal inkább a szimbolikus értéke miatt vágynak rá.

³⁴⁸ A pappal való szembesülést csak Mária néni vállalta.